

Maanosa murroksessa

*suomalaisia tulevaisuudenkuvia Euroopan institutionaalisesta ja
ideologisesta suunnasta muutoksen vuosina 1989–1991*

Johan Wahlsten

Pro gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Filosofian, poliittisen historian

ja valtio-opin laitos

Poliittinen historia

Tammikuu 2019

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Tutkielmassa tarkastellaan suomalaisten tutkijoiden, toimittajien ja diplomaattien tulevaisuudenkuvia Euroopan institutionaalaisesta ja ideologisesta suunnasta maanosan poliittisten muutosten aikana 1989–1991. Näiden kolmen toimijaryhmän kautta muodostetaan yleiskuva aktiivisesti muutoksia tarkastelleiden suomalaisten käsityksistä Euroopan tulevaisuudesta. Tulevaisuudenkuvia analysoidaan Helsingin Sanomissa, Suomen Kuvalehdessä, Ulkopolitiikka-, Rauhantutkimus-, ja Kanava-lehdissä julkaistujen kirjoitusten ja haastattelujen sekä ulkoasiainministeriön arkistolähteiden avulla. Sekundäärilähteinä käytetään muun muassa aatehistoriaa, menneiden tulevaisuuksien tutkimusta, Euroopan kylmän sodan lopun poliittista historiaa sekä maanosan aatehistoriaa koskevaa kirjallisuutta.

Primääriaineistoa lähestytään menneiden tulevaisuuksien tutkimuksen ja aatehistorian näkökulmista. Tutkielman metodologinen ja epistemologinen peruslähtökohta pohjautuu erityisesti Mark Bevirin aatehistoriallisen tutkimuksen painotuksille, jonka lisäksi tutkimuksessa hyödynnetään muun muassa Reinhart Koselleckin, Jenny Anderssonin ja Matti Männikön menneiden tulevaisuuksien tutkimuksen metodologisia näkemyksiä. Tutkimuksen keskeiset käsitteet ovat tulevaisuudenkuva ja odotushorisontti. Aineiston analyysin metodina käytetään teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä, jonka avulla teksteistä tulkitaan tulevaisuuteen suuntautuvia merkityksiä. Tavoitteena on pyrkiä valaisemaan, mitä vaihtoehtoja Euroopan tulevaisuudelle nähtiin vanhojen rakenteiden murtuessa, mutta myös tuomaan menneiden tulevaisuus käsitysten muodossa uusia näkökulmia nykypäivänä aktiivisena käytävään keskusteluun maanosan suunnasta.

Euroopan suuntaa pohtineiden suomalaisten käsitykset tulevasta vaihtelivat niin toimijaryhmien välillä kuin niiden sisällä, ja tulevaisuudenkuvat saattoivat muuttua hyvin nopeasti tarkastelujakson aikana. Tutkielman yhtenä pääasiallisena tuloksena esitetään, että ajanjaksona Euroopalle ei nähty rakenteiden tai ideologioiden tasolla yhtä tiettyä tulevaisuutta, vaan odotushorisontin takana ilmenevät näkymät esimerkiksi Euroopan integraatiosta ja tulevasta turvallisuusjärjestelmästä olivat hyvin heterogeenisiä. Toisaalta tutkimustuloksina esitetään myös, että esimerkiksi ympäristöön, kansallisuuksien välisiin konflikteihin ja eriarvoisuuteen liittyneistä uhkakuvista huolimatta yleiskuva Euroopan tulevaisuudesta oli optimistinen. Samalla, vaikka tulevaisuudenkuvissa korostui demokratialle ja markkinataloudelle pohjautuvan yhtenäisen maanosan mahdollisuus, esiintyi aineistossa myös epäilyjä yhtenäisyyden edellytyksistä.

2010-luvun Eurooppaa on kuvastanut sekä epävakaus että pessimistinen odotushorisontti. Palaamalla takaisin menneisyydessä esitettyihin ajatuksiin maanosan tulevaisuudesta voimme huomata, että nykyhetkeä seuraava tila ei ole milloinkaan väistämättä vaihtoehtoton tai negatiivinen. Tutkielmassa suositellaankin, että Euroopan aatehistoriallisessa tutkimuksessa keskityttäisiin aikaisempaa laajemmin ja tiedostetusti menneisyyden visioihin maanosan tulevaisuudesta.

Asiasanat: menneet tulevaisuudet, aatehistoria, tulevaisuudenkuva, odotushorisontti, Eurooppa, instituutiot, ideologiat, kylmän sodan loppu, Euroopan integraatio

Sisällys

1. JOHDANTO	1
1.1. TUTKIMUSKYSYMYKSIÄ, PRIMÄÄRIAINEISTO JA RAJAUS.....	3
1.2. TUTKIMUSPERINTEET, AIEMPI TUTKIMUS JA LÄHDEKIRJALLISUUS	11
1.3. METODOLOGIA JA METODIT	15
1.4. KÄSITTEET	19
2. SAKSOJEN KYSYMYKSIÄ JA MAANOSAN TULEVAISUUS	23
2.1. SAKSOJEN JA EUROOPAN IKUINEN KAHTIAJAKO?	23
2.2. MUURIN MURTUMINEN JA KOHLIN ALOITE – EPÄRÖINTIÄ JA TULEVAISUUDENUSKOA	27
2.3. YHDISTYMINEN VÄÄJÄÄMÄTÖNTÄ – MINKÄLAINEN SAKSA KESKELLE EUROOPPAA?.....	34
2.4. UUSI SAKSA – MITÄ TAPAHTUU VANHALLE MANTEREELLE?	42
3. TULEVAISUUDENKUVIA EUROOPAN INTEGRAATIOSTA.....	45
3.1. AJATUKSIA LÄNSI-EUROOPAN POLIITTISEN YHTEISTYÖN SUUNNASTA	46
3.2. EUROOPAN TALOUDELLISEN YHTEISTYÖN TULEVAISUUS	56
3.3. INTEGRAATION LAAJENEMINEN ITÄÄN – YLEISEUROOPPALAINEN UNIONI?	65
3.4. EFTA-MAAT JA EY:N INTEGRAATIO – PUOLUEETTOMUUDEN PROBLEMATIIKKA	68
4. EUROOPAN UUSI TURVALLISUUSARKKITEHTUURI	77
4.1. YLEISEUROOPPALAINEN JÄRJESTELMÄ TURVALLISUUDEN TAKAAJANA?	78
4.2. SOTILASLIITOT, SUURVALTAJOUKOT JA EUROOPPA.....	89
5. MENNEET TULEVAISUUDEN IDENTITEETIT, IDEOLOGIA JA UHKAKUVAT.....	98
5.1. YLEISEUROOPPALAINEN IDENTITEETTI JA IDEOLOGIA?.....	99
5.2. ODOTUSHORIZONTISSA ERI LAISIA HAASTEITA	108
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	112
MENNEIDEN TULEVAISUUKSIEN LOGIIKKA	122
LÄHTEET	127

1. Johdanto

Meidän on tarkasteltava kriittisesti koko eurooppalaista perinnettä aina uudelleen palaavien kysymysten ”Mitä on Eurooppa” tai ”Mitä eurooppalaisuus meille tarkoittaa?” valossa ja yritettävä siten jäsentää uuden alun mahdollisuus. Tämä on vaikea tehtävä, sillä se pakottaa ottamaan suuren riskin ja uskaltautumaan kohti tuntematonta. Tämä on kuitenkin ainoa vaihtoehto sille, että Eurooppa rappeutuu hitaasti ja muuttuu huomaamatta joksikin sellaiseksi kuin Kreikka oli aikanaan Rooman valtakunnalle: nostalgisten kulttuurituristien matkakohde vailla todellista merkitystä.¹

Filosofi Slavoj Žižekin kutsu arvioida suhtautumistamme Euroopan nykytilaan ja tulevaisuuteen kuvastaa osaltaan sitä, miten viimeinen vuosikymmen on ollut maanosan kannalta huomattavien muutosten aikaa. Eurooppa ja sen integraatioprosessi, yhtenäisyys, turvallisuus ja talous ovat kohdanneet haasteita muun muassa valuuttakriisin, pakolaisten, kansallismielisten ja Eurooppa-kriittisten poliittisten liikkeiden, Venäjän aggressiivisemmän ulkopoliittikan, terrori-iskujen ja Iso-Britannian EU-eron suunnalta. Kehitys esimerkiksi Puolassa ja Unkarissa haastaa viime vuosikymmenten Eurooppa-projektin. Maanosan ja Euroopan unionin (EU) tulevaisuus on ollut alati esillä julkisessa keskustelussa. Euroopan suunta on vuosikymmenen aikana vaikuttanut epävarmemmalta kuin moneen aikaan, ja vanhan mantereen on usein esitetty etenevän vain kriisistä toiseen.² Muun muassa vuonna 2015 Pariisin yliopiston taloustieteen professori Cédric Durand kirjoitti Jacobin -lehteen Euroopan lopusta,³ ja vuoden 2018 syksyllä ranskalaisen intellektuellin Jacques Attalin Suomen vierailun yhteydessä Helsingin Sanomat uutisoi Attalin visioivan maanosalle synkkää tulevaisuutta – aikaa jolloin ”Eurooppaa ei enää ole”.⁴

Muutokset ja haasteet eivät tietenkään ole mitään uutta Euroopassa. Viime vuosisadan aikana maanosa kävi yhtä lailla läpi useita murrosvaiheita. 1900-luvun alkupuolella

¹ Žižek 2017, 15.

² Ks. esim. Dinan & Nugent & Paterson 2017 tai Pierre Vimont: ”The European Project in Crisis: Myths and Realities”. Carnegie European verkkosivut. <<http://carnegieeurope.eu/2017/11/17/european-project-in-crisis-myths-and-realities-pub-74770>> Julkaistu 17.11.2017, luettu 11.4.2018.

³ Cédric Durand: ”The End of Europe”. Jacobin-lehden verkkosivut. <<https://www.jacobinmag.com/2015/07/tsipras-syriza-euro-austerity-debt/>> Julkaistu 16.7.2015, luettu 20.10.2018.

⁴ Helsingin Sanomat: ”Ranskan tunnetuin tulevaisuuden ennustaja näkee ajan, kun Eurooppaa ei enää ole – Katso Macronin löytäjän Helsingissä pitämä luento”. <<https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000005822658.html>> Julkaistu 11.9.2018, luettu 10.12.2018.

yhteiskunnalliset ajatukset ja ideologiat, kuten nationalismi, kansallissosialismi ja kommunismi, haastoivat vanhat imperiumit. Tämä kehitys, jonka välittömät juuret voidaan liittää ainakin 1800-luvun jälkimmäiselle puoliskolle,⁵ johti lopulta kahteen maailmansotaan, jotka repivät maanosan auki ja aiheuttivat mittamatonta inhimillistä kärsimystä sen asukkaille. Kansallisvaltioiden rajat piirrettiin kerta toisensa jälkeen uudelleen.

Kahden maailmansodan jälkeen Eurooppaa kohtasi uudenlainen haaste. Jaltassa toisen maailmansodan voittajavaltioiden sopiman järjestyksen myötä maanosa jaettiin kahtia. Maanosan itäiset valtiot jäivät Neuvostoliiton vaikutusvallan läheisyyteen, samalla kun läntinen puoli rakennettiin uudelleen Yhdysvaltojen avulla. Kahtiajako hallitsi monien eurooppalaisten koko aikuisikä, kunnes 1980-luvun lopulla oli seuraavan murroksen aika. Vuosikymmenen lopun ja 1990-luvun alun nopeat muutokset muokkasivat Eurooppaa peruuttamattomasti, aivan kuten maailmansodat olivat aiemmin tehneet. Voidaan perustellusti todeta, että esimerkiksi Saksojen yhdistyminen, Neuvostoliiton hajoaminen, Itä-Euroopan maiden itsenäistyminen ja Länsi-Euroopan integraation syveneminen ovat vaikuttaneet maanosan nykyiseen muotoon enemmän kuin mikään tapahtuma sen jälkeen. Merkittävää oli myös muutosten nopeus ja dramaattisuus.⁶ Valtioiden tavoitteena oli muokata kylmän sodan jälkeinen poliittinen järjestys niille sopivaan muotoon, ja tämä kamppailu tulevaisuuden järjestyksestä tapahtui ennen kaikkea Euroopassa. Kuten historioitsija Mary Elise Sarotte on todennut, kylmän sodan globaalista luonteesta huolimatta konflikti kehittyi Euroopassa ja sen viimeinen näytös myös esitettiin siellä.⁷

Tässä pro gradu –tutkielmassa tutkitaan Euroopan poliittisia mullistuksia seuranneiden ja kommentoineiden tutkijoiden, toimittajien ja diplomaattien tulevaisuudenkuvia⁸ maanosan tulevaisuudesta vuosina 1989–1991. Näiden kolmen toimijan kirjoituksia analysoimalla pyritään muodostamaan kokonaiskuva yhdenlaisen yhteiskunnallisen eliitin käsityksistä Euroopan institutionaalisesta ja ideologisesta tulevaisuudesta aikana, jolloin maanosan poliittinen muoto muuttui perinpohjaisesti. Tutkimalla menneisyydessä esitettyjä ajatuksia tulevaisuudesta tutkimme myös menneisyyden rajanvetoja

⁵ Gerwarth & Horne 2013, 21–23.

⁶ Bozo et al. 2012 (a), 12.

⁷ Sarotte 2009, 5-6.

⁸ Tulevaisuudenkuvan käsitteestä tarkemmin kappaleessa 1.4.

tulevaisuuden mahdollisuuksista ja kehitämme ymmärrystämme yhteiskuntamme tavoista suhtautua nykyisyyttä seuraavaan tilaan.⁹ Samalla voimme peilata tämän hetkistä suhtautumistamme Euroopan tulevaisuuteen menneisyyden visioihin ja pyrkiä havaitsemaan nykyhetken ajattelussamme haitallisia paradigmoja – tuulettamaan tulevaisuuteen suuntautuvan ajattelumme huoneita menneisyydestä käsin.

Tutkimus etenee seuraavasti: johdantokappaleessa esittelen tutkielman tavoitteet, tutkimusongelmat ja käytetyn primääriaineiston. Lisäksi asetan tutkimukseni asianmukaisiin tutkimustraditioihin ja esittelen lyhyesti aiemmin tehtyä tutkimusta sekä tutkielmassa käytettyä lähdekirjallisuutta. Tämän jälkeen tarkastelen tutkimuksen metodologisia ja epistemologisia kysymyksiä, käytännön toteutustapoja ja käsitteistöä. Analyysiosio taas jakautuu neljään temaattisesti jaoteltuun kappaleeseen. Ensimmäisen keskittyy Saksojen kysymykseen liitettyihin käsityksiin maanosan tulevaisuudesta, toinen paneutuu Euroopan integraatiokehityksen suuntaan, kolmas odotuksiin maanosan uudesta turvallisuusjärjestyksestä ja viimeinen kappale suomalaisten tarkkailijoiden tulevaisuuskuviin Euroopan ideologioista, identiteeteistä ja uhkakuvista. Lopuksi esitän analyysini johtopäätökset ja pohdin tarkemmin menneiden tulevaisuuksien logiikkaa Euroopan aatehistoriaa tutkittaessa. Käsittelytapani on temaattinen, vaikka useat kappaleet etenevät sisäisesti kronologisesti. Kysymykset olivat ymmärrettävästi myös tiiviisti keskinäisriippuvaisia, ja tämä ilmenee myös tutkimuksen käsittelyssäni.

1.1. Tutkimuskysymys, primääriaineisto ja rajaus

Mielenkiintoni kohdistuu siihen, minkälaisia olivat suomalaisten tutkijoiden, toimittajien ja diplomaattien tulevaisuudenkuvat Euroopan institutionaalisesta ja ideologisesta tulevaisuudesta? Miten he uskoivat maanosan kannalta merkittävien prosessien etenevän ja päättyvän? Mitä vaikutuksia toimijat näkivät ajanjakson muutoksilla olevan Euroopan tulevaisuuden kannalta? Suhtauduttiinko maanosan tulevaisuuteen optimistisesti vai hallitsivatko uhkakuvat odotushorisonttien¹⁰ sisältöä? Missä määrin odotukset tulevaisuudesta olivat yhtäläisiä ja miten tulevaisuudenkuvat muuttuivat tarkastelujakson aikana?

⁹ Andersson 2012, 1430.

¹⁰ Odotushorisontin käsitteestä tarkemmin kappaleessa 1.4.

Käsittelen myöhemmin tarkemmin instituution ja ideologian käsitteitä. On kuitenkin syytä jo tässä vaiheessa korostaa, että viitataan niillä koko maanosan kannalta tärkeisiin poliittisiin rakenteisiin ja yhteiskunnallisiin ajatuksiin. Tarkasteluni keskiössä ei siis ole esimerkiksi käsitykset Suomen asemasta tulevaisuuden Euroopassa, vaan ne teemat, jotka analyysini aikana tulkitsin olevan suomalaisten tulevaisuuskäsityksissä tärkeitä koko maanosan kannalta. Tässä tein kuitenkin yhden poikkeuksen. Neuvostoliiton sisäinen kehitys oli luonnollisesti merkittävää koko Euroopan suunnan kannalta. En kuitenkaan sisällyttänyt analyysini tulevaisuuskuvia liittovaltion tulevaisuudesta, sillä mielenkiintoni kohdistuu nimenomaisesti käsityksiin koko Euroopan rakenteellisesta ja aatteellisesta tulevaisuudesta.

Tutkimuksen primääriaineisto koostuu sanoma- ja aikakauslehtien julkaisuista sekä arkistolähteistä. Tutkijoiden osalta aineisto pohjautuu Helsingin Sanomien (HS) pääkirjoituspalstalle julkaistuista kolumneista, Suomen Kuvalehden (SK) kirjoituksista ja haastatteluista sekä Ulkopoliittikka-, Rauhantutkimus- ja Kanava-aikakauslehdissä julkaistuista kirjoituksista. Toimittajien tulevaisuudenkuvia analysoidaan Helsingin Sanomien ja Suomen Kuvalehden pääkirjoitusten sekä kyseisten lehtien toimittajien kolumnien kautta. Diplomaattien osalta primääriaineistona toimii ulkoministeriön arkiston Suomen Lontoon, Pariisin, Bonnin, Berliinin ja Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (Etyk) edustustojen raporttisarjat vuosien 1989-1991 väliltä. Suomalaiset diplomaatit kirjoittivat myös edellä mainittuihin lehtiin, ja myös nämä kirjoitukset sisältyvät analyysiini. Ulkoministeriön raporttisarjat koostuvat Suomen edustustojen diplomaattien ja asiantuntijoiden kirjoittamista raporteista, jotka on lähetetty eteenpäin ministeriölle ja Suomen ulkopoliittiselle johdolle. Kahdenkymmenenviiden vuoden salauksen jälkeen dokumentit ovat saatavilla Helsingissä ministeriön arkistossa. Suomen Kuvalehden, Ulkopoliittikan, Kanavan ja Rauhantutkimus lehtien julkaisut ovat käytettävissä muun muassa suomalaisten yliopistojen kirjastoissa. Helsingin Sanomien julkaisut on haettu sekä lehden digitilaaajille tarkoitetusta internethakemistosta että kaikki lehden näköisversiot sisältävästä Aikakone-palvelusta.

Tutkielman rajausta on syytä perustella. Kuten todettua, vuosien 1989, 1990 ja 1991 aikana Euroopan olemus muuttui kokonaisvaltaisesti. Berliinin muurin murtuminen loppuvuonna 1989 nosti läpi vuosisadan Euroopan tasapainoa haastaneen Saksan kysymyksen jälleen kerran esille. Samalla se muutti maanosan poliittisen järjestyksen ja aikaisemmin alkaneiden prosessien, kuten Länsi-Euroopan integraation dynamiikkaa.

Monet ovat nähneet vuoden 1989 käännteentekeväksi hetkeksi. Kuuluisin tulkinta lienee lukemattomia kertoja käytetty ja kritisoitu politiikan tutkija Francis Fukuyaman esittämä näkemys historian lopusta.¹¹ Historioitsija Francois Hartogin mukaan, vaikka historia ei päättynytkään länsimaisen demokratiaan ja markkinatalouteen perustuvan järjestelmän voittaessa ideologioiden kamppailun, niin vuosi 1989 merkitsi kuitenkin murrosta eurooppalaisten yhteiskuntien ”ajan järjestyksessä”, ja vuoden jälkeen aikalaiset pyrkivät etsimään uudenlaisia suhtautumistapoja aikaan.¹² Useat tapahtumasarjat tulivat taas päätökseensä vuoden 1991 loppuun mennessä: Saksat yhdistyivät syksyllä 1990, Neuvostoliitto hajosi ja lakkautettiin vuoden 1991 lopussa ja Maastrichtissa neuvoteltiin samaisen vuoden joulukuussa sopimus tulevasta Euroopan unionista.¹³ Kuten toinen historiantutkija Mark Mazower on asian ilmaissut, vuosi 1992 nähtiin toimivan uuden ajan Euroopan airuena.¹⁴ Maanosan poliittisen järjestyksen kannalta ensiarvoisen tärkeät vuodet tarjoavatkin hedelmällisen ajanjakson tutkia käsityksiä tulevasta. Kun vanhat totuudet ja poliittisen järjestyksen pilarit murtuvat, on odotushorisontin mahdollista laajentua aiemmin mahdottomalta tuntuvalla tavalla. Ottaen huomioon Euroopan nykyhetken tilanteen, saattaa aikakauden tarkastelu kolmekymmentä vuotta myöhemmin uusista näkökulmista olla myös yhä vain ajankohtaisempaa.

Aikarajauksen lisäksi rajoituksia on luonnollisesti täytynyt tehdä tutkimuskohteiden ja tutkimusaineiston. Koska tutkimuksessa pyritään muodostamaan yleiskuva niistä tulevaisuuteen suuntautuneista ajatusrakennelmista, joita suomalaisilla Euroopan poliittisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin perehtyneillä henkilöillä oli, on tutkimuskohteiksi valittu kolme luonteeltaan hieman eri tyyppistä toimijaa. On tärkeää huomauttaa, ettei tutkimuksen päätehtävänä ole eritellä näiden kolmen toimijajoukon ajatusrakennelmien välisiä eroja tai sisäisiä samankaltaisuuksia, sillä pelkästään yksittäisten henkilöiden työnkuvasta tai taustasta on uskoakseni kyseenalaista tulkita selityksiä heidän käsityksiinsä tulevaisuudesta. En olekaan rakentamassa ja esittämässä tämän kaltaisia ryhmäkohtaisia kollektiivisia tulevaisuudenkuvia, vaan pikemminkin tavoittelemassa käsitystä laajemmista tavoista ajatella maanosan tulevaisuutta.

¹¹ Fukuyama 1989.

¹² Hartog 2015, 101, 146.

¹³ Euroopan unionin verkkosivut: ”The history of the European Union – 1991”.

<https://europa.eu/european-union/about-eu/history/1990-1999/1991_en> Luettu 12.4.2018.

¹⁴ Mazower 2000, 402–403.

Toimijoiden ja heidän kirjoitustensa luonnetta tulee kuitenkin ymmärtää. Tutkijat eivät ole julkisuudessa vain popularisoimassa omaa tutkimustaan. Kuten Helsingin yliopiston viestinnän professori Esa Väliverronen on todennut, mediassa tutkijat toimivat useimmiten ajankohtaisten aiheiden kommentoijina, tulkitsijoina sekä yhteiskuntapoliittisina toimijoina.¹⁵ Tutkijan roolin muuttuessa julkisuudessa asiantuntijaksi, hänen vastauksia haetaan käytännöllisiin ongelmiin.¹⁶ Erik Albaek joukkoineen ovat tutkimuksessaan havainneet, että esimerkiksi Tanskassa ennen 1980-lukua tutkijat kommentoivat julkisuudessa pääasiallisesti omia tutkimuskohteitaan, kun taas 1980-luvulta eteenpäin tutkijoiden rooli julkisuudessa on laajentunut kattamaan yhteiskunnallisia aiheita yleisesti.¹⁷

Helsingin Sanomien kolumnien lisäksi tutkijoiden käsityksiä tulevaisuudesta tutkitaan neljässä suomalaisessa aikakauslehdessä julkaistujen kirjoitusten ja haastattelujen kautta. Ulkopoliitikka-lehti on sitoutumaton, kansainvälisiin suhteisiin erikoistunut ja neljä kertaa vuodessa ilmestyvä aikakauslehti, joka ”syventää kansainvälisestä politiikasta, taloudesta ja ilmiöistä käytävää keskustelua Suomessa”.¹⁸ Rauhantutkimus-lehti oli vuosien 1985 ja 1992 välillä noin neljä kertaa vuodessa ilmestynyt suomalainen aikakauslehti, jonka perillisenä voidaan pitää nykyään ilmestyvää Kosmopolis-lehteä. Kosmopolis-lehti määrittelee itsensä rauhan-, konfliktin- ja maailmanpolitiikan tutkimuksen aikakauslehdiksi.¹⁹ Myös Rauhantutkimus-lehti keskittyi samoihin teemoihin, vaikka lehdessä julkaistiin myös monia muita aihealueita koskevia kirjoituksia. Otavan julkaisema, 1930-luvulta lähtien eri nimillä ilmestynyt Kanava määrittelee itsensä nykyään ”vastavoimana” ”pinnallista” julkista keskustelua vastaan, jossa ”alojensa kärkiasiantuntijat” julkaisevat syvällisiä kirjoituksia muun muassa yhteiskunnan ja politiikan kysymyksistä.²⁰

Suomen Kuvalehti on lehden nykyisen päätoimittajan Ville Pernaan mukaan Suomen arvostetuin aikakauslehti ja ”kansallinen instituutio”. Perna kuvailee Suomen Kuvalehden 100-vuotishistoriikissa, miten lehti on puolustanut sekä kylmän sodan aikana

¹⁵ Väliverronen 2001, 39–48.

¹⁶ Peters 2008, 131–146.

¹⁷ Albaek et al. 2003, 937–948.

¹⁸ Ulkopoliitikka-lehti: ”Lehden esittely”. <<https://www.ulkopoliitikka.fi/lehden-esittely/>> Luettu 17.10.2018.

¹⁹ Suomen rauhantutkimus ry:n verkkosivut: ”Kosmopolis”. <<http://rauhantutkimus.fi/kosmopolis/>> Luettu 17.10.2018.

²⁰ Otava Median verkkosivut: ”Kanava”. <<https://otavamedia.fi/tuotteet/kanava/>> Luettu 17.10.2018.

että sen jälkeen demokratiaa, markkinataloutta ja länsimaisia arvoja. Historiikin kirjoittajien Vesa Vareksen ja Sakari Siltalan mukaan lehden asema kansallisena instituutiona on taannut sille arvovaltaa ja lehti on toiminut keskustelualustana suomalaisen yhteiskunnan ”järeille toimijoille”.²¹

Helsingin Sanomat on Suomen laajalevikkisin päivälehti, jonka keskimääräinen levikki arkisin oli vuonna 1989 noin 470 000 kappaletta ja sunnuntaisin noin 550 000 kappaletta.²² Lehti on ollut 1930-luvulta lähtien puoluepoliittisesti sitoutumaton ja sillä on merkittävä rooli julkisen keskusteluagendan asettajana sekä keskustelijana. Esimerkiksi Puhakka ja Ridell ovat todenneet Helsingin Sanomien edustavan vahvasti suomalaista valtajulkisuutta ja lehdellä olevan merkittävä rooli yhteiskunnallisen julkisen keskustelun luomisessa.²³ Lehteä voikin hyvällä syyllä pitää yhtenä Suomen merkittävimpänä mediana. Kunelius, Noppari ja Reunanen ovat todenneet, että Helsingin Sanomat toimii vallankäytön areenana, jossa käydään suomalaisen yhteiskunnan kannalta merkittävää keskustelua vallankäyttäjien kesken. Lehden pääkirjoitukset edustavat lehden valitsemaa näkemystä käsiteltävään teemaan, ja näin myös lehti toimii itsenäisenä vallankäyttäjänä.²⁴ Helsingin Sanomien nykyisen periaatelinjan mukaan lehti pyrkii ”edistämään ja vahvistamaan kansanvaltaisuutta, yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ja mielipiteen vapautta.”²⁵

Luonnollisesti kaikki Euroopan poliittisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin perehtyneet toimittajat tai tutkijat eivät ole kirjoittaneet valitsemiini julkaisuihin. Tässä yhteydessä ei olisi kuitenkaan ollut mahdollista tarkastella vaikkapa Suomen alueellisissa sanomalehdissä julkaistuja kirjoituksia, ja olen valinnut oman tulkintani mukaisesti tärkeimmät valtakunnalliset keskustelualustat.

Vaikka suomalaisten diplomaattien raportit Euroopan suurvalloista eivät ole samalla tavalla osa julkista keskustelua kuin muu aineistoni, muodostavat ne siinä mielessä hedelmällisen tutkimuskohteen, että heidän on työnsä puolesta täytynyt arvioida paikan päältä maanosan muutoksia ministeriöön. Samalla se antaa mahdollisuuden peilata

²¹ Vares & Siltala 2016, 9–11.

²² Päivälehdien arkisto: ”Sanoma Yhtymän toimintakertomus 1989”.

<http://www.paivalehdenarkisto.fi/arkisto_luettelot/Toimintakertomukset/PLA-H-269-1_Toimintakertomus_1989.pdf> Luettu 17.10.2018.

²³ Puhakka & Ridell 1996, 177–178.

²⁴ Kunelius & Noppari & Reunanen 2010, 266–268.

²⁵ HS: ”Helsingin Sanomien periaatelinja”. <<https://www.hs.fi/periaatelinja/>> Luettu 17.10.2018.

Euroopassa toimineiden suomalaisten käsityksiä tutkijoihin ja toimittajiin. Virkamiehien käsityksillä poliittisista kehityskuluista on luonnollisesti ollut myös vaikutuksensa Suomen ulkopoliitiikan muodostajien ymmärrykseen mahdollisista tulevaisuuden skenaarioista.

Suomella on diplomaattisia ulkomaanedustustoja ympäri maailmaa. Suomen edustustot esimerkiksi Latinalaisessa Amerikassa, Aasiassa tai Afrikassa eivät kuitenkaan mitään todennäköisemmin ole tutkimuskysymysten kannalta merkittäviä teemoja juuri käsitelleet. Suomalaisten diplomaattien ajatuksia 1930-luvun Euroopasta tutkinut Rami Kurth on esimerkiksi todennut, että tuolloin Euroopan valtioiden lisäksi maanosan tilanteesta ei muualla kirjoitettu käytännössä lainkaan.²⁶ Tutkimusaineisto on rajattu sellaisten Euroopan valtioiden ja organisaatioiden edustustoihin, joissa Suomella on perinteisesti ollut vahva edustus. Olen rajannut kahdessa suurvallassa toimineiden suurlähetystöjen raportit analyysini ulkopuolelle, sillä käydessäni läpi Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton edustustojen raportointia, kävi ilmeiseksi, että Washingtonin edustuston dokumentit keskittyivät valtaosin Euroopan ulkopuolisiin kysymyksiin ja Moskovan osalta toisaalta valtion sisäiseen sekasortoon. Siinäkin tapauksessa, että Washingtonista kirjoitettiin Euroopan muutoksista, pääpaino oli Yhdysvaltojen politiikassa Euroopassa. Euroopan yhteisöissä (EY) Suomen edustusto ja samalla raportointi oli vähäistä ja esimerkiksi Euroopan vapaakauppajärjestössä (Efta) tai Pohjois-Atlantin liitossa (Nato) Suomella ei ollut edustustoa. Suomi oli edustettuna Euroopan neuvostossa, mutta organisaatiolla oli laajemmassa mittakaavassa vähäinen rooli maanosan tulevaisuuden skenaarioissa, joten olen päättänyt olla tarkastelematta Strasbourgissa toimineiden suomalaisten tulevaisuudenkuvia.

Vuosien 1989 ja 1991 välissä suomalaiset tutkijat julkaisivat myös huomattavasti tutkimuskirjallisuutta Euroopan muutoksista. Joitakin esimerkkejä mainitakseni, muun muassa Tampereen yliopiston rauhan- ja konfliktintutkimuslaitoksen Vilho Harle ja Pekka Sivonen toimittivat vuonna 1989 teoksen *Europe in Transition: Politics and Nuclear Security*, jossa suomalaisten kirjoittamissa artikkeleissa käsitellään esimerkiksi ydinaseriisuntaa tai kilpavarustelua teoreettisista lähtökohdista. Samaisen laitoksen Unto Vesari vuonna 1991 toimittamassa *European Security and Cultural Values* Harle tarkastelee viholliskuvan roolia Euroopan identiteetissä ja kansainvälisen politiikan

²⁶ Kurth 2007, 10–11.

tutkija Raimo Väyrynen konfliktien muutosta Euroopassa.²⁷ Alpo Rusi julkaisi teoksen Euroopan uudesta poliittisesta arkkitehtuurista, Pertti Joenniemi kirjan Suomen ulkopoliitiikan murroksesta ja Väyrynen sekä Kari Joutsamo puolueettomuuden tulevaisuudesta.²⁸ Historioitsija Heikki Kirkinen tarkasteli maakuntien ja Euroopan suhdetta, ja politiikan tutkijat Jyrki Iivonen sekä Esko Antola kirjoittivat yleisemmin maanosan muutoksista.²⁹

Teoksia ei ole jätetty analyysin ulkopuolelle pelkästään tilanpuutteen johdosta. Ensinnäkin suurin osa teoksiin kirjottaneista tutkijoista julkaisi aktiivisesti myös valitsemisani lehdissä. Akateemisena teoksina niiden tarkoitus ei ole myöskään lehdissä julkaistujen kirjoitusten kaltainen. Tarkastelemalla sanoma- ja aikakauslehdissä ilmestyneitä kirjoituksia on uskoakseni mahdollista päästä lähemmäs yleistä julkista ymmärrystä tulevaisuudesta kuin mitä akateemisilla teoksilla olisi. Koska tarkastelujakso on lyhyt, ja tilanteet vaihtelivat nopeasti, ei pitkään valmisteltujen teoreettisempien akateemisten kirjojen analyysillä ole uskoakseni myöskään mahdollista päästä niin lähelle vallitsevia kokemustiloja kuin valitsemieni tekstien avulla. Lisäksi moni teoksista keskittyy erityisesti Suomen rooliin uudessa Euroopassa ja esimerkiksi Joutsamon teos käsittelee puolueettomuutta oikeudellisesta näkökulmasta.

On ilmeistä, että tästä toimijajoukosta puuttuu merkittävä toimija – poliitikot. Poliitikkojen jättäminen rajauksen ulkopuolelle on tehty pragmaattisuuden ja tutkimuksen mielekkyyden periaatteiden pohjalta. Heidän sisällyttäminen tutkimuksen analyysin kohteeksi ei olisi tässä ollut käytännöllisesti mahdollista, sillä primääriaineiston määrä olisi laajentunut huomattavasti. Aineisto ei ole siis täysin kattava, ja sen pohjalta ei voidakaan objektiivisesti päästä varmaan totuuteen siitä,³⁰ minkälaisia tulevaisuudenkuvia *kaikilla* Euroopan poliittisia muutoksia tarkkailleilla suomalaisilla maanosan suunnasta oli. Tämä ei toisaalta ole milloinkaan mahdollista. Tähän tutkimukseen valitun aineiston analyysillä on kuitenkin uskoakseni mahdollista saavuttaa käsitys siitä, miten – poliittisia päätöksentekijöitä lukuun ottamatta – suomalainen ”yhteiskunnallinen ja ulkopoliittinen eliitti” näki Euroopan institutionaalisen ja ideologisen tulevaisuuden kyseisinä vuosina.

²⁷ Harle & Sivonen 1989; Andreeva & Vesa 1991.

²⁸ Rusi 1991; Joenniemi 1990; Väyrynen 1990; Joutsamo 1991.

²⁹ Kirkinen 1991; Iivonen & Antola 1990.

³⁰ Objektiivisuuden, totuuden ja aatehistorian suhteesta tarkemmin kappaleessa 1.3.

Haluan lisäksi painottaa, että toimijoiden poliittiset motiivit eivät myöskään ole tutkimukseni keskiössä. Henkilön käsityksiin tulevaisuudesta vaikuttavat hänen lukuisat mahdolliset motiivit toivotusta kehityskulusta. Toisaalta tämä saattaa toimia myös vastavuoroisesti: koska yksilö kokee yleisen kehityksen kulkevan tiettyyn suuntaan tai lopputulokseen, olettaa hän tietynlaisten poliittisten ratkaisujen olevan suotavia. Onkin siis selvää, että yksittäisen tekstin kirjoittajalla on tiedostetusti tai tiedostamattomasti poliittisia motiiveja, joita hän saattaa kirjoituksensa avulla pyrkii legitimoimaan. Esittämällä tietynkaltaisia tulevaisuuden vaihtoehtoja henkilö samalla myös määrittelee tulevaisuuden vaihtoehtojen raja-aitoja.³¹ Tarkastelutapani ei kuitenkaan liity kielen ominaisuuksiin, retoriikkaan tai tapoihin legitimoida tietynkaltaisia toivottuja tulevaisuuksia.³² En myöskään pyri arvioimaan tiettyjen tulevaisuudenkuvien yksilöllisiä syitä, mutta kielen luonne ja tarkoitus on hyvä tästä huolimatta ymmärtää.

Aineisto aiheuttaa tutkijalle myös muita haasteita. Toisin kuin esimerkiksi nykyhetken yksilöiden tulevaisuudenkuvien tutkijalla, joka saattaa pohjata johtopäätöksensä haastattelu- tai kyselyaineistoon, ei menneisyyden ihmisten tulevaisuuteen suuntautuvia näkemyksiä tutkivan historioitsijan käyttämä aineisto ole tarkoitettu häntä varten. Tämä tilanne on yleisemmin menneisyyden tutkimukselle ominainen tilanne. Kun tutkimuksessa pyritään selvittämään ja ymmärtämään toimijoiden käsityksiä Euroopan tulevaisuudesta, on tutkijan käsitettävä, etteivät aineistot ole laadittu tutkijaa varten, vaan niillä on oma logiikkansa. Toisin sanoen tutkimuskohteiden käsitykset, pelot ja toiveet tulevaisuudesta eivät ilmene dokumenteista samalla tavalla kuin jos nykypäivänä tiedustelisin haastattelussa valitsemieni henkilöiden näkemyksiä Euroopan tulevaisuudesta.

Toisaalta on käytännössä mahdotonta, että yhdenkään tutkimusaineiston kautta pystyisimme koskaan täysin lähestymään menneisyydessä eläneiden henkilöiden käsityksiä tulevaisuudesta. Tällöin tutkijan on tyydyttävä siihen materiaalin mitä hänellä on saatavilla ja minkä kautta hän uskoo pystyvänsä pääsemään mahdollisimman lähelle menneisyyden henkilöiden tulevaisuudenkuvia. Matti Männikkö on todennut, että menneitä tulevaisuuksia tutkittaessa yleisin primääriaineisto on perinteisesti ollut menneisyyden ihmisten itsensä tekemät tulevaisuuden suunnitelmat. Näissä ongelmana saattaa olla kuitenkin se, ettei niitä ole laadittu kuvaamaan kirjoittajan todenmukaisia

³¹ Ks. esim. Palonen 1996, 137–138 tai Farr 1989, 24–27.

³² Kielen, diskurssien, ideoiden ja merkitysten suhteesta aatehistorian tutkimuksessa kappaleessa 1.3.

käsityksiä tulevaisuudesta, vaan niitä on saatettu käyttää legitimoimaan tekijän käsityksiä ja vaikuttamaan muiden toimintaan.³³

1.2. Tutkimusperinteet, aiempi tutkimus ja lähdekirjallisuus

Tutkimusfokuksen ollessa menneisyyden henkilöiden tulevaisuuskuviissa, sijoittuu tutkimus menneiden tulevaisuuksien, toisin sanoen tulevaisuusajattelun historian perinteeseen. Tämä on historiantutkimuksessa tietoisena tutkimuksellisenä painopisteenä noussut esille vasta viime vuosikymmeninä.³⁴ Historioitsijat ovat perinteisesti keskittyneet tutkimuksessa menneisyyden henkilöiden kokemuksiin ja samalla sivuuttaneet näiden henkilöiden tulevaisuuteen suuntautuvat odotukset.³⁵

Vaikka menneitä tulevaisuuksia on ehkä suhteellisesti tutkittu vähän, ovat tutkijat kuitenkin uskaltaneet tarkastelemaan menneisyydessä tulevaisuuteen suuntautuvia ajatuksia ja ideoita. Kuten Männikkö on todennut, kun tulevaisuuteen orientoitunut ajattelu on tieteessä ja yhteiskunnassa noussut aiempaa tärkeämpään osaan, myös menneiden tulevaisuuskuviiden ymmärtäminen on noussut enenevässä määrin tarpeelliseksi.³⁶ Männikkö on kirjoittanut aiheesta eritoten tietoteoreettisista näkökulmista.³⁷ Opinnäytteitä menneiden tulevaisuuksien näkökulmista on kirjoitettu muun muassa Lotta Svärd -järjestön lehden projisoimasta tulevaisuuskuvausta, mustien nationalistien tulevaisuuden käsityksistä 1960-luvun Yhdysvalloissa, Etelä-Afrikan ja Rhodesian vähemmistövaltojen vaikutuksista kansalaisten tulevaisuuskuviin sekä Yhdysvaltojen, Euroopan unionin, Ruotsin ja Suomen informaatioteknologiaohjelmissa ilmenevistä tulevaisuudenkuvista.³⁸

Menneiden tulevaisuuskäsitysten tutkiminen vaikuttaa olevan Suomessa jossain määrin pinnalla juuri tällä hetkellä, sillä esimerkiksi Helsingin ja Turun yliopistojen poliittisen historian oppiaineiden vuoden 2018 vuosikirjan teemana on menneet tulevaisuudet. Vuosikirjassa aihetta käsitellään mitä moninaisemmista perspektiiveistä: queer-historian menneisyyksistä Yhdysvaltojen toisen maailmansodan jälkeisiin suunnitelmiin.³⁹ Kuten

³³ Männikkö 1997, 258–259.

³⁴ Ibid, 254–256.

³⁵ Koselleck 1997, 16–24.

³⁶ Männikkö 1997, 254–256.

³⁷ Ks. esim. Männikkö 1997 tai Männikkö 2013.

³⁸ Wilska 2017; Lavonen 1995; Koivuporras 2009; Kemppainen 2007.

³⁹ Hakoniemi et al. 2018.

vuosikirjan toimittajakunta johdantokappaleessa toteaa, on menneisyydessä esiintyneiden tulevaisuudenkuvien tutkimuksella mahdollista haastaa ajatustapoja, joissa nähdään historian kulku väistämättömänä kohti tiettyä päämäärää. Jokaisessa ajassa on aina epävarmuuksia ja useita erilaisia tulevaisuuden horisontteja.⁴⁰

Historiantutkimuksen arvostettu julkaisu *American Historical Review* omisti ison osan vuoden 2012 viimeisestä lehdestä menneiden tulevaisuuksien tutkimukselle. Lehdessä muun muassa Matthew Connelly tutkimusryhmineen tarkastelivat Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton kylmän sodan aikaista tulevaisuusajattelua, ja Manu Goswami kirjoitti 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten internationalismiin kytkeytyneistä vaihtoehtoisista imperialismin jälkeisistä tulevaisuuskuvista.⁴¹ Jenny Andersson on taas tutkinut tulevaisuusajattelun ja tulevaisuuksien tutkimuksen poliittista historiaa kylmän sodan aikana.⁴² Myös esimerkiksi Joseph J. Corn ja Brian Horrigan ovat tutkineet teoksessaan *Yesterday's Tomorrows: Past Visions of the American Future* yhdysvaltalaisten käsityksiä tulevaisuudesta 1900-luvulla teknologian ja tieteen näkökulmasta, ja Peter J. Bowler on vuonna 2017 ilmestyneessä laajassa hankkeessaan *A History of the Future* tarkastellut 1900-luvun intellektuellien lukuisia näkemyksiä vaihtoehtoisista tulevaisuuksista.⁴³ Kylmän sodan päätyttyä historioitsija John Lewis Gaddis julkaisi vuonna 1992 *International Security* -lehdessä artikkelin, jossa hän tutki kansainvälisen politiikan oppialan teorian kykyä ennustaa kylmän sodan etenemistä sen aikana.⁴⁴

Koska tutkimuskohteena ovat henkilöiden ajatusrakennelmat, on tutkimus myös osa laajempaa aatehistorian tutkimusperinnettä. Aatehistorian ymmärrän historiantutkija Markku Hyrkkäsen tavoin menneisyydessä ilmiöille annettujen merkityksien tutkimisena ja ymmärtämisenä.⁴⁵ Toisin sanoen aatehistorioitsija pyrkii uudelleenrakentamaan menneisyyden merkityksiä ja ideoita.⁴⁶ Ideat eivät kuitenkaan ole vain ideoita, vaan ne sekä tuovat esille uusia että legitimoivat olemassa olevia instituutioita, eli muokkaavat käsityksiä siitä, miten poliittisia realiteetteja

⁴⁰ Ibid, 7–8.

⁴¹ Engerman 2012, 1402; Connelly et al. 2012; Goswami 2012.

⁴² Ks. esim. Andersson 2018 tai 2015.

⁴³ Corn & Horrigan 1996; Bowler 2017.

⁴⁴ Gaddis 1992.

⁴⁵ Hyrkkänen 2002, 57.

⁴⁶ Bevir 1999, 1, 31.

havainnoidaan.⁴⁷ Kuten vaikkapa 1900-luvun yksi merkittävimmistä ihmistieteilijöistä, John Maynard Keynes, asian ilmaisi, maailmaa ei välttämättä hallitse juuri mikään muu yhtä paljon kuin poliittisten ajattelijoiden ideat.⁴⁸ Aatehistoriallisesti Euroopan, eurooppalaisuuden ja Euroopan yhdentymisen ideoita on tutkittu huomattavasti. Suomessa Heikki Mikkelin on tarkastellut teoksessaan *Europe as an Idea and an Identity* Eurooppa-ajatuksen historiaa antiikista nykypäivään. Pauli Heikkilä on tutkinut paneurooppalaista yhdentymisaatetta Suomessa maailmansotien välisellä ajalla⁴⁹, kuten on myös Heikki Isotalo pro gradu -tutkielmassaan.⁵⁰ Kansainvälisesti, vain joitakin esimerkkejä mainitakseni, muun muassa Menno Spieringin ja Michael Wintlen toimittamassa *Ideas of Europe Since 1914*⁵¹ ja Anthony Pagden teoksessa *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*⁵² ruoditaan historian saatossa Eurooppaan liitettyjä ideoita.

Näiden esimerkkien kautta on mahdollista havainnollistaa, miten historiantutkija saattaa usein tarkastella menneisyyden henkilöiden käsityksiä tulevaisuudesta myös tiedostamattomasti. Kun historioitsija tutkii menneisyyden kokemustilassa esitettyjä ideoita Euroopasta, tulee hän väistämättä pohtineeksi myös menneiden ihmisten suhtautumisia heidän projisoimaansa tulevaisuuden ideaaliin Eurooppaan. On kuitenkin valitettavaa, ettei Eurooppa-tutkimuksen aatehistoriallisessa perinteessäkään ole tietoisesti keskitytty menneisyyden henkilöiden käsityksiin maanosan tulevaisuudesta.

Virallisen politiikan tasolla Suomen asemasta Euroopan poliittisten muutosten keskellä tämän tutkimuksen aikarajauksen sisällä on kirjoitettu paljon. Esimerkiksi Marjo Uutela väitteli Helsingin yliopistosta vuonna 2017 alussa Saksan kysymyksen ja Suomen ulkopolitiikan suhteesta vuosina 1987-1990.⁵³ Jyri Sundin on puolestaan pro gradu-tutkielmassaan tutkinut Etykin merkitystä Suomelle vuosien 1989 ja 1991 välissä.⁵⁴ Juhana Aunesluoma ja Veera Mitzner ovat kirjoittaneet Suomen ulkopolitiikan nopeista muutoksista kylmän sodan loputtua Ville Sinkkosen ja Henri Vogtin toimittamassa, suomalaisen ulkopolitiikan tulevaisuuden skenaarioita kartoittavassa *Utopia*

⁴⁷ Thompson 2007, 178.

⁴⁸ Keynes 1936, 383.

⁴⁹ Heikkilä 2013.

⁵⁰ Isotalo 2016.

⁵¹ Spiering & Wintle 2002.

⁵² Pagden 2002.

⁵³ Uutela 2017.

⁵⁴ Sundin 2018.

*ulkopolitiikassa. Sarja visioita Suomen asemasta teoksessa.*⁵⁵ Myös Suomen Euroopan integraatiosta 1990-luvun alussa on kirjoitettu paljon, esimerkiksi Jukka Seppisen *Mahdottomasta mahdollinen. Suomen tie Euroopan integraatioon.*⁵⁶

Ulkomaista lähdekirjallisuutta kylmän sodan viimeisimmistä vuosista on kirjoitettu vuosikymmenien ajan huomattavasti. Teokset ovat usein keskittyneet kylmän sodan suurvaltapolitiikan kysymyksiin sekä Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen suhteisiin. Näistä esimerkiksi Odd Arne Westadin ja Melvyn P. Lefflerin *The Cambridge History of the Cold War Vol. 3. Endings*⁵⁷ sekä John Lewis Gaddisin *The Cold War* ovat hyviä yleisteoksia. Erityisesti Euroopan näkökulmasta vuosia on ryhdytty viimeisen vuosikymmenen aikana tutkimaan aiempaa enemmän. Frédéric Bozon, Marie-Pierre Reyn, N. Piers Ludlow ja Leopoldo Nutin vuonna 2008 toimittama *Europe and the End of the Cold War: a reappraisal* oli yksi ensimmäisiä laajempia teoksia, jossa pyrittiin siirtämään painopiste nimenomaisesti Euroopan toimijoihin ja prosesseihin. Bozo on kirjoittanut myös Saksan kysymyksestä teoksessa *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*.⁵⁸ Mary Elise Sarotte on vuonna 2009 julkaistussa teoksessaan *1989. The Struggle to Create Post-Cold War Europe* käsitellyt vuoden 1989 merkitystä Euroopan politiikassa. Kirjassa hän yrittää vastata muun muassa kysymykseen, miksi Euroopan kylmän sodan jälkeinen poliittinen arkkitehtuuri muodostui sellaiseksi kuin se muodostui.⁵⁹ Näissäkin tutkimuskohteena on ollut ensisijaisesti tapahtumien kulku, virallisen politiikan taso tai poliittisten päättäjien näkemykset Euroopasta. Toisaalta Bozo et al. ovat myös tutkineet kylmän sodan aikana esitettyjä tulevaisuuden visioita konfliktin päättymisestä teoksessaan *Visions of the end of the Cold War, 1945-1990*.⁶⁰

Edellä esitetty katsaus ei pyri olemaan kattava bibliografia, vaan tarkoituksena on ollut asettaa tutkimus laajempaan viitekehykseen. Kattavamman kuvan aiemmasta tutkimuksesta saa esimerkiksi tämän työn lähdeluettelosta. Seuraavassa esittelen tarkemmin tutkimuksen teoreettisia ja metodologisia lähtökohtia sekä tutkimuksen toteuttamistapoja.

⁵⁵ Aunesluoma & Mitzner 2014.

⁵⁶ Seppinen 2001.

⁵⁷ Leffler & Westad 2010; Gaddis 2007.

⁵⁸ Bozo et al. 2008; Bozo 2005.

⁵⁹ Sarotte 2009.

⁶⁰ Bozo et al. 2012 (b).

1.3. Metodologia ja metodit

Metodologia ymmärretään tässä laajasti tutkijan todellisuuskäsitykseen liittyvänä tiedon peruslähtökohtana ja tieteellisenä perusnäkemysenä. Näin ymmärrettynä metodologialla tarkoitetaan todellisuudesta saatavan tiedon ongelmallisuuden pohtimista, ja sen ymmärtämistä, että tutkimuksesta saatava tieto on riippuvainen valituista tutkimustavoista ja tutkimuskohteesta. Metodologia kytkeytyy näin tiiviisti epistemologiaan eli tiedon luonteeseen ja tietämisen mahdollisuuksiin. Metodologia voidaan ymmärtää myös suppeasti, jolloin sillä viitataan vain tutkimuksen käytännön menetelmiin. Suppeassa lähestymistavassa ontologiset tai tietoteoreettiset kysymykset eivät ole tärkeitä – vain käytännön toteutuksella on merkitystä tutkimustulosten kannalta.⁶¹ Näistä käytännön menetelmistä käytän tässä yhteydessä termiä metodi. Metodologian ja metodin ero voidaan nähdä esimerkiksi myös siten, että metodologialla viitataan tieteellisten menetelmien ja asetelmien tarkoituksenmukaisuuden pohtimiseen, kun taas valitun metodin käyttö on perustelu johtopäätösten tieteellisyydelle.⁶²

Historiantutkimuksessa, kuten muissa ihmistieteissä, on sosiaalisen konstruktivismiin ja ”kielellisen käänteen” myötä pitkään hyväksytty metodologisena ja tietoteoreettisena lähtökohtana ajatus havaintojen subjektiivisuudesta sekä objektiivisen ja positivistisen tiedonkäsityksen hylkäämisestä.⁶³ Historiallisen tiedon osalta tämä on saattanut tarkoittaa tiedon objektiivisuuden kyseenalaistamista sillä perusteella, ettei tutkijalla ole mahdollisuutta ymmärtää menneisyyden merkityksiä samalla tavalla kuin nykyisyyttä.⁶⁴ Esimerkiksi Cambridgen koulukunnan historioitsijan John Pocockin näkemyksen mukaan aatehistorioitsijan ei tulisi pyrkiä pääsemään koherenttiin ymmärrykseen siitä, mitä tietyn tekstin kirjoittaja on tarkoittanut, sillä yhteiskunnan kielen ja lausumien merkitysten ollessa epäkoherentteja myös yksilöiden ajatukset sisältävät useita merkityksiä. Pocockin näkemyksen mukaan aatehistorioitsijan tulis keskittyä tutkimuksessaan kielen käytön ja diskurssien tasolle.⁶⁵ Argumentti objektiivista historiallista totuutta vastaan sisältääkin usein ajatuksen, ettemme voi ymmärtää

⁶¹ Raunio 1999, 24–27.

⁶² Haaparanta & Niiniluoto 2016, esim. 7-8, 34–35.

⁶³ Ks. esim. Kalela 2000, 88–89.

⁶⁴ Bevir 1994, 328–329.

⁶⁵ Pocock 1986, 1–12. Kielellisen lähestymistavan sekä sosiaalisen konstruktivismiin ja aatehistorian suhteen kritiikistä ks. Bevir 1997.

menneisyyden ihmisten näkemyksiä, sillä tekstien ja ilmiöiden merkitykset eivät milloinkaan ole vakiintuneita, vaan ne riippuvat aina ajasta ja paikasta.⁶⁶

Olen tässä omaksunut metodologisena perusnäkemysenä historianfilosofin ja politiikan tutkijan Mark Bevirin hahmotteleman vaihtoehtoisen käsityksen historiallisesta tiedosta ja sen objektiivisuudesta. Bevir kyllä hylkää vahvan fundamentalismin ja relativismin hyväksymällä sosiaalisen konstruktivismin peruslähtökohdan, ettei sinällään ole olemassa mitään annettuja totuuksia menneisyydestä, sillä tulkinta riippuu aina tulkitsijasta.⁶⁷ Se, ettemme voi päästä mihinkään lopulliseen objektiiviseen totuuteen, ei kuitenkaan tarkoita, että meidän tulisi hylätä objektiivisuuden päämäärä, tai hyväksyä ettei yksilöllisiä menneisyyden ajatusrakennelmia ole mahdollista ymmärtää ja voimme vain tutkia tekstiä sekä kyseisen tekstin meille antamia merkityksiä.⁶⁸ Objektiivisuutta ei historian tutkimuksessa tulisikaan ymmärtää lopullisena totuutena, vaan pikemminkin inhimillisen toiminnan tuloksina, jolloin meidän pitää hyväksyä antroposentrinen näkökulmaa totuuteen. Tiedon objektiivisuus tulee perustua ”intellektuelliseen vilpittömyyteen”, jossa historioitsijan on syytä perustella tutkimuksellinen tietonsa tai teoriansa vertaamalla sitä muihin teorioihin muun muassa avoimuuden, kokonaisvaltaisuuden, tarkkuuden, ja säännönmukaisuuden kriteereillä sekä suhteuttamalla tieto yleisesti hyväksytyihin faktoihin. Tiedon poiketessa näistä faktoista tai teorioista, tulee historioitsijan osoittaa vaihtoehtoisia todisteita teorioidensa perusteluksi. Näin vertailemalla on historian tutkimuksessa mahdollista päästä hyväksyttävään vaikkakaan ei lopulliseen objektiiviseen totuuteen. Historiantutkijan tulee siis hyväksyä mahdollisuus omien tulkintojensa erheellisyydestä.⁶⁹

Tutkimuksessa käsitellään edellä esiteltyä aineistoa laadullisen teoriaohjaavan sisällönanalyysin avulla. Laadullisen tutkimuksen määritelmiä ja tunnusmerkkejä on useita, ja tarkasteltaessa laadullisen tutkimuksen metodologiateoksia on selvää, että sille on haastavaa antaa yksiselitteistä määritelmää.⁷⁰ Pelkistetyimmillään se voidaan nähdä kuvaukseksi tekstimuotoiseen aineistoon ja analyysiin perustuvalla tutkimuksella. Tässä käsitetään laadullinen tutkimus kuitenkin yläkäsitteenä, jonka alle asettuvat monet erilaiset tutkielmat ja tutkimusperinteet, joissa tämä tutkielma sijoittuu fenomenologis-

⁶⁶ Bevir 1999, 116–122.

⁶⁷ Bevir 1994, 330.

⁶⁸ Bevir 1999, 116.

⁶⁹ Ibid, 96–116.

⁷⁰ Ks. esim. Eskola & Suoranta 1996; Tuomi & Sarajärvi 2018; Alasuutari 2011.

hermeneuttiseen perinteeseen. Fenomenologis-hermeneuttisen tutkimuksen kohteena voidaan nähdä olevan inhimilliset kokemukset sekä ihmisten antamat merkitykset näille kokemuksille.⁷¹ Fenomenologis-hermeneuttinen perinne on yksi osa pidempää hermeneuttista traditiota, jonka perusajatuksena on tekstien, toimien ja puheiden tulkinta, sekä tämän tulkinnan mahdollisuuksien pohtiminen ja tulkinnallisten sääntöjen etsiminen.⁷² Voidaan siis sanoa, että hermeneutiikassa voi olla pyrkimyksenä ymmärtää, mitä tutkittava toimija tarkoitti tietyllä toteamuksella tietyssä paikassa. Bevirin mukaan hermeneuttinen merkitys eroaa semanttisesta tai kielellisestä merkityksestä siten, että näiden keskittyessä tekstin rakenteellisiin ominaisuuksiin, hermeneuttinen merkitys pyrkii ymmärtämään tietyn tekstin merkitystä yksilötasolla.⁷³ Tätä on mielekästä verrata Tuomen ja Sarajärven sisällönanalyysin määritelmään. Heidän mukaansa sisällönanalyysi on tekstianalyysiä siinä missä esimerkiksi diskurssi- ja historiallinen analyysi, mutta diskurssianalyysin tutkiessa merkitysten tuottamisen tapoja ja historiallisen analyysin pyrkiessä luomaan menneisyys sellaisena kuin se on tapahtunut, sisällönanalyysissä päämääränä on tutkia tutkimuskohteiden maailmalle antamia merkityksiä.⁷⁴

Bevirin kritisoiman aatehistorian Cambridgen koulukunnan toinen edustaja Quentin Skinner⁷⁵ on korostanut yksittäisten tekstien tulkitsemisessa juuri vallitsevien sosiaalisten ja kielellisten rakenteiden ymmärtämisen merkitystä.⁷⁶ Onkin ilmeistä, että sosiaaliset käytännöt vaikuttavat yksittäisten henkilöiden lausumiin. Kuten esimerkiksi Markku Hyrkkänen on huomauttanut, menneisyyden ajattelutavat ovat väistämättä kytkeytyneet historialliseen kontekstiinsa ja aikansa rakenteisiin. Tällöin vain ajatusmallien ja käsitysten erittely itsessään ei ole riittävää, sillä vain ymmärtämällä vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen voimme käsittää tietynkaltaisten ajatusten mahdollisuudet.⁷⁷ Bevirin mukaan menneisyyden ajatusmalleja tutkittaessa historioitsijan ei kuitenkaan ole tärkeää pohtia nimenomaisesti tekstin rakenteellisia merkityksiä, sillä vain hermeneuttiset merkitykset omaavat väliaikaisen, tiettyyn aikaan, paikkaan ja ymmärrykseen

⁷¹ Tuomi & Sarajärvi 2018, 14, 22–23.

⁷² Ibid, 33–35.

⁷³ Bevir 1999, 50–60.

⁷⁴ Tuomi & Sarajärvi 2009, 104–106.

⁷⁵ Laajasti määriteltynä (joka myös väistämättä yksinkertaistaa heidän työtään valitettavan paljon) Skinnerin ja Cambridgen koulukunnan aate- ja käsittehistoriallisessa otteessa onkin siis painotettu retoriikkaa, puheaktia ja kirjoittajan tekstin sisäisiä aikomuksia. Poliitiikan tutkija ja emeritusprofessori Kari Palonen on tutkinut Skinnerin ja Cambridgen koulukunnan ajattelua mittavasti. Hyvä ja tiivis suomenkielinen yleisesitys tästä ks. Palonen 1996, yksityiskohtaisempi analyysi teoksessa Palonen 2002.

⁷⁶ Skinner 2002, 100–102

⁷⁷ Hyrkkänen 2002, 28–31.

kytkeytyvän olemassaolon, ja näitä tutkijan on hänen mukaansa mahdollista ymmärtää myös rakenteista huolimatta.⁷⁸ Kuten Hyrkkänenkin huomauttaa, pelkästään kunkin ajan ja paikan yhteiskunnalliset olosuhteet eivät selitä yksittäisten henkilöiden kokemuksia.⁷⁹ Niillä on luonnollisesti vaikutuksensa, mutta se ei tarkoita, että ne automaattisesti määräisivät yksilöiden ajatuksia kunkin ajan ja paikan ilmiöstä. Sen sijaan ideat, joita aatehistorioitsija tutkii, syntyvät sekä sosiaalisten rakenteiden että yksilön oman tilannekohtaisen järkeilyn myötävaikutuksesta.⁸⁰

Teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä, samoin kuin täysin aineistolähtöisessä analyysissä, tutkimus etenee ensisijaisesti käytettävän primääriaineiston ehdoilla. Aineistolähtöisessä tutkimuksessa perusajatuksena on, ettei tutkittavasta ilmiöstä aiemmin tiedetyllä tiedolla tai havainnoilla tulisi olla vaikutusta tutkijan analyysiin, vaan hänen induktiivinen, yksittäisistä ilmiöistä yleisiin teorioihin johtava päättely on pääosassa. Tällaisessa tutkimuksessa aineistosta pyritään luomaan tutkijan päättelyn kautta uusi teoreettinen kokonaisuus. Puhtaasti aineistolähtöistä analyysiä on kuitenkin hyvin hankala toteuttaa, sillä valittu asetelma ja aiempi tieto vaikuttavat vääjäämättä tutkijan analyysiin.⁸¹ Teoriaohjaavassa analyysissä hyväksytään aiemman tiedon rooli analyysissä ja tutkimuksen erilaiset teoreettiset kytkennät. Ne eivät kuitenkaan ole tutkimuksen keskiössä ja tutkimuksessa ei pyritä testaamaan aiempien teorioiden paikkaansa pitävyyttä, vaan aiemmalla tiedolla tuetaan analyysin etenemistä. Tässäkin tutkimuksessa aiempi teoreettinen ja empiirinen tutkimus sekä käsitteistö palvelevat analyysia ja aineistoon pohjautuvaa päättelyä. Aiempi tieto ei määrää aineistosta analysoitavia yksiköitä, vaan tutkimus etenee aineiston ehdoilla. Teoriaohjaavassa päättelyssä tutkija pyrkii jatkuvasti vaihtelevaan aineistolähteisyyden ja aiemman tiedon välillä, käyttäen tällöin abduktiivista päättelyä.⁸²

Aineistolähtöinen sisällönanalyysi voidaan karkeasti kuvata kolmivaiheiseksi prosessiksi. Ensimmäinen vaihe on aineiston pelkistäminen, eli tutkimusaineistosta redusoidaan tutkimuskysymysten kannalta epäoleellinen pois. Toisessa vaiheessa

⁷⁸ Bevir 1999, 40–48, 76.

⁷⁹ Hyrkkänen 2002, 29–30. On esimerkiksi selvää, että 1600-luvun aatehistorioitsijan olisi suotavaa ymmärtää aikakauden kielen rakenteita, sääntöä ja merkityksiä käsittääkseen tekstien merkityksen. Lähimenneisyyteen sijoittuvassa tutkimuksessa (kuten tässä) kielen merkitysten muutoksiin liittyvä ongelma on nähdäkseni vähäisempi.

⁸⁰ Bevir 1997, 171.

⁸¹ Ibid, 95–96.

⁸² Eskola 2010, 182–184; Tuomi & Sarajarvi 2009, 96–97.

redusoiduista kokonaisuuksista pyritään etsimään eroavaisuuksia ja samankaltaisuuksia, jonka jälkeen ne on mahdollista luokitella. Viimeinen vaihe koostuu abstrahoinnista, jolloin redusoidusta ja luokitellusta aineistosta valikoidaan tutkimuksen kannalta olennainen tieto ja pyritään käsitteellistämään tämä tieto.⁸³ Teoriaohjaava sisällönanalyysi toimii samojen periaatteiden mukaisesti käyttämällä kuitenkin analyysin ja päättelyn tukena aiemman tutkimuksen tietoa. Tässä olen analysoinut valitsemani aineiston systemaattisesti ja redusoinut siitä tulkintani mukaan tutkimuksenasettelun kannalta mahdollisesti kiinnostavat dokumentit. Tämän jälkeen olen luokitellut dokumentit sekä aihealueiden että tutkimuskohteiden mukaisesti omiin temaattisiin kokonaisuuksiin ja lajitellut ne kronologisesti. Seuraavaksi olen analysoinut tekstit tarkemmin ja etsinyt niistä tulevaisuuteen suuntautuvia ajatusrakennelmia. Lähteiden sisältö on usein kirjavaa, joten tekstejä on luokiteltu myös useampaan temaattiseen kokonaisuuteen. On kuitenkin selvää, että analyysi ei etene näin suoraviivaisesti, vaan tutkija joutuu jatkuvasti haastamaan omia näkemyksiään ja palaamaan aineistoonsa: tulkintaa ja päättelyä tapahtuu läpi tutkimustyön.

1.4. Käsitteet

Käsitteellistä sotkua välttääksemme on syytä avata lyhyesti tutkimukseni käsitteistöä. *Tulevaisuudenkuvalla* tai *tulevaisuuskuvalle* tarkoitetaan muun muassa tulevaisuuksien tutkimuksessa laajalti käytettyä käsitettä, jolla viitataan henkilön mielessä muodostuvaan ajatusmalliin tulevaisuuden vaihtoehtoisesta tilasta.⁸⁴ Historiantutkimuksen ja tulevaisuuksien tutkimuksen yhteensovittaminen saattaa nopeasti ajateltuna vaikuttaa hankalalta: toisessa pyritään selvittämään mitä menneisyydessä on tapahtunut, koettu tai ajateltu ja jälkimmäisessä tutkimaan mahdollisia tulevaisuuden kehityskulkuja. Historiantutkimus ja tulevaisuudentutkimus ovat kuitenkin lähentyneet toisiaan akateemisina aloina. Molemmat tieteenalat ovat yleisluonteeltaan aikatieteitä, sillä ne hyväksyvät ajan tutkimuksen perusmuuttujaksi ja tutkivat ihmistä ajan perspektiivistä. Kuten todettua, historiantutkija joutuu usein työssään tekemisiin menneiden tulevaisuuksien kanssa, ja hänen tulisi muistaa, että myös menneisyyden ihmisillä on ollut omat käsityksensä tulevaisuudesta, jotka ovat ilmenneet tulevaisuuteen kohdistuvina toiveina, pelkoina ja odotuksina.⁸⁵

⁸³ Tuomi & Sarajärvi 2009, 110; Miles & Huberman 1994.

⁸⁴ Rubin 2000, 16.

⁸⁵ Männikkö 2013, 31–33.

Tulevaisuudenkuvaan liittyvät tulevaisuuteen kohdistuvat pelot, toiveet ja uskomukset, ja ajatusmalleihin vaikuttavat yksilön nykyhetken ja menneisyyden kokemukset sekä nykyhetkessä saatavilla oleva tieto. Samalla nämä vaikuttavat yksilön päätöksentekoon ja valintoihin. Yksilö ajattelee tulevaisuutta nykyhetkeä seuraavana mahdollisuustilana, jonka sisälle hän sijoittaa erilaisia vaihtoehtoja.⁸⁶ Tulevaisuuksien tutkimuksessa tutkimuskohteena saattaakin olla nykyhetken ihmisten odotukset tulevasta.⁸⁷ Yksi 1900-luvun merkittävimmistä käsitehistorioitsijoista, Reinhart Koselleck, on kirjoittanut paljolti samoista asioista historioitsijan perspektiivistä. Hän on klassikkoteoksessaan *Futures Past* argumentoinut, että historioitsijat ovat perinteisesti jääneet tutkimuksessa liiaksi vain menneiden henkilöiden kokemustilan tasolle sen sijaan, että heidän odotushorisonttiaan olisi tutkittu. *Kokemustilalla* Koselleck viittaa nykyisyyden muotoutumiseen prosessin kautta: kokemustilassa menneisyys on läsnä nykyisyydessä henkilön tiedostamina muistoina sekä tiedostamattomina kokemuksina. *Odotushorisontti* on taas linja, jonka takana avautuu uusi ja nykyisyydestä poikkeava kokemustila, johon liittyvät juuri tulevaan liittyvät odotukset, pelot ja ennusteet. Odotushorisontin ja tulevaisuuskuvan yhteneväisyydet ovat ilmeisiä. Koselleckille ihmisen eläminen nykyhetkessä on aina kokemustilan ja odotushorisontin välistä keskustelua.⁸⁸ Painottaessaan menneisyyden ihmisten kokemusta heidän odotuksien sijaan, historioitsijat ovat sivuuttaneet sen, miten ihmisten käsitykset tulevaisuuden mahdollisuuksista, kuten edistyksestä, ovat historiallisesti muuttuneet. Ymmärtääkseen menneisyyttä, on ensiarvoisen tärkeää ymmärtää myös menneisyydessä ilmenneitä tulevaisuuteen suuntautuvia odotuksia.⁸⁹

Tulevaisuuskuvan käsitteen käyttö menneisyyden merkitysten analyysissä ei ole kuitenkaan täysin ongelmaton. Esimerkiksi vuosina 1980- ja 1990-lukujen taitteessa eläneiden henkilöiden tulevaisuuskuva ei ole ollut tiedostettu ajatuskokonaisuus.⁹⁰ Tutkijan tuleekin muistaa, että useimmiten menneisyyden ihmisten kuvat tulevaisuudesta eivät ole kovin rationaalisia ja ne saattavat olla myös endogeenisesti hajanaisia. Usein tutkijan täytyykin perustaa tulkintansa hyvin epäyhtenäisiin materiaaleihin. Tarkasteltavan toimijan tulevaisuuskuva ei välttämättä siis ilmene aineistossa

⁸⁶ Rubin 2002, 795–799; Männikkö 1997, 262.

⁸⁷ Ks. esim. Heikkilä et al. 2017 tai Mikkonen 2000.

⁸⁸ Koselleck 2004, 259–275.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Wilska 2017, 13.

eksplisiittisesti, vaan se nivoutuu yhteen nykyhetkeen ja menneisyyteen liittyvien käsitysten kanssa.⁹¹

Mitä sitten tarkoitan, kun puhun käsityksistä *institutionaalisesta* ja *ideologisesta* tulevaisuudesta? Vaikka termit ovat yleisessä käytössä, niiden merkityksestä ei ole mitään selkeää yhteisymmärrystä. Pikemminkin päinvastoin. Yhteiskuntatieteissä instituution ja ideologian käsite ovat jatkuvassa käytössä, mutta siitä huolimatta niiden merkityksestä ei ole juurikaan yksimielisyyttä. Ajan kuluessa poliittiset ajattelijat ja teoreetikot ovat antaneet niille lukemattoman määrän erilaisia merkityksiä, ja käsitteiden merkityksellistä epämääräisyyttä onkin kritisoitu. Tässä en valitettavasti voi lähemmin esitellä edes murto-osaa tästä keskustelusta.⁹²

Yhden ihmistieteiden perinteisen määritelmän mukaan instituutio voidaan ymmärtää ihmisten välisen sosiaalisen toiminnan ja suhteiden vakiintumisena ja totunnaistumisena, sillä oletuksella, että instituution puitteissa toimivalla ryhmällä on yhteinen käsitys ja ymmärrys tämän toiminnan luonteesta.⁹³ Tällöin instituutiot voidaan ymmärtää monenlaisina inhimillisen toiminnan ulottuvuuksina kuten uskontona. Kirjoittaessani visioista Euroopan institutionaalisesta tulevaisuudesta viittaan sellaisiin maanosan kattaviin järjestelyihin, jotka sisältävät sekä hyvin konkreettisia ja virallisia instituutionaalisia muotoja, kuten Euroopan yhteisöjen tai liittokuntien kaltaiset kansainväliset organisaatiot, että laajemmat epäformaalimmat yhteiset sopimukset, kuten rauha tai markkinatalous.⁹⁴ Yhteistä näille molemmille on kuitenkin se, että ne toimivat tietynkaltaisten käytäntöjen, sääntöjen ja normien puitteissa, ja ne ovat sulautuneet ihmisten toimintaan.⁹⁵

Ideologian osalta en viittaa niinkään mihinkään kokonaisvaltaiseen ja koherenttiin ajatusmalliin, joka sisältää pitkälle meneviä visioita tulevaisuuden yhteiskunnan tarkoituksesta. Kuten ideologian käsitteestä laajasti kirjoittanut politiikan tutkija Michael Freeden on todennut, ideologiaan saatetaan usein liittää halventavia merkityksiä, joiden mukaan esimerkiksi ideologiat toimivat irrallaan reaali maailmastamme. Usein ideologia

⁹¹ Männikkö 1997, 262–264.

⁹² Ideologian merkityksien moninaisuudesta ks. esim. Knight 2006 tai Gerring 1997.

⁹³ Berger & Luckman 1994, 59–67.

⁹⁴ On kuitenkin totta, että toisaalta sekä rauha että markkinatalous manifestoituvat usein hyvinkin konkreettisina ja materiaalisina instituutioina virallisten sopimusten myötä.

⁹⁵ Keohane 1988, 383–384.

saatetaan myös ymmärtää esimerkiksi sosialismin tai fasismin kaltaisena yhtenäisenä ja ohjelmallisena poliittisena ajattelutapa.⁹⁶ Sen sijaan ymmärrän Freedenin tapaan ideologian poliittisen ajattelun keskeisenä ilmiönä, ihmisten käsityksinä poliittisista ja yhteiskunnallisista vaihtoehdoista, joka ilmenee yksilöiden kielessä ja heidän ajattelutavoissaan, sekä muodostuu tiedon jäsentämisen myötä.⁹⁷ Freedenin sanoin olemme kaikki ideologeja, sillä kaikilla meillä on käsityksiä poliittisesta ympäristöstämme ja näkemyksiä tämän ympäristön hyvistä ja huonoista puolista.⁹⁸ Tutkimuksessa ideologioita ei siis ymmärretä ennalta määritettyinä holistisina ja kokonaisina ajatusmalleina, joita henkilöt joko kannattavat tai vastustavat. Pikemminkin ne ymmärretään, Freedenin lisäksi historioitsija Bo Stråthin viitoittamana, yksilöiden ajatuksina, joita kuvastavat koherenttiuden sijaan enemmän monenlaiset ristiriidat ja päällekkäisyydet.⁹⁹ Kuten historiantutkija Johanna Rainio-Niemi on Stråthia mukailleen asian ilmaissut, ideologiat saattavat olla voimakkaimmillaan juuri jokapäiväisissä uskomuksissa ja ajatuksissa, yksilöiden omaksuessa yhteiskuntaa koskevia näkemyksiä oikeudenmukaisuudesta, totuudesta ja valheesta, tavoiteltavan arvoisesta ja epätoivotusta.¹⁰⁰

Näin ollen voidaan todeta, että kirjoittaessani tulevaisuuskuvista Euroopan ideologisesta suunnasta tarkoitan yksinkertaistettuna käsityksiä ja ajatuksia maanosan poliittisesta ja yhteiskunnallisesta järjestyksestä ideoiden tasolla. Kumpikin käyttämäni määritelmä on lakea, mutta uskoakseni ne mahdollistavat hedelmällisimmän lähestymistavan heterogeeniseen materiaaliini.

⁹⁶ Freeden 1996, 13–16; Freeden 2003, 1–5.

⁹⁷ Freeden 1996, 551–554.

⁹⁸ Freeden 2003, 1–2.

⁹⁹ Stråth 2006, 39–40. Ks. myös Stråth 2013.

¹⁰⁰ Rainio-Niemi 2014, 11.

2. Saksojen kysymys ja maanosan tulevaisuus

Saksan-kysymys on käsitteenä miltei unohtunut muista kielistä paitsi saksasta. [– –] Itä-Euroopan ja erityisesti Itä-Saksan uusimman poliittisen kehityksen myötä se sivuaa taas myös kansainvälisen politiikan todellisuutta.¹⁰¹

Saksa on viimeistään 1800-luvun lopulta asti, kun alueen lukuisat poliittiset yksiköt yhdistyivät yhtenäiseksi keisarikunnaksi ja alueen poliittinen vaikutusvalta kasvoi, ollut usein Euroopan keskeisimpien muutosten keskiössä. Vuodet 1989 ja 1990 eivät olleet poikkeus, ja Saksan kysymyksellä oli huomattava merkitys Euroopan tulevalle poliittiselle järjestykselle.¹⁰² Toisen maailmansodan hävinnyt Saksa jaettiin sodan jälkeen voittajavaltioiden Neuvostoliiton, Ranskan, Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen kesken miehitysalueisiin; vuosisadan ensimmäisen puolikkaan kokemukset olivat jättäneet valtioihin voimakkaan pelon vahvasta Saksasta. Kylmän sodan myötä kolmen länsivallan alueista muodostui markkinataloudelle ja demokratialle pohjautuva Saksan liittotasavalta (SLT) eli Länsi-Saksa, kun Neuvostoliiton miehitysalueelle perustettiin kommunistinen Saksan demokraattinen tasavalta (DDR), jota on perinteisesti kutsuttu myös Itä-Saksaksi. Ensiksi mainittu oli osa läntistä sotilasliittoa Natoa ja jälkimmäinen itäisen liittokunnan Varsovan liiton jäsen. Vaikka 1900-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen vaihteessa ympäri maanosaa oli käynnissä huomattavia poliittisia mullistuksia, niin vuoden 1989 aikana Saksojen tilanteesta tuli yksi Euroopan tulevaisuuden kohtalonkysymyksistä. Tämä oli ilmeistä myös tutkimusaineistossani. Seuraavassa tarkastelen niitä tulevaisuudenkuvia, joita suomalaisilla tarkkailijoilla ilmeni Saksojen ja Euroopan suunnasta Berliinin muurin murtumisesta yhdistymisneuvotteluihin sekä lopulta syksyllä 1990 viralliseen yhdistymiseen ja sen jälkeiseen aikaan.

2.1. Saksojen ja Euroopan ikuinen kahtiajako?

Jakautuneen Saksan kysymys oli kytkeytynyt yleisemmin kylmän sodan vastakkainasetteluun, ja maailmanpoliittiset suhdannevaihtelut vaikuttivat poikkeuksetta Saksojen kahdenvälisiin suhteisiin: liennytysvaiheiden myötä maiden kahdenväliset suhteet kehittyivät ja toisaalta suurvaltojen suhteiden heiketessä myös saksalaisten keskusteluyhteydet huononivat. 1980-luvun aikana valtioiden välit paranivatkin DDR:n

¹⁰¹ HS: ”Kahden Saksan kysymys”. 8.11.1989.

¹⁰² Sarotte 2009, 4–5.

johtajan Erich Honeckerin ja SLT:n liittokansleri Helmut Kohlin poliittisista mielipide-eroista huolimatta. Kummallekaan johtajalle valtioiden yhdistyminen ei kuitenkaan ollut ennen vuosikymmenen viimeisiä kuukausia ensisijainen tavoite, vaan molemmille tärkeintä oli saksalaisten elintason edistäminen.¹⁰³

Mihail Gorbatšovin 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla toimeenpanemat muutokset Neuvostoliiton sisä- ja ulkopoliitikassa eivät vaikuttaneet nopealla aikataululla Moskovan suhteisiin kumpaisenkaan Saksaan. Honecker ja Itä-Saksan johto eivät katsoneet Gorbatšovin uudistus- ja avoimuuspolitiikkaa hyvällä, vaan kommunistipuolueen johto vastusti neuvostojohtajan politiikkaa avoimesti.¹⁰⁴ Kun 1980-luvun lopulla Itä- ja Keski-Euroopan muissa sosialistisissa valtioissa uudistukset etenivät nopeaan tahtiin ja kansalaisyhteiskunta nousi vallitsevaa järjestystä vastaan, ei Itä-Saksassa ollut juurikaan merkkejä samanlaisesta kehityksestä. Vuoden 1989 keväällä, alle puoli vuotta ennen Berliinin muurin murtumista, poliittinen liikehdintä Itä-Saksassa oli vähäistä sen lähialueisiin verrattuna.¹⁰⁵

Vaikka DDR:ssä muutokset eivät kevääseen 1989 tultaessa olleet edenneet läheskään yhtä vauhdikkaasti kuin muualla, Suomen Bonnin suurlähettiläs Antti Karppinen kirjoitti Länsi-Saksasta keväällä ja kesällä 1989 ymmärtävänsä, miksi SLT:ssa nähtiin keskustelu Saksojen yhdistymisestä enenevässä määrin mahdollisena. Karppisen mielestä progressiiviset visiot Saksojen tilanteen ratkaisulle olivat kuitenkin mahdollista toteuttaa vain, jos Yhdysvalloilla ja Neuvostoliitolla oli yhteisymmärrys suunnitelmista. Berliinin muodostuminen idän ja lännen kohtaamispaikaksi oli hänelle kaukainen ja hypoteettinen tavoite, ja vaikka yhdistyminen näyttäytyi mahdollisena, sijoittui se odotushorisontin taakse. Lisäksi suurlähettiläs uskoi mahdollisen yhdistymisen tapahtuvan vanhojen periaatteiden ja suurvaltojen ehtojen mukaisesti – epädramaattisella tavalla.¹⁰⁶ Samoihin aikoihin Helsingin Sanomien toimittaja Martti Valkonen arvioi, että Itä-Saksalla oli vielä ainakin vuosikymmen elinaikaa.¹⁰⁷

¹⁰³ Haftendorn 2010, 334.

¹⁰⁴ Ibid, 336.

¹⁰⁵ Blomberg 2011, 184.

¹⁰⁶ Antti Karppinen: ”Saksojen väliset suhteet kesäkuun alussa 1989”. 5.6.1989, BON211; Antti Karppinen: ”Gorbatšov, Saksan kysymys ja suhteet Puolaan; kesämietteitä”. 10.7.1989, BON264. UMA, Bonn, R-sarja 1989, kesäkuu ja heinäkuu.

¹⁰⁷ Martti Valkonen: ”Varsovan liitto natisee Etykin syleilyssä”. HS 24.1.1989.

New Yorkissa konfliktinratkaisuun ja kylmän sodan kahtiajaon lievittämiseen keskittyneen ajatushautomo EastWest Instituten¹⁰⁸ tutkijana työskennelleelle Alpo Rusille kahden Saksan väliset suhteet olivat Euroopan vakaudelle ensiarvoisen tärkeä tekijä. Maiden välien paraneminen 1980-luvun lopulla saikin hänet kolumnissaan hahmottelemaan tulevaisuutta ”uudessa Euroopassa”, jossa Saksojen syvenevä yhteistyö tarkoittaisi lopullisesti maanosan kahtiajaon ylittämistä. Vaikka Rusi ei puhunut suoranaisestä yhdistymisestä vaan pikemminkin välien lähentymisestä, niin hänelle Berliini maanosan kohtaamispaikkana oli taas täysin mahdollisuuksien rajoissa oleva skenaario tulevaisuuden Euroopasta: ”Saksan kysymyksen ratkaisu tapahtuu ’saksalaisena ratkaisuna’. Ehkäpä Berliinistä tulee tällöin uuden Euroopan luonnollinen keskus: eurooppalaisten Berliini.”¹⁰⁹

Sen sijaan Itä-Saksassa toimineelle Berliinin suurlähettiläälle Arto Tannerille yhdistyminen vaikutti kesällä 1989 vain teoreettiselta mahdollisuudelta. Hän uskoi, läntiseen Saksaan suuntautuvan maastamuuton lisääntymisestä huolimatta, että yhteiskunnan uudistaminen sosialismin puitteissa riittäisi kansalaisten turhautumisen vähentämiseen. Kuten Karppinen, ja toisin kuin Rusi, ei Tanner uskonut spekulatiivisen yhdistymisen riippuvan kummankaan Saksan kansalaisista, vaan hänelle Euroopan johtavien valtioiden ja kahden suurvallan vastustus yhdistymistä kohtaan oli tärkein yksittäinen tekijä. Tanner ei nähnytkaan hedelmälliseksi yhdistymisen pohtimista, mutta korosti, että Itä-Saksan johdon tulisi pohtia linjansa muuttamista.¹¹⁰ Toisaalta esimerkiksi positiivinen ja väkivallaton kehitys muissa itäisen Keski-Euroopan sosialistimaissa sai ulkomaantoimittaja Olli Kivisen suhtautumaan positiivisesti alueen yleiseen suuntaan, eikä hän uskonut, että esimerkiksi Itä-Saksassa pystyttäisiin loputtomiin vastustamaan ”kaikkialta ulkopuolelta tunkeutuvaa uudistuspainetta”. Vaikka myöskään Kivinen ei pitänyt todennäköisenä, että yhdistymisen olisi tuossa vaiheessa mahdollista, niin kuitenkin ”laajan eurooppalaisen yhteistyön näkymät” olivat hänen mielestä lohdullisia.¹¹¹

¹⁰⁸ EastWest Instituutin verkkosivut: About. <<https://www.eastwest.ngo/info/about>> Luettu 18.10.2018.

¹⁰⁹ Alpo Rusi: ”Euroopan turvallisuus uusille pilareille”. HS 20.6.1989.

¹¹⁰ Arto Tanner: ”SDT:n maastamuuttopaineiden lisääntymisen syitä”. 21.8.1989, BRL90. UMA, Berliini, R-sarja 1989, elokuva.

¹¹¹ Olli Kivinen: ”Eurooppa pidättelee henkeään taas kerran.” HS 20.8.1989. Olli Kivinen: ”Eurooppa ravistelee sotien synkkiä jäänteitä”. HS 3.9.1989.

Itä-Saksaa johtava Saksan sosialistinen yhtenäisyyspuolue ei kuitenkaan muuttanut politiikkaansa tarpeeksi. Kun muualla Keski- ja Itä-Euroopassa muutokset vain kiihtyivät, ja Gorbatšovin uudistusten myötä Neuvostoliiton väkivaltaisen intervention uhka oli vähentynyt, niin vuoden 1989 jälkimmäiseen puoliskoon mennessä myös Itä-Saksan kansalaiset aktivoituvat haastamaan vallitsevaa tilannetta. Kesän aikana lukuisat itäsaksalaiset käyttivät hyväkseen Unkarin ja Itävallan vastaisen rajan avautumista ja pyrkivät tätä kautta Länsi-Saksaan. Kun Unkarin presidentti Miklós Németh päätti syyskuussa 1989 hyväksyä itäsaksalaisten läpikulun Saksan liittotasavaltaan, kielsi DDR:n johto matkustamisen Unkariin. Tämä päätös johti kuitenkin vain kansalaisten muuttoliikkeen suunnan siirtymisen muihin läheisiin sosialistivaltioihin.¹¹² Länsi-Saksan liittokansleri Kohl pyrki tässä tilanteessa neuvottelemaan DDR:n kanssa naapurimaihin paenneiden itäsaksalaisten siirrosta liittotasavallan puolelle, ja DDR:n johto suostuikin järjestelyyn. Maastamuutto ja kasvanut tyytymättömyys johtivat protestien ja hallintoon kohdistuvan paineen lisääntymiseen syksyllä 1989.¹¹³

Vaikka Saksan kysymys ja jako oli ollut kylmän sodan tilanteen kannalta ensiarvoisen merkittävässä asemassa, niin Itä-Saksan kommunistipuolueen ote yhteiskunnasta oli ollut väkevä, ja kahden Saksan väliset erot niin suuret, ettei ennen vuoden 1989 jälkipuoliskoa ollut helppoa hahmottaa tulevaisuutta, jossa Saksojen kysymys saataisiin ratkaistua. Vaikka kesästä lähtien Saksojen kysymys oli, osittain yllättäen, noussut enenevässä määrin kansainvälispoliittisten keskustelujen aiheeksi, niin yhä syyskuussa esimerkiksi Bonnissa toimineella ministerineuvos Raimo Viemeröllä oli esittää vain kysymyksiä:

Miten sitten Saksojen kysymys ratkaistaan? Usein sanotaan, ettei ratkaisu ensi vaiheessa ole Saksojen yhdistäminen, vaan lisääntynyt taloudellinen, poliittinen ym. yhteistyö. Kuitenkin myös Auswärtiges Amtissa¹¹⁴ myönnetään, että ne, jotka sanovat, että Saksojen kysymys ratkeaa Euroopan yhdentymisen myötä tuskin tietävät itsekään, miten se tapahtuu ja mitä se käytännössä merkitsisi.¹¹⁵

Lokakuun alussa suurlähettiläs Karppinen kysymysten esittämisen sijaan painotti, että lännen näkemys Euroopan ja Saksan jaon välttämättömyydestä on väistämättä

¹¹² Sarotte 2009, 50–52.

¹¹³ Ibid, 52–55.

¹¹⁴ Auswärtiges Amt oli Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriö.

¹¹⁵ Rauno Viemerö: ”’Yhteinen Eurooppalainen koti / Eurooppalainen rauhanjärjestys’ Liittohallituksen lähtökohta”. 4.9.1989, BON33.

vanhentunut, ja länsivaltojen olisi syytä pyrkiä hahmottelemaan uudenlaista Eurooppaa, jossa ”saksalaisilla olisi toiveita saada perusta uudelle valtiolliselle muodostelmalle”. Suurlähettiläs epäili, että Saksan tilanteen ratkaisemisen uhkana on, että Ranska, Iso-Britannia, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto pitävät vallitsevaa tilannetta omien etujensa mukaisena myös tulevaisuudessa. Karppisen odotushorisontissa ilmenikin pelko, että Saksojen jako pysyisi ”vielä 40 vuotta muuttumattomana”.¹¹⁶ Yhdistynyt Saksa olikin historiansa vuoksi monelle huolenaihe. Näin myös muun muassa toimittajalle Paavo Keisalolle joka, USA:n Länsi-Saksan suurlähettiläs Vernon Waltersin todettua alkusyksystä 1989 Saksojen yhdistymisen tapahtuvan piakkoin, toivoi ettei ”Walters ole selvännäkijä”.¹¹⁷ Olli Kivinen taas piti näitä pelkoja turhina. Hän uskoi, että Euroopan liennytyt ja eurooppalaisten valtioiden yhteistyö tulisi vähentämään Saksaan kohdistuvia pelkoja, sillä mahdollisen yhdistyneen Saksan keskinäisriippuvuus muista valtioista rajoittaisi mahdollista ”häiriökäyttäytymistä”.¹¹⁸

2.2. Muurin murtuminen ja Kohlin aloite – epäröintiä ja tulevaisuudenuskoa

Mielenosoitukset Itä-Saksassa johtivat lokakuun 1989 loppuun mennessä puoluejohtaja Honeckerin eroon, ja marraskuun alussa puoli miljoonaa itäsaksalaista protestoi Berliinin kaduilla vallitsevaa järjestelmää vastaan. Hallitseva pääministeri Willi Stoph ja hänen hallituksensa erosivat kansalaisten turhautumisen kasvaessa, ja uusi hallitus pyrki lepyttämään kansalaisia hellittämällä matkustuskieltoa. Kun puolueen tiedottaja Günter Schabowski ilmoitti marraskuun yhdeksäntenä päivänä, väärinymmärryksen johdosta, uusien matkustuksen sallivien lakien astuvan voimaan siitä hetkestä alkaen, ryhtyivät Berliinin itäisen puolen asukkaat ylittämään rajaa joukoittain.¹¹⁹ Marraskuun yhdeksäntenä päivänä rajat kaupungin toiselle puolelle avattiin, ja kansalaiset ryhtyivät murtamaan kaupunkia lähes kolme vuosikymmentä jakanutta muuria. Marraskuun alun tapahtumien jälkeen Saksojen tilanteesta tuli Euroopan politiikan tärkein kysymys.¹²⁰ Vain päivää ennen dramaattisia tapahtumia Helsingin Sanomat oli jälleen kyseenalaistanut DDR:n ideologisen suunnan, mutta todennut sekä ajatukset jälleenyhdistymisestä että kahden Saksan mahdollisesti valtioliitosta olevan vielä ”katteettomia”.¹²¹ Heikoista signaaleista huolimatta tulevaisuuden mahdollisuuksien

¹¹⁶ Antti Karppinen: ”Saksan kysymys – syyskuun lopulla 1989”. 2.10.1989, BON364.

¹¹⁷ Paavo Keisalo: ”Gorbatšovin tiimalasi”. SK 15.9.1989, 37/1989.

¹¹⁸ Olli Kivinen: ”Berliinin muuri on virheiden monumentti”. HS 13.5.1989.

¹¹⁹ Blomberg 2011, 185.

¹²⁰ Adomeit 2008, 107.

¹²¹ HS: ”Kahden Saksan kysymys”. 8.11.1989.

tulkitseminen saattaa olla hankalaa peruslähtökohtien pysyessä muuttumattomina pitkien ajanjaksojen ajan.

Kaksi päivää muurin murtumisen jälkeen Pariisin suurlähettiläs Matti Häkkänen kirjoitti ulkoministeriöön, että hänen nähdäkseen nopea jälleenyhdistyminen ei olisi todennäköistä. Samalla Häkkänen piti kuitenkin lähes varmana, että DDR tulisi joka tapauksessa palaamaan demokratiaan kansallissosialismin ja stalinismin ajan jälkeen.¹²² Helsingin Sanomien pääkirjoitustoimituksenkin odotushorisontissa muurin murtumisen jälkeen esiintyi huomattava annos optimismia, vaikka jälleenyhdistyminen ei siihen sisältynyt: ”Hyvässä tapauksessa muutos on hallittavissa ja Eurooppa kulkee lähivuosina kohti Saksan rauhansopimusta. Se voi onnistua maltin säilyessä.”¹²³ Bonnissa Viemerö taas rohkeni analysoimaan tulevaa kehityssuuntaa marraskuun lopussa. Vaikka ministerineuvos pääosin raportoi SLT:n johdon ja virkamiesten näkemyksistä Helsinkiin, raportista käy ilmi Viemerön melko pessimistinen tulevaisuuskuva Saksan yhdistymisestä, sen mahdollisuuksista ja siitä, oliko yhdistyminen edes toivottavaa:

Tiedotusvälineiden välittämää informaatiota vääristää vahvasti se, että ulkomaisten johtomiesten lausunnoista poimitaan vain yhdistymiseen myönteisesti suhtautuvat pätkät ja unohdetaan samalla todellisuus. Tällaisia harhakuvia ei kuitenkaan ole virkamiesten piirissä eivätkä niillä spekuloi myöskään vastuuntuntoiset poliitikot. Näissä piireissä tiedetään, ettei jälleenyhdistyminen ole tänään ajankohtainen – jos ylipäättänsäkään[.]¹²⁴

Viemerö ei nähnyt Saksan kysymyksen ratkaisua tai yhdistymistä mahdollisena ilman Euroopan yleisen kahtiajaon heikkenemistä. Monelle muulle, myös Häkkäselle, joka oli todennut ulkoministeri Pertti Paasiolle Saksojen kysymyksen olevan avain ”Euroopan suureen sovintoon”¹²⁵, näyttäytyi tilanne tuolloin toisenlaisena; maanosan uuteen poliittiseen todellisuuteen siirtymisen ehtona oli kahden Saksan tilanteen ratkaiseminen.¹²⁶ Vaikka Itä-Saksassa Tanner oli heti dramaattisten tapahtumien jälkeen haluton esittämään omaa kantaansa yhdistymisen todennäköisyyteen, kirjoitti Berliinin suurlähettiläs kuitenkin, ettei hän osannut tapahtumien johdosta hahmottaa sellaista

¹²² Matti Häkkänen: ”Berliinin muuri; Arvio Ranskan suhtautumisesta”. 11.11.1989, PARB141. UMA, Pariisi, R-sarja 1989, marraskuu.

¹²³ HS: ”Kohti rauhansopimusta”. 11.11.1989.

¹²⁴ Rauno Viemerö: ”SDT:n tapahtumat; Bonnilaisia näkemyksiä taustasta, yhteistyöstä, jälleenyhdistymisestä ja Euroopasta”. 27.11.1989, BON433, UMA.

¹²⁵ Matti Häkkänen: ”Ranska ja kummatkin Saksat”. 23.10.1989, PAR223, UMA.

¹²⁶ Fritsch-Bournazel 1991, 71.

tulevaisuuden skenaariota, jossa ”kahden Saksan säilyttäminen ajanoloon on hoidettavissa.”¹²⁷ Helsingin Sanomien toimittajan Kivisen kokemustilassa tapahtumat osoittivat, että yhden puolueen diktatuurien aika oli ohitse. Samalla hän jälleen painotti, että Saksan pelko oli menneisyyden ajatustapa, ja Kivisen tulevaisuudenkuvassa juuri yhä vain vahvemmat taloudelliset ja poliittiset siteet valtioiden välillä tarjosivat ainoan varteenotettavan vaihtoehdon liittokuntien turvallisuustakeille. Kivinen ei kuitenkaan nostanut kahden Saksan yhdistymistä esiin, vaan korosti, että ”Länsi-Saksan sitominen lännen demokratioiden joukkoon” tarjosi tien eteenpäin.¹²⁸

Lontoosta suurlähettiläs Ilkka Pastinen kirjoitti Paasiolle omista näkemyksistään marraskuun yhdeksännen päivän tapahtumista. Pastinen varoitteli, että muurin murtumisen aloittanut tilanne voisi edelleen riistäytyä käsistä. Jos välittömästi muurin murtumisen jälkeen esimerkiksi Häkkänen tai Viemerö eivät joko nostaneet Saksojen yhdistymistä vahvasti esille tai nähneet sitä todellisena mahdollisuutena, niin Pastisen odotushorisontissa yhdistyminen näyttäytyi heti todennäköisenä vaihtoehtona:

*Jos Itä-Saksan kehitys johtaa todellisiin muutoksiin, jos saksalaiset voivat vapaasti liikkua, jos taloudellinen vuorovaikutus syvenee, silloin yhdistyminen ”ruohonjuuritasolla” on tosiasia. Se tulee todeksi eräänlaisen osmosiksen kautta. Oikeudelliset ja kansainvälispoliittiset muodollisuudet seuraavat perässä.*¹²⁹

Pastinen ei uskonut siis tilanteen ratkaisun olevan ensisijaisesti kiinni suurvaltojen näkemyksistä, vaan hän näki sen tapahtuvan kansalaisten spontaanin toiminnan myötä. Ei Lontoon suurlähettiläskään uskonut yhdistymisen tapahtuvan heti lähitulevaisuudessa: samaisessa raportissa Pastinen epäili, että yhdistymiseen ei kansainvälispoliittisesti oltu vielä valmiita.¹³⁰ Suomen Kuvalehdessä toimittaja Keisalo piti myös selvänä, että Saksojen yhdistyminen oli nyt jo alkanut kansalaisten toiminnan tuloksena, eikä ulkopuolisen hallinnan muodossa.¹³¹

Myös journalisteille Erkki Pennaselle ja Kiviselle Saksojen yhdistyminen oli todennäköinen vaihtoehto heti marraskuussa, vaikka Pennasen mielestä se saattaisikin

¹²⁷ Arto Tanner: ”Vallanvaihto SDT:ssa, syyt ja seuraukset”. 13.11.1989, BRL132, UMA.

¹²⁸ Olli Kivinen: ”Saksojen tilanne vaatii lisää Eurooppa-siteitä”. HS 10.11.1989.

¹²⁹ Ilkka Pastinen: ”Itä-Saksan tapahtumat Englannista nähtynä”. 21.11.1989, LON274. UMA, Lontoo, R-sarja 1989, marraskuu.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Paavo Keisalo: ”Yksi kansa, yksi valtio, yksi johto?”. SK 20.10.1989, 42/1989.

lyhyellä aikavälillä tarkasteltuna olla suuri taloudellinen haaste Länsi-Saksalle.¹³² Puolestaan Suomen Kuvalehden kolumnistin Jukka Tarkan tulevaisuudenkuvassa Saksojen suoranainen valtiollinen yhdistyminen ei vaikuttanut realistiselta, sillä hän ei uskonut, että muut valtiot omien pelkojensa johdosta hyväksyisivät sitä. Tarkan mielestä ”uusi henkisesti ja kansallisesti yhtenäinen Saksa” ei voinut olla ”valtiollisesti valtio”.¹³³ Kansalaiset voisivat siis yhdistyä yhteiskunnallisella tasolla, mutta institutionaalisesti muu Eurooppa ei yhdistymistä Tarkan mukaan tulisi hyväksymään. Tämän suuntaisesti visioi myös Kanava-lehden päätoimittaja ja historiantutkija Seikko Eskola. Vaikka Eskola uumoili Saksojen kysymyksen olevan käännteentekevä Euroopan tilanteen kannalta ja vaikuttavan myös EY:n integraatioprosessiin, ei hän uskonut, että viimeisen viidenkymmenen vuoden kehitystä voisi kokonaan peruuttaa. Hänen odotushorisontissa ei näkynyt kahden Saksan valtiollista yhdistymistä mutta ei myöskään silloisen kahtiajaon säilymistä. Pikemminkin Eskola uskoi tulevaisuuden tuovan mukanaan jonkinlaisen välimuodon.¹³⁴ Myös Helsingin Sanomien toimittaja Matti Klemola arveli, että yhdistymiskehitystä todennäköisempää olisi vain itäsaksalaisten vapauksien lisääminen.¹³⁵

Marjo Uutela on väitöskirjassaan todennut, että Berliinin ja Bonnin lähetystöjen arviot heti muurin murtumisen jälkeen olivat varovaisia, mutta yleisenä päävireenä oli kuitenkin kuva tulevaisuudesta, jossa Saksat eivät yhdistyisi heti, vaan Itä-Saksa tulisi säilymään omana valtionaan ainakin lähitulevaisuudessa.¹³⁶ Tähän arvioon voi pääpiirteittäin yhtyä myös tämän tutkimuksen kontekstissa. Vaikka moni uskoi heti marraskuussa, että yhdyntyminen olisi jossain vaiheessa mahdollista, niin se ilmeni vielä kaukaisena hahmotelmana. Toisaalta osa suomalaisista ei uskonut yhdistymisen olevan mahdollista edes pidemmän aikavälin tulevaisuudessa, tai sen ajateltiin tapahtuvan käytännöllisellä ja yhteiskunnallisella tasolla, eikä niinkään virallisten valtiollisten rakenteiden myötä.

Jos muurin murtumista seuranneet päivät aiheuttivat epävarmuutta ja nostivat esille liudan kysymyksiä Euroopan suunnasta, olivat sitä seuranneet viikot rauhallisempia. EY:n kaksitoista jäsenvaltiota tapasivat 18.11.1989 Pariisissa, mutta Saksan

¹³² Erkki Pennanen: ”Antoiko naapurin tv voimaa kansannousuun?”. HS 17.11.1989; Olli Kivinen: ”Yhdistyminen käynnissä.” HS 29.11.1989.

¹³³ Jukka Tarkka: ”Mullistus”. SK 24.11.1989, 47/1989.

¹³⁴ Seikko Eskola: ”Berliinin maanjäristys”. Kanava 9/1989.

¹³⁵ Matti Klemola: ”Onko Euroopan tasapainotila muuttumassa?”. HS 12.11.1989.

¹³⁶ Uutela 2017, 128.

kysymykseen ei haluttu erikseen tarttua. Ranskan presidentti François Mitterrand koki, että Saksojen tilanteen nostaminen agendalle toimisi vastoin hänen tarkoituksensa rauhoittaa tilannetta. Kohl ei vastaavasti halunnut menettää otettaan kehityksestä tuomalla sitä EY:n jäsenten keskusteltavaksi. Kymmenen päivää myöhemmin pyörät lähtivät kuitenkin jälleen pyörimään, kun Kohl, joka nyt oli päättänyt edistää valtioiden yhdistymistä, halusi vahvistaa asemiaan ja ottaa tilanteen hallintaansa. Suuri osa Euroopan valtioista kannatti *status quon* ylläpitämistä ja Länsi-Saksan ulkoministeri Hans Dietrich Genscher oli saanut kannatusta visiolle, jossa yhdistyminen ei ollut ensisijainen tavoite. Kohl toi lyhyen valmistelun jälkeen julki suunnitelmansa, jonka lopullisena, mutta ajallisesti määrittämättömänä, päämääränä oli kahden Saksan yhdistyminen yksittäisten kehitysaskelten myötä. Liittokanslerin esitys nosti hetken hengähdystauon jälkeen kysymyksen Saksan yhdistymisestä Euroopan poliittisen agendan kärkeen.¹³⁷ Ranskassa, Neuvostoliitossa ja Iso-Britanniassa Kohlin suunnitelma herätti suuressa määrin huolta, ja ainoastaan Yhdysvaltojen presidentti Bush tuki liittokanslerin esittämää visiota heti joulukuussa. Mitterrand ei avoimesti kritisoinut kymmenen kohdan suunnitelmaa, mutta hänellä oli epäilyjä kehityskulun suunnasta - Ranskan presidentti halusi sitoa Saksan kehityksen ja samalla maan vaikutusvallan tiiviimpään Euroopan yhteisöön. Margaret Thatcher, jolle suuri Saksa keskellä Eurooppaa oli poliittinen painajainen, puolestaan suhtautui suurvaltojen johtajista julkisuudessa torjuvimmin Kohlin ehdotukseen.¹³⁸

Näiden välittömien osapuolten peloista huolimatta, noin kuukausi muurin murtumisen jälkeen, Häkkänen – jonka kirjoitustyyliä historioitsija Louis Clerc on osuvasti kuvannut ”pohdiskeleväksi ja välillä jopa pakinoivaksi”¹³⁹ – näkemys tulevasta oli muuttunut. Hän uskoi ja toivoi ainakin ranskalaisten ymmärtäneen joulukuun alkuun tultaessa, että maiden yhdistyminen on yksinkertaisesti vääjäämätöntä. Häkkänen näki Euroopan tulevaisuuden ja tasapainon kannalta tärkeänä, että EY:n jäsenvaltiot ja varsinkin Ranska eivät suhtautuisi liian varautuvasti saksalaisille tärkeään yhdistymiskysymykseen. Hän pelkäsi, että tällöin vanhat kaunat ja muistot maiden välillä saattaisivat mahdollisesti nousta esiin ja vaikuttaa negatiivisesti maanosan suuntaan. Raportissaan Häkkänen esitti melko perustavanlaatuisen analyysin Euroopan poliittisen arkkitehtuurin ja Saksojen suunnasta. Suurlähettilään tulevaisuudenkuva vaikuttaa olleen selkeä:

¹³⁷ Bozo 2005, 117, 121–122.

¹³⁸ Haftendorn 2010, 341–344.

¹³⁹ Clerc 2017, 151.

*Löisinkin pienehkön vedon siitä, että ensi vuonna Itä-Saksan vapaissa vaaleissa valittu parlamentti ja sitä seuraava Itä-Berliinin hallitus ryhtyvät toteuttamaan Kohlin yhdistymisohjelmaa, erilaisia kansanäänestyksiä suoritetaan ja lopputuloksena muutaman vuoden sisällä on DDR:n liittyminen jotakuinkin suitsait Liittotasavaltaan.*¹⁴⁰

Häkkänen uskoi, että neljä vastuuvaltiota tulisivat yksinkertaisesti hyväksymään yhdistymisen, Neuvostoliiton joukot siirtyisivät itään samalla, kun Yhdysvallat vähentäisi vastineeksi omia joukkojaan Euroopassa ja Saksa korostaisi rauhanomaisuuttaan. Huolimatta vuoden 1989 lopun sekasortoisesta tilanteesta ja tulevaisuuden epäselvyydestä, suurlähettiläs Häkkäsen kuva Euroopan tulevasta poliittisesta järjestelmästä oli optimistinen ja odotushorisontti kirkas. Raporttinsa lopuksi suurlähettiläs vahvisti vielä kerran Paasiolle oman näkemyksensä maanosan suunnasta: ”Tulevaisuuden Eurooppa hahmottuu ja Saksan kansa löytää sen keskeltä itsensä.”¹⁴¹

Helsingin Sanomat ei mennyt aivan yhtä pitkälle visioissaan tulevasta, mutta myönsi, että vaikka oli mahdotonta ennustaa kuinka hyvin Saksojen lähentyminen voi rauhanomaisesti edetä, näytti se silti ”luonnolliselta kehitykseltä”.¹⁴² Päävire lehden pääkirjoitusten tulevaisuudenkuviissa oli kuitenkin ambivalentti: ensiksi todettiin yhdistymisen olevan käytännössä mahdollista hyvinkin nopeasti, mutta heti perään epäiltiin tämän kaltaisen skenaarion kuvittelemisen mahdollisuutta ylipäätään.¹⁴³ Kuten Matti Männikkö on esittänyt, tulevaisuudenkuvat usein ovat myös endogeenisesti hajanaisia kokonaisuuksia.¹⁴⁴

Tannerin käsitys tulevaisuudesta ei ollut myöskään aivan yhtä optimistinen kuin Häkkäsellä, vaan DDR:ssä yhdistymistä kohtaan lisääntyneiden paineiden kasvu sai erityisesti Itä-Saksan ”lähitulevaisuudenkin tuntumaan arvaamattomalta”.¹⁴⁵ Myöskään Länsi-Saksassa suurlähettiläs Karppisen tulevaisuudenkuva ei ollut täysin luottavainen. Hän oli huolestunut SLT:n sisäpoliittisen tilanteen vaikutuksesta kahden Saksan kysymykseen. Hän uskoi, että liittotasavallassa poliittisten tahojen ”epärealistinen uhoaminen” muiden länsimaiden suuntaan, esimerkiksi Iso-Britannian ja Ranskan

¹⁴⁰ Matti Häkkänen: ”Ajatuksia Saksan yhdistymisestä, Pariisissa joulun alla 1989”. 10.12.1989, PAR255.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² HS: ”Kohlin uusi Saksa-visio”. 30.11.1989.

¹⁴³ HS: ”Itä-Saksan vallankumous”. 8.12.1989.

¹⁴⁴ Männikkö 1997, 262–264.

¹⁴⁵ Arto Tanner: ”SED:n puoluekokous”. 11.12.1989, BRL188, UMA; Arto Tanner: ”SDT Krenzin jälkeen”. 14.12.1989, BRL156, UMA.

ydinaseiden tarpeellisuudesta, oli vaarallista myös saksalaisille itselleen.¹⁴⁶ Epäilemättä Karppinen pelkäsi liittotasavallan pilaavan esille tulleen historiallisen mahdollisuuden turhalla öykkäröinnillä; eteneminen tulisi pikemminkin toteuttaa rauhallisesti ja asteittain.

Kun Saksojen mahdolliseen yhdistymiseen ei vielääkään suhtauduttu julkisesti suopeasti, niin Pariisissa Häkkäsen optimistinen tulevaisuudenkuva oli ehtinyt laantua jo ennen joulun pyhiä. Place de Finlandessa tuskailtiin edelleen valtioiden hyvin varautuneita reaktioita Kohlin suunnitelmaan. Häkkäselle tämän politiikan vaarana oli molempien Saksojen kansalaisten pettymys länsivaltioihin, joka saattaisi johtaa pyrkimykseen etsiä ystäviä idästä. Tämä vaihtoehto oli hänelle nyt realisoitunut yhä vain enemmän ja näyttäytyi samalla vaarallisena suuntana koko maanosan tulevaisuuden kannalta.¹⁴⁷ Toimittaja Paavo Keisalo oli myös sitä mieltä, että vaikka Euroopan muiden valtioiden turvallisuus tuli kyllä taata, niin kysymys oli nyt jo siitä, milloin maat yhdistyisivät ja minkälainen uusi Saksa tulisi olemaan. Keisalon näkemys oli, että kaikkien osapuolten tulisi tämä hyväksyä.¹⁴⁸

Frédéric Bozo on arvioinut, että jos marraskuussa kahden Saksan yhdistyminen oli kaikille vielä hypoteettinen ajatus, niin vuoden 1989 loppuun tultaessa Saksan kysymyksen välittömille osapuolille oli mitä todennäköisemmin selvää, ettei Saksojen yhdistymisen prosessia ollut mahdollista täysin pysäyttää.¹⁴⁹ Aivan kaikille suomalaisille tarkkailijoille tämä ei näytä olleen kuitenkaan selviö, vaikka Kohlin aloite ja kehityskulku vuoden loppua kohti oli kyllä nostanut yhdistymisen aidosti pohtimisen arvoiseksi kysymykseksi. Liikkeellään Kohl oli saanut Saksojen yhdistymisen ohjaket käsiinsä, mutta samalla hänellä oli suuri työ vakuuttaa Mitterand, Thatcher ja Gorbatšov omien aikomuksiansa rauhanomaisuudesta.¹⁵⁰ Vaikka länsivaltiot olivat aiemmin julkisten puheiden tasolla mieluusti vakuutelleet kannattavansa Saksojen yhdistymistä, niin tosiasiallisesti näille valtioille jakautunut Saksa näyttäytyi parhaana vaihtoehtona Euroopan turvallisuuden ja tasapainon kannalta.¹⁵¹

¹⁴⁶ Antti Karppinen: ”SLT ja Saksan kysymys: sisäpolitiikan ja vaalitaistelun vaikutuksesta Saksojen suhteisiin, tilanearvio joulukuussa 1989”. 18.12.1989, BON464, UMA.

¹⁴⁷ Matti Häkkänen: ”Menneisyyden haamuja Ranskan ja Saksan suhteissa”. 21.12.1989, PARB163, UMA.

¹⁴⁸ Paavo Keisalo: ”Kohlin into”. SK 22.12.1989, 51–52/1989.

¹⁴⁹ Bozo 2005, 113.

¹⁵⁰ Zelikow & Rice 2002, 147–148.

¹⁵¹ Haftendorn 2008, 140.

2.3. Yhdistyminen väijäämätöntä – minkälainen Saksa keskelle Eurooppaa?

*[H]istorian kehitys kulkee rataansa. Poliittinen viisaus on tunnistaa väistämätön ja edistää sen toteutumista.*¹⁵²

Vuoden 1990 alussa Saksojen yhdistymisestä oli joka tapauksessa tullut lyhyessä ajassa mahdollisena pidetty tulevaisuuden tila. Toisen maailmansodan voittajavaltiot pelkäsivät kuitenkin edelleen Saksan poliittista ja taloudellista mahtia, ja näin ollen ne eivät suhtautuneet suotuisasti yhdistymiskehitykseen, vaan pyrkivät jarruttamaan prosessia. Tammikuussa Ilkka Pastinen kirjoitti ulkoministerille omia arvioitaan neljän vastuuvallan ja Saksojen suhteiden haasteista. Myös hänen kokemustilaan kytkeytyi vahvasti Euroopan menneisyys. Suurlähettilään mukaan Euroopan tilanne vuoden 1990 alussa oli verrattavissa 1800-luvun Wienin kongressin jälkeiseen aikaan, jolloin maanosan suurvallat, eli ”Pyhä Allianssi”, halusivat myös ylläpitää vallitsevaa poliittista järjestelmää tasapainon ylläpitämiseksi ja Saksan suitsemiseksi.¹⁵³ Tätä viivyttelypolitiikkaa hän piti turhana ja epärealistisena. Sekä Mitterrand että Gorbatšov halusivat sitoa Saksan yhdistymisen yleiseurooppalaiseen yhdistymisprosessiin, mutta Pastiselle nämä puheet ”yhdistyneestä Euroopasta” näyttäytyivät myös kummallisina. Hänen mukaansa oli kaikille täysin epämääräistä minkälaisen muodon se saisi: kyseessä oli vain tuleva poliittinen hahmotelma, joka loppujen lopuksi oli kuitenkin tuossa hetkessä horisontin takana näkymättömissä. Saksan kysymys sen sijaan oli poliittista todellisuutta, jonka hän uskoi olevan tärkeää selvittää mahdollisimman pian. Pastinen piti Saksojen yhdistymisen toteutumista kansalaisten toimesta ruohonjuuritasolla väistämättömänä, eikä uskonut abstraktin Euroopan kahtiajaon poistamisen olevan ratkaisun edellytys.¹⁵⁴

Toisaalta Lontoon suurlähettiläs pelkäsi historiallisten virheiden toistumista. Hän piti selvänä, että Saksan vaikutusvalta kasvaisi yhdistymisprosessin vauhdista riippumatta, ja modernin ”Pyhän Allianssin” viivyttelyn johdosta Pastinen piti aitona mahdollisuutena, että saksalaiset katkeroituisivat Versaillesin rauhansopimuksen jälkeisen tilanteen kaltaisesti. Näiden kahden kehityksen hän pelkäsi vaarantavan maanosan rauhallisen tulevaisuuden. Pastinen ja Häkkänen molemmat visioivat, että länsimaiden ei tulisi jättää

¹⁵² Ilkka Pastinen: ”Pyhä Allianssi ja Saksan yhdistyminen”. 9.1.1990, LON12, UMA.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.

Saksaa yksin, vaan niiden pitäisi syventää yhteistyötä sekä Länsi-Saksan että tulevaisuudessa mahdollisesti yhdistyneen Saksan kanssa.¹⁵⁵ Häkkänen oli kuitenkin vakuuttunut, että ainakin ranskalaiset ymmärtäisivät todellisen vaaran.¹⁵⁶ Lontoossa tai Pariisissa tuskin uskottiin, että ensimmäisen maailmansodan jälkeiset tapahtumat ja väkivaltaisuuDET toistaisivat itseään sellaisenaan. Suomalaisten tulevaisuuskuvat sisälsivät kuitenkin realistisen mahdollisuuden Euroopan suurvaltojen välien heikkenemisestä tulevaisuudessa, jolleivat muut valtiot hyväksyisi Saksojen yhdistymisen väistämättömyyttä. Samalla käsitykset tulevaisuudesta sitoutuivat tiukasti tietoon menneisyydestä. Myös Eurooppalaista yhdentymistä tutkinut Jussi Raumolin kirjoitti Helsingin Sanomien kolumnissaan, miten osapuolten tulisi hyväksyä tapahtuneet tosiasiat ja ymmärtää Saksojen yhdistyvän joka tapauksessa.¹⁵⁷ Lehden pääkirjoitustoimituksessa käsitys tulevasta oli samankaltainen:

*Saksan liittovaltion synnystä on tullut mieluummin aikaisin kuin myöhään Euroopan keskeinen poliittinen realiteetti. Huolestuttava mahdollisuus on, että saksalaiset ja ennen kaikkea itäsaksalaiset juoksevat nopeammin kuin poliitikot ehtivät neuvotella. [– –] Euroopan turvallisuus vaatii Saksan kysymyksen pikaista ratkaisua[.]*¹⁵⁸

Pitkäaikainen ulkopoliittinen vaikuttaja ja entinen diplomaatti Max Jakobson arvioi laajasti Euroopan tulevaisuutta uuden vuosikymmenen ensimmäisessä Suomen Kuvalehdessä. Jakobsonille oli selvää, että Saksojen ”yhteiskunnallinen” ja ”inhimillinen” yhdistyminen oli jo alkanut, vaikka konkreettiset rakenteet saatettaisiin muodostaa myöhemmin. Saksan vallan kasvua hän ei pitänyt Euroopan turvallisuuden kannalta huolestuttavana, sillä myös Jakobson uskoi keskinäisriippuvaisessa talousjärjestelmässä Saksan taloudellisen vallan olevan niin tiukasti riippuvainen vakaista poliittisista oloista ja hyvistä suhteista muihin valtioihin, ettei valtion taloudellinen ylivalta tulisi aiheuttamaan ongelmia. Tämä samainen kuva tulevaisuudesta ilmeni myös hänen myöhemmässä kolumnissa.¹⁵⁹

Tammi-helmikuun aikana Mihail Gorbatšovin suhtautuminen tilanteeseen muuttui ratkaisevasti. DDR:n taloudellinen ja poliittinen syöksykierre jatkui talven aikana, maan

¹⁵⁵ Ibid. ja Matti Häkkänen: ”Ranskan näkökulma Itä-Euroopan tilanteeseen”. 15.1.1990, PAR, UMA.

¹⁵⁶ Matti Häkkänen: ”Ranskan näkökulma Itä-Euroopan tilanteeseen”. 15.1.1990, PAR, UMA.

¹⁵⁷ Jussi Raumolin: ”Itä-Euroopan mullistuminen muovaa euroyhdyntymistä”. HS 9.3.1990.

¹⁵⁸ HS: ”Saksa pakottaa kiirehtimään”. 7.2.1990.

¹⁵⁹ Max Jakobson: ”1990-luku”. SK 5.1.1990, 1/1990; Max Jakobson: ”Mitä Suomi voi antaa uudistuvalla Euroopalle?”. HS 25.2.1990.

pääministeri Hans Modrow ei saanut tilannetta hallintaan ja kommunistisen puolueen tila oli sekasortoinen. Itä-Saksan mahdollisuudet pärjätä ilman kokonaisvaltaisia reformeja ja lännen apua näyttivät olemattomilta. Jos Kohl oli vielä alkuvuonna 1990 puhunut yhdistymisprosessin yhteydessä useamman vuoden aikataulusta, niin samoihin aikoihin kun tilannekuva muuttui Moskovassa, ymmärrettiin Bonnissa, että DDR:n kommunistipuolueen kanssa tulisi olemaan lähes mahdotonta tehdä yhteistyötä. Tämä tarkoitti Länsi-Saksan osalta myös sitä, että asteittainen siirtyminen valtioiden väliseen valtioliittoon ei tulisi kyseeseen. Päinvastoin Kohlille ja hänen lähipiirilleen alkoi hahmottua kuva nopeasta yhdistymisestä Länsi-Saksan ehtojen mukaisesti. Myös Washingtonissa oltiin tultu tähän samaan lopputulokseen.¹⁶⁰ Liittokansleri Kohl ilmoittikin helmikuun kuudentena päivänä, että SLT aloittaa neuvottelut Saksojen yhteisestä valuuttaunionista.¹⁶¹

Neljä päivää myöhemmin Kohl vieraili Moskovassa neuvostojohtajan luona. Tapaamisessa Gorbatšov joutui hyväksymään, että Saksojen kehitys tulisi etenemään suurelta osin SLT:n ehdoilla, ja että yhdistyminen tulisi tapahtumaan nopeammin kuin hän oli toivonut. Moskovan näytettyä vihreää valoa ei yksikään vastuualloista enää lähtökohtaisesti vastustanut maiden yhdistymistä. Kaikki kuitenkin pitivät kiinni oikeudestaan olla mukana prosessissa ja keskustelemassa maiden yhdistymisen ulkoisista tekijöistä.¹⁶² Jotta neljä vastuualloa pysyisivät prosessissa osapuolina, oli Yhdysvallat ehdottanut alustavasti tammikuun loppupuolella neuvotteluita, jossa olisivat mukana kaksi Saksaa ja neljä voittajavaltiota. Moskovan asenteen muututtua helmikuun puolivälissä Ottawassa järjestetyssä Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssissa (Etyk) kuusi valtiota sopivatkin tapaavansa Saksan kysymykseen liittyen.¹⁶³ Vaikka nämä niin sanotut 2+4 -neuvottelut olivat nyt pantu aluille, olivat osapuolten näkemykset seuraavista askelista ja Saksojen yhdistymisen ehdoista edelleen hyvin erilaiset. Kysymys oli edelleen siitä, minkälainen Saksa tulisi lopulta kehityskulun päätteeksi muodostumaan. Miten Saksojen yhdistyminen vaikuttaisi Euroopan turvallisuuteen, Natoon tai Euroopan yhteisöihin? Mikä olisi Saksan asema maanosan tulevaisuudessa?¹⁶⁴ Helsingin Sanomien näkemys tulevan Saksan toivottavasta muodosta oli selkeä: yhdistyvä Saksa ei voisi kuulua kumpaakaan sotilasliittoon, vaan ennemminkin liittojen

¹⁶⁰ Zelikow & Rice 2002, 157–160.

¹⁶¹ Newnham 2002, 221.

¹⁶² Zelikow & Rice 2002, 157–160; Ludlow 2008, 165; Haftendorn 2010, 346.

¹⁶³ Bozo 2005, 165, 180.

¹⁶⁴ Alter 2000, 135; Zelikow & Rice 2002, 198–199.

olisi ”muututtava yhdeksi Euroopaksi”, ja näin uusi Saksa löytäisi paikkansa keskinäisriippuvaisessa Euroopassa, ”eikä yksinään ylivoimaisena puolueettomana talousmahtina sen keskellä”.¹⁶⁵

Tammi-helmikuun tapahtumat olivat vahvistaneet myös Ilkka Pastisen kuvaa tulevaisuudesta: yhdistyminen eteni ”kuin luonnonvoima”. Chesham Palacessa¹⁶⁶ uskottiin, että Neuvostoliiton ainoaksi myönnytykseksi tulee jäämään Itä-Saksan alueen jättäminen Naton järjestelyjen ulkopuolelle, samalla kun Saksa kuitenkin valtiona saa jäädä liittokunnan jäseneksi.¹⁶⁷ Tähän alun perin Bonnin ja Washingtonin ulkoministerien Genscherin ja James Bakerin neuvottelemaan ja myöhemmin länsivaltioiden yhteiseksi kannaksi muodostuneeseen näkemykseen¹⁶⁸ uskoi myös Häkkänen, joka kirjoitti, että yhdistymisprosessissa Itä-Saksan jääminen Naton rakenteiden ulkopuolelle näytti hyvin realistiselta vaihtoehdolta, sillä ”se pelastaisi Gorbatšovin kasvot, etenkin tilanteessa, jossa Moskovalla ei ole kovinkaan paljon valttikortteja”.¹⁶⁹ Suomen Kuvalehteen kolumneja kirjoittanut entinen diplomaatti Jaakko Iloniemi piti puolestaan Itä-Saksan alueen jättämistä Naton toiminnan ulkopuolelle ja Neuvostoliiton joukkojen oikeutta pysyä alueella vaarallisen ratkaisuna, jos yleinen kansainvälispoliittinen ilmapiiri muuttuisi huonompaan suuntaan.¹⁷⁰

Vähäisistä valttikorteista huolimatta Gorbatšov otti tiukemman asenteen yhdistymisprosessiin ja neuvotteluihin helmikuun loppupuolella. Neuvostoliiton johtaja totesi Pravdan haastattelussa, että Moskova tulisi ehdottomasti vastustamaan länsivaltioiden pyrkimyksiä määrätä neuvotteluiden kulkua. Maaliskuun alun ensimmäisissä 2+4 -neuvotteluissa kävi ilmi, että jos länsivaltioiden näkemykset tapahtumien suotavasta kulusta olivat lähentyneet toisiaan, niin Moskovan osalta näin ei ollut tapahtunut. Neuvostoliitto halusi prosessin etenevän rauhansopimusneuvotteluiden muodossa, jossa toisen maailmansodan jälkeinen tilanne ja Saksan vastuuvaltioiden oikeudet selvitettäisiin. Yhtä lailla perinteisen Neuvostoliiton ulkopolitiikan hengessä

¹⁶⁵ HS: ”Vihreää valoa Saksalle”. 18.2.1990

¹⁶⁶ Suomen Lontoon suurlähetystön verkkosivut: ”Lähetystörakennus, 38 Chesham Palace”. <<http://www.finemb.org.uk/public/default.aspx?nodeid=35339&contentlan=1&culture=fi-FI>> Luettu 18.10.2018.

¹⁶⁷ Ilkka Pastinen: ”Saksa yhdistymisen kynnyksellä”. 13.2.1990, LON37.

¹⁶⁸ Sarotte 2009, 105, 129.

¹⁶⁹ Matti Häkkänen: ”Saksan yhdistyminen, keskustelu Quai D’Orsayn osastopäällikön kanssa”. 21.2.1990, PARB025, UMA.

¹⁷⁰ Jaakko Iloniemi: ”Yksi Saksa”. SK 23.2.1990, 8/1990.

Moskovan edustajat painottivat vaatimusta Saksan puolueettomuuteen ja liittokuntien ulkopuolisuuteen.¹⁷¹

Eero Löytömäki on pro gradu -tutkielmassaan todennut, että suomalaisilla oli Länsi-Saksassa alkukevästä 1990 paljon aihetta riemuun.¹⁷² Tämä on kuitenkin vain osa kuvasta. Moskovan suunnanmuutoksesta ja toisaalta lähestyvistä Itä-Saksan parlamenttivaaleista johtuen suomalaiset diplomaatit Bonnissa näkivät tulevaisuudessa yhdistymisprosessin tiellä myös lisäesteitä. Eritoten suurlähettiläs Karppinen oli huolissaan, että Saksan kysymys ratkaistaisiin rauhansopimusneuvotteluiin, joissa muut valtiot sanelisivat prosessin ehdot.¹⁷³ Hänen mukaansa koko tilanne oli mutkistunut ja Saksojen kysymys riistäytynyt SLT:n johdon käsistä. Saksan kansan historiallinen mahdollisuus muuttaa Euroopan poliittista todellisuutta turvallisempaan suuntaan näytti Karppiselle olevan uhattuna.¹⁷⁴ Ja vaikka toisen Saksan suurlähetystössä Tanner oli Kohlin Moskovan vierailun jälkeen arvioinut yhdistymisen tapahtuvan huomattavan nopeasti ja yhdistyneen Saksan olevan pian koko Euroopan johtava valtio,¹⁷⁵ niin kuin lopussa myös Berliinin suurlähettilään kuva oli hieman erilainen. Hänellä oli yhä huoli itäsaksalaisten roolista tulevassa Saksassa, kun SLT oli ryhtynyt sanelemaan prosessin kulkua. Tanner korosti, ettei itäsaksalaisista saisi muodostua toisen luokan kansalaisia.¹⁷⁶

Kun Itä-Saksan vaaleissa sosiaalidemokraatit kärsivät yllätystappion ja Itä-Saksan porvaripuolueet voittivat vaalit merkittävällä marginaalilla, sai Kohl ja Saksojen nopea yhdistyminen merkittävän tuen DDR:n kansalaisilta.¹⁷⁷ Vaalituloksen myötä Saksojen sisäiset kysymykset eivät olleet enää yhdistymisprosessin esteenä, ja Saksojen välisen talousunionin sovittiin tulevan voimaan heinäkuun alussa. Ulkoiset kysymykset ja tulevan Saksan kansainvälinen asema sen sijaan eivät vaaleilla ratkenneet. Saksan ja Euroopan tulevaisuuden kannalta loppuvuoden merkittävin ongelma oli yhdistyneen Saksan asema suhteessa liittolaiskuntiin.¹⁷⁸ Kevään aikana länsiliittoutuneet tulivat kuitenkin yhteisymmärrykseen yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyyden tarpeellisuudesta.¹⁷⁹ Maaliskuussa myös Helsingin Sanomat oli muuttanut arviotaan

¹⁷¹ Adomeit 2008, 109–110.

¹⁷² Löytömäki 2016, 32.

¹⁷³ Antti Karppinen: ”Saksan kysymys: uusia ongelmia näköpiirissä”. 28.2.1990, BONB022.

¹⁷⁴ Antti Karppinen: ”Saksan tilanne – kaksi viikkoa ennen vaaleja SDT:ssä”, 4.3.1990, BON80, UMA.

¹⁷⁵ Arto Tanner: ”Saksojen yhdistymisvauhti kiihtyy”. 12.2.1990, BRL34, UMA.

¹⁷⁶ Arto Tanner: ”Saksojen yhdistymisessä SDT:ssä odotusvaihe”. 26.2.1990, BRL4, UMA.

¹⁷⁷ Zelikow & Rice 2002, 228–230.

¹⁷⁸ Bozo 2009, 212–216.

¹⁷⁹ Spohr 2015, 241.

toivottavista tulevaisuuden ratkaisuista. Lehti arvioi, että koska yhdistynyt Saksa tulisi olemaan Euroopan ylivoimainen taloudellinen toimija, olisi sen sitominen Euroopan talousyhteistyöhön ensiarvoisen tärkeää.¹⁸⁰ Jos vielä aiemmin pääkirjoitustoimituksessa oltiin toivottu Saksan löytävän paikkansa täysin yhdistyneestä Euroopasta, niin nyt lehden odotushorisontissa Saksan kytkeminen Natoon ja Euroopan yhteisöihin oli maanosan vakauden kannalta ainoa toivottava järjestely: ”Mitä yhdistyneestä Saksasta vielä tulekaan ellei sitä saa sidotuksi Natoon ja ylikansalliseen Euroopan yhteisöön?”¹⁸¹ Mitä tuli Saksan puolueettomuuteen, niin keväällä 1990 Saksan kysymyksen tutkimuksen Ulkopoliittisessa instituutissa aloittanut Pekka Visuri arvioi vuoden 1990 ensimmäisessä Ulkopoliittikka-lehdessä, että Neuvostoliitto saattaisi suostua Saksan Nato-jäsenyyteen sen neuvotteluaseman ollessa heikko. Hän painotti, että aiemman vuosisadan virheitä tulisi välttää, ja ennen kaikkea neljän voittajavallan pitäisi päästää irti vanhoista asenteistaan ja luottaa, ”ettei Saksan kysymyksen ratkaisu ole mitenkään etukäteen tuomittu epäonnistumaan.”¹⁸² Rauhan- ja konfliktitutkimuslaitoksen tutkija Pekka Sivonen oli puolestaan vielä marraskuussa 1989 arvioinut Helsingin Sanomissa, että Saksojen mahdolliseen yhdistymiseen liittyisi ”luonnollisesti saksalainen puolueettomuus”.¹⁸³

Vaikka Neuvostoliiton ongelmat heijastelivat Gorbatšovin ulkopoliittiseen neuvotteluasemaan, ei neuvostojohtaja antanut liittoumakysymyksessä periksi. Huhtikuussa Viemerö painotti, että hänen mielestään Neuvostoliiton tulisi pystyä jollain tapaa ”varmistaa turvallisuutensa ja saada säilyttää kasvonsa, jotta se suostuisi Nato-jäsenyyteen”. Viemerö epäili, että se tulisi tarkoittamaan juuri Häkkäsen ja Pastisen jo helmikuussa spekuloida länsiliittoutuneiden joukkojen jättämistä ulos uudesta Saksasta.¹⁸⁴ Joitain satoja kilometrejä idempänä Tanner uskoi osapuolten tyytyvän jonkinlaiseen kompromissiin liittokuntakysymyksessä. Berliinin suurlähettiläs uskalsi nyt kuitenkin arvioida, että Naton tai Varsovan liiton jäsenyydestä ei Saksojen yhdistyminen tulisi jäämään kiinni. Tannerkaan ei uskonut, että yhdistyminen tulisi ainakaan lyhyellä aikavälillä aiheuttamaan uhkaa Euroopan turvallisuudelle.¹⁸⁵

¹⁸⁰ HS: ”Vaaliurna kaatoi Itä-Saksan”. 20.3.1990.

¹⁸¹ HS: ”Kohl ruokkii epäluuloja”. 10.3.1990.

¹⁸² Pekka Visuri: ”Historia ja geopolitiikka Saksan kysymyksen tekijöinä”. Ulkopoliittikka 1/1990.

¹⁸³ Pekka Sivonen: ”Eurooppalainen puolueettomuus monipuolistuu”. HS 20.11.1989.

¹⁸⁴ Rauno Viemerö: ”Saksojen yhdistyminen; 2+4 prosessi; Euroopan turvallisuuskysymykset; Wienin neuvottelut”. 5.4.1990, BONB049, UMA; Rauno Viemerö: ”Saksan yhdistyminen: 2+4 prosessi”. 15.3.1990, BONB171, UMA.

¹⁸⁵ Arto Tanner: ”Saksojen yhdistyminen, 2+4 prosessi”. 9.3.1990, BRLB010, UMA.

Touko-kesäkuun vaihteessa Neuvostoliitto ja Yhdysvallat pitivät Washingtonissa keskinäisen huippukokouksen, jossa Gorbatšov omienkin edustajiensa yllätykseksi myönsi, että Etykin Helsingin loppulauselman periaatteiden mukaisesti Saksalla oli oikeus itse päättää kohtalostaan ja valita liittoumansa. Tapaamisen jälkeisinä viikkoina Neuvostoliiton viralliset kannanotot ja neuvotteluissa esitetyt näkemykset Saksan Nato-jäsenyydestä olivat kuitenkin yhä epämääräisiä.¹⁸⁶ Hieman tämän jälkeen Häkkänen kirjoitti omista näkemyksiään Saksojen ja Euroopan tulevaisuudesta keväällä valitulle uudelle ulkoministerille Paavo Väyryselle. Hän totesi yhtyvänsä Ranskan ulkoministeriön poliittisen osaston päällikön Bertrand Dufourcqin optimistiseen näkemykseen lähitulevaisuudesta, jossa Gorbatšov sekä Venäjän neuvostotasavallan johtaja Boris Jeltsin hyväksyvät Saksan Nato-jäsenyyden, ja muut voittajavaltiot antavat Neuvostoliitolle Etykissä takeita maan turvallisuudesta, jotta se voi vapautua ”perinteellisestä saksalaispelostaan.”¹⁸⁷

Samalla Helsingin Sanomien odotushorisontti oli yhä laajentunut, ja ”vielä äskettäin mahdottomalta tuntunut ajatus” yhdistyneen Saksan Nato-jäsenyydestä uskottiin olevan pian todellisuutta. Vaikka myös lehti korosti vakuuksien antamista Moskovaan, ei se pitänyt pelkoja yhdistyneen Saksan aggressiivisesta luonteesta perusteltuina, sillä Helsingin Sanomien mukaan saksalaiset olivat osoittaneet, miten kansakunta tulisi kanavoimaan voimansa sotilaallisen kilpailun sijasta ”taloudelliseen, tekniseen, tieteelliseen ja henkiseen” kehitykseen. Pikemminkin lehden huolena oli monen muun tavoin, että yhdistynyttä Saksaa nöyryytettäisiin ja kohdeltaisiin eri tavoin kuin muita Euroopan valtioita.¹⁸⁸ Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentin ja Kanava-lehden kolumnistin ja historiantutkija Martti Häikiön tulevaisuudenkuva oli samankaltainen. Hän piti holhoavaa asennetta Saksaa kohtaan anakronismina, sillä ”Saksan täysi suvereenisuus Euroopassa ei voi olla mikään ongelma”, kun Häikiön mielestä kaikki viittasi siihen, että uusi Saksa olisi valtion historian yhteistyökykyisin.¹⁸⁹

Kaikkien tulevaisuudenkuvat uuden Saksan ja Euroopan suhteesta eivät olleet aivan yhtä mairittelevia, vaan dynamiikassa nähtiin myös lukuisia haasteita. Esimerkiksi Paavo Keisalo piti selvänä, että yhdistynyt Saksa tulisi olemaan niin mahtava, että se pystyisi

¹⁸⁶ Adomeit 2008, 113; Taubman & Savranskaya 2009, 91.

¹⁸⁷ Matti Häkkänen: ”Mitterrand, Gorbatšov ja Kerenski”. 4.6.1990, PAR85, UMA.

¹⁸⁸ HS: ”Itä-Saksa liittyy Länsi-Saksaan”. 22.5.1990.

¹⁸⁹ Martti Häikiö: ”Saksa, Puola ja Euroopan vuosi nolla”. Kanava 2/1990.

EY:n sisällä toimimaan itsenäisesti omien tavoitteidensa mukaan ja tulisi samalla ottamaan itselleen Itä-Euroopan valtioiden muutoksista aiheutuvat taloudelliset hyödyt.¹⁹⁰ Myös toimittaja Pentti Sadeniemi pohti, että vaikka uusi Saksa tulikin maanosan rauhan kannalta sulauttaa yhteisöön, saattaisi tilan tekeminen voimakkaalle Saksalle osoittautua hankalaksi.¹⁹¹ Jukka Tarkan odotushorisontissa pelkona ilmeni sen sijaan kahden Saksan henkisten tilojen eroavaisuus: Länsi-Saksan ylemmydentunnon ja Itä-Saksan alemmuuden sekä vuosien aikana kertyneiden katkeruuksien yhdistämistä Tarkka piti ”poliittisena aikapommina”.¹⁹² Ulkopoliittisen instituutin johtajana ja Ulkopoliitiikka-lehden päätoimittajana tuolloin toimineen Paavo Lipponen¹⁹³ odotuksissa Saksojen yhdistyminen merkitsi ennen kaikkea Euroopan integraation laajentumista lännestä itään. Tämän kehityskulun hän uumoili myös takaavan rauhan Eurooppaan. Toisaalta Lipponen tulevaisuudenkuvassa epävarmuustekijänä näyttäytyi Tarkan tavoin Saksojen sisäinen tilanne. Lipponen visioi, että Saksan tulee päästä laajaan yhteisymmärrykseen maan roolista Euroopassa, sillä muuten se tulisi aiheuttamaan ”vaikeuksia koko Euroopalle”.¹⁹⁴

Heinäkuun alussa länsiliittouma myönnytteli Neuvostoliittoa kompromissin aikaansaamiseksi, kun Nato julisti huippukokouksessaan, ettei pidä enää Varsovan liittoa vihollisenaan, vaan suostuu liittoumien väliseen yhteistyöhön.¹⁹⁵ Jälkikäteen onkin todettu, että tällä oli suuri myötävaikutus Neuvostoliiton kannan muuttumiseen yhdistyvän Saksan Nato-kysymyksessä, ja heinäkuun puolivälissä Gorbatšovin ja Kohlin välisissä keskusteluissa Gorbatšov hyväksyi julkisesti, että uudella Saksalla on oikeus valita liittoumansa.¹⁹⁶ Reaktiona tähän Helsingin Sanomien tulevaisuudenkuva oli kauttaaltaan optimistinen. Lehti arvioi, että lähivuosina tultaneen näkemään ”koko Euroopan ja Pohjois-Amerikan uutta yhteistyötä ja turvallisuusjärjestelyjä”.¹⁹⁷ Nyt aiemmin pessimistisiä arvioita Euroopan turvallisuuden ja suur-Saksan suhteesta esittänyt Paavo Keisalokin uumoili, että jos ja kun Saksa kytkettäisiin tiukasti Natoon, ei maa tulisi uhkaamaan maanosan rauhantilaa.¹⁹⁸

¹⁹⁰ Paavo Keisalo: ”Vaarallisia suhteita”. SK 30.3.1990, 13/1990.

¹⁹¹ Pentti Sadeniemi: ”Mahtuuko Saksa sittenkään sovulla Eurooppaan?”. HS 22.7.1990.

¹⁹² Jukka Tarkka: ”Saksan pommi”. SK 25.5.1990, 21/1990.

¹⁹³ Huolimatta Lipponen roolista SDP:ssä, olen päättänyt sisällyttää hänet tutkimusrajaukseen johtuen hänen toimenkuvastaan Ulkopoliittisen instituutin johtajana.

¹⁹⁴ Paavo Lipponen: ”Saksat yhdistyvät – Eurooppa yhdentyy”. Ulkopoliitiikka 1/1990.

¹⁹⁵ Sarotte 2009, 176.

¹⁹⁶ Spohr 2015, 242.

¹⁹⁷ HS: ”Sovun läpimurto Saksassa”. 18.7.1990.

¹⁹⁸ Paavo Keisalo: ”Kaupat on tehty”. SK 27.7.1990, 30/1990.

2.4. Uusi Saksa – mitä tapahtuu vanhalle mantereelle?

Heinäkuun alussa Saksojen taloudet yhdistyivät, ja nyt koko yhdistymisprosessi eteni vauhdilla. Elokuussa 1990 yhdistymisen muodot ja ehdot olivat selkiytyneet, ja Itä-Saksassa päätettiin liittymisestä kuun lopussa. DDR:n asukkaat olivat kuitenkin huolissaan omasta tulevaisuudesta, kun maan taloudellinen tilanne oli jatkuvasti vain heikentynyt. Tanner oli pitkään esittänyt huolia Itä-Saksan tulevaisuudesta, mutta nyt hän suhtautui alueen tulevaisuuteen optimistisemmin kuin itäsaksalaiset itse. Optimismista huolimatta kuukausi myöhemmin, kun DDR:n tilanne oli heikentynyt entisestään, kirjoitti Tanner, miten alueen sosiaalisten ongelmat aiheuttivat ”pelottavia näkymiä”, ja uhkana oli jälleen uudet massamaastamuutot.¹⁹⁹ Viimeisessä Berliinistä lähettämässään raportissa Tanner kuitenkin luotti Itä-Saksan löytävän paikkansa tulevaisuudessa: ”Uskon [– –], että DDR:n alueen kehitys nykyisen SLT:n tasolle tulee myös tapahtumaan yllättävän nopeasti.”²⁰⁰ Vuoden 1990 alussa Saksaan lähetetty Suomen Kuvalehden toimittaja Sakari Määttänen sen sijaan uskoi, että ”surkeassa kunnossa” olevan Itä-Saksan sopeutumisessa uuteen tilanteeseen ja markkinatalouteen tulisi kulumaan kaksi sukupolvea.²⁰¹ Jukka Tarkka uskoi myös, että alueen tilanne tulisi aluksi vain pahenemaan, ja olisi huomattava saavutus, jos se pystyisi 1990-luvun loppuun mennessä pääsemään edes lähelle länsimaisen yhteiskunnan kriteerejä. Tarkka piti Länsi-Saksan taloudellista apua itään hyvin tärkeänä koko maanosan kannalta, jotta yhteiskunnalliset levottomuudet ja niiden aiheuttamat mahdolliset muuttoliikkeet pystyttäisiin ennaltaehkäisemään.²⁰²

Yhdistymisen ulkoiset vaikutukset hyväksyttiin vastuuvaltioiden ja kahden Saksan välisten neuvotteluiden päätyttyä 12.9. Lopullinen yhdistyminen tapahtui lokakuun kolmantena päivänä, alle vuosi Berliinin tapahtumien jälkeen. Uuden Saksan uskottiin nyt ottavan enemmän vastuuta Euroopan tulevaisuudesta. Saksalaiset itse puolestaan pyrkivät rauhoittelemaan näitä odotuksia.²⁰³ Häkkäselle yhdistyneen Saksan nousu Euroopan johtavaksi valtioksi näyttäytyi yhä positiivisessa valossa. Suurlähettiläs arvioi, että vaikka Kohlin ja Mitterandin välillä oli yksittäisiä erimielisyyksiä, tulisivat Saksa ja

¹⁹⁹ Arto Tanner: ”SDT:n liittymispäätöksestä ja sen vastaanotosta”. 24.8.1990, BRL111, UMA; Arto Tanner: ”SDT:n viimeiset päivät”. 24.9.1990, BRL121, UMA.

²⁰⁰ Arto Tanner: ”Hyvästi DDR”. 1.10.1990, BRL120, UMA.

²⁰¹ Sakari Määttänen: ”Vuosi 1990: Saksat”. 21.12.1990, SK 51-52/1990.

²⁰² Jukka Tarkka: ”Saksan aika”. SK 28.9.1990, 39/1990.

²⁰³ Rauno Viemerö: ”2+4-NL/Saksa sopimus – NATO – aseidenriisunta – Saksan rooli maailmanpolitiikassa”. 20.9.1990, BONB116, UMA.

Ranska yhteistoimin rauhassa rakentamaan maanosan tulevaisuutta ja Euroopan integraatiota. Epäilyt siitä, että Saksa hylkäisi läntisen Euroopan ja keskittyisi Itä-Euroopan maihin politiikassaan, näyttäytyivät Häkkäselle toisarvoisina: ”Itä-Eurooppa on Saksalle kuitenkin lähinnä nukkavieru sisko eivätkä sellaiset yleensä kaada järkiavioliittoja.”²⁰⁴

Bonnissa Antti Karppisen tilalle tullut uusi suurlähettiläs Kai Helenius uskoi myös, että Saksa tulee ottamaan aktiivisen roolin EY:n kehittämisessä, mutta pitäytyisi uhoamasta muiden maanosan valtioiden suuntaan. Toisaalta hänenkään odotushorisontissa ei näyttänyt todennäköiseltä, että Saksa pystyisi täyttämään kaikkia siihen kohdistuvia odotuksia Euroopan ongelmien ratkaisemisesta.²⁰⁵ Muiden Euroopan valtioiden yhdistynyttä Saksaa kohtaan esittämät epäilyt muurin murtumisesta lähtien eivät luonnollisesti olleet hävinneet yhdistymisen jälkeenkään. Monet muistelivat edelleen vuosisadan aiempia tapahtumia ja sitä mihin saksalainen nationalismi oli Euroopassa johtanut. Helenius piti tätä turhana uhkakuvien maalailuna, sillä hänen tulevaisuudenkuvassaan kansallistunteen korostaminen oli menneisyyttä. Kansallistunteen sijaan Helenius pohti, että Saksan voiman kasvaminen kaikilla osaluilla saattaisi aiheuttaa vaikeuksia siinä mielessä, että yhdistyneellä Saksalla ei ollut tuntumaa omaan ulkopoliittikaansa uudessa asemassa, jolloin maa saattaisi yliarvioida omat mahdollisuutensa ja käyttää vaikutusvaltaansa Euroopassa väärin.²⁰⁶

Suomessa Helsingin Sanomat piti Saksan kytkeytymistä tiukasti kansainväliseen järjestelmään EY:n ja Naton muodossa vakuutena siitä, että maanosan tulevaisuus oli ennakoitu ”niin huolellisesti kuin voidaan vaatia”. Lehti piti Saksojen yhdistymisen nopeutta osoituksena siitä, että aika oli Euroopassa ”kypsä valtaville muutoksille”.²⁰⁷ Vaikka lehti jakoi huolen itäsaksalaisten taloudellisesta tulevaisuudesta ja Saksan sisäisestä tilanteesta, pitäytyi se yleisessä optimismissaan, eikä uskonut Saksan yhdistymisen olevan uhka Euroopan vakaudelle, vaan näki myös kansallistunteen käytön valtaan pyrkimisessä olevan menneisyyden toimintatapa: ”Kulunut vallankumousvuosi Euroopassa on demokratian riemuvoittoa. Se tekee Euroopasta turvallisemman maanosan. Tässä kehityksessä yhdistyvällä Saksalla on avainasema.”²⁰⁸ Kansainvälisen

²⁰⁴ Matti Häkkänen: ”Ranska rakastaa – ei rakasta Saksaa”. 9.10.1990, PAR157, UMA.

²⁰⁵ Kai Helenius: ”Saksan onnenhetki ja ulkopoliittikan näkymät”. 18.9.1990, BON272, UMA; Kai Helenius: ”Yhdistyneen Saksan uusi ulkopoliittikka”. 22.10.1991, BON299, UMA.

²⁰⁶ Kai Helenius: ”Saksan tavoitteista ja naapureitten pelkoja”. 23.10.1990, BON305, UMA.

²⁰⁷ HS: ”Voittajat, Saksa ja Itä-Eurooppa”. 14.9.1990.

²⁰⁸ HS: ”Yhtynyt Saksa on Euroopan etu”. 3.10.1990.

politiikan tutkija Pekka Visuri oli myös sitä mieltä, että ”toisen maailmansodan katkera muisto ja heikentyneet sotilaallisen voiman käytös edellytykset” antoivat aiheita epäillä, ettei Saksa muodostuisi niinkään sotilaalliseksi suurvallaksi kuin vain merkittäväksi taloudelliseksi toimijaksi Euroopassa. Hän silti huomautti, ettei ollut takeita siitä, että Saksa ei tulisi kehittämään esimerkiksi suhteitaan itään itsenäisesti ohi eurooppalaisten instituutioiden.²⁰⁹ Toinen saman alan tutkija Vilho Harle puolestaan näki Saksan aseman vahvistumisen maanosassa herättävän kysymyksen siitä, tuleeko tulevaisuudessa vahvemmat valtiot aina vain enenevässä määrin sanelemaan ja ohjaamaan Eurooppaa omien etujensa mukaisesti.²¹⁰

Vuoden 1990 lopun jälkeen arviot uuden Saksan vaikutuksista Euroopalle vähenivät primääriaineistossa, mutta yksittäisiä analyyseja esiintyi myös seuraavana vuonna. Ulkopoliittisen instituutin tutkija Tuomas Forsberg arvioi saksalaisuuden tulevaisuutta, mutta hän uskoi olevan vielä liian varhaista hahmottaa saksalaisen identiteetin muotoa Euroopan ollessa yhä muutostilassa. Toisaalta myöskään Forsbergin tulevaisuudenkuvassa ei näyttänyt todennäköiseltä, että Saksasta tai saksalaisesta identiteetistä muodostuisi uhka maanosalle, Saksan taloudellisista voimavaroista huolimatta.²¹¹ Vaikka esimerkiksi Jaakko Iloniemi painotti vielä toukokuussa 1991, että yhdistyneestä Saksasta saattaisi tulla ”hegemoninen voima” vaikkei se siihen aktiivisesti pyrkisikään,²¹² niin yleisesti ottaen yhdistyneeseen Saksaan kohdistettiin enemmän toiveita kuin pelkoja, eikä vähiten Länsi-Euroopan integraation edistäjänä. Saksojen kysymys nivoutuikin tiiviisti Euroopan integraatioprosessiin,²¹³ jonka teemoihin liittyviä tulevaisuudenkuvia käsittelemme seuraavassa luvussa.

²⁰⁹ Pekka Visuri: ”Saksan yhdistymisen sotilaspoliittiset vaikutukset”. *Ulkopolitiikka* 3/1990.

²¹⁰ Vilho Harle: ”Euroopan rauhanjärjestelmän organisaatiosta”. *Rauhantutkimus* 2/1990.

²¹¹ Tuomas Forsberg: ”Saksalaisuus uudessa Euroopassa”. *Ulkopolitiikka* 2/1991.

²¹² Jaakko Iloniemi: ”Uusi aika, uudet tosiasiat”. *SK* 10.5.1991, 19/1991.

²¹³ Haftendorn 2008, 144–145.

3. Tulevaisuudenkuvia Euroopan integraatiosta

*Toinen maailmansota aiheutti suuria kansainvälisiä mullistuksia. Sodan jälkeiselle ajalle oli ominaista keskustelu integraatiosta sekä myös puolustuspoliittisesta yhteistyöstä – jopa federalismista. Tänä päivänä uudet Euroopan mullistukset aiheuttavan jälleen tarvetta keskustella samoista asioista.*²¹⁴

Idea Euroopan poliittisesta yhtenäisyydestä tai maanosan valtioiden liitosta ei ollut kuitenkaan viime vuosisadan tuotos. Se voidaan jäljittää, jollei aivan 700- ja 800-luvuille Kaarle Suuren frankkien valtakuntaan, niin joka tapauksessa keskiajalle muun muassa Danten ja Pierre Dubois'n kirjoituksiin 1300-luvulle.²¹⁵ Sullyn herttua Maximilien de Béthune argumentoi 1600-luvulla eurooppalaisen yhdentymisen tärkeydestä maanosan rauhalle,²¹⁶ ja 1800-luvulla ranskalainen yhteiskuntateoreetikko Henri de Saint Simon hahmotteli yhdistynyttä Eurooppaa ja esitti konkreettisia suunnitelmia valtioliiton muodosta.²¹⁷

Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä pessimistisessä mielentilassa Euroopan ja eurooppalaisuuden merkitystä pohdittiin Spiering ja Wintlen mukaan ensimmäistä kertaa laaja-alaisesti.²¹⁸ Maanosan yhtenäisyys näyttäytyi nyt tietyille tahoille aidosti varteenotettavana vaihtoehtona.²¹⁹ Tunnetuin Euroopan yhdentymistä ajaneista liikkeistä oli itävaltalaisen Richard Coudenhove-Kalergin Paneurooppa-liike ja hänen perustamansa Paneurooppa-Unioni.²²⁰ Coudenhove-Kalergin kaavailema valtioliitto olisi yhdistänyt läntisen ja itäisen Euroopan joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta. Liiton päämääränä oli muun muassa taata rauha maanosaan sekä edistää Euroopan taloudellista kasvua.²²¹ 1930-luvulla kansainvälisten jännitteiden kasvaessa ajatus yhdistyneestä Euroopasta haudattiin hiljalleen ja Coudenhove-Kalergin liikkeen suosio hupeni.²²² Toisen maailmansodan traumojen välittömänä jälkiseurauksena tämä ajatus nationalismiin sijasta herätti jälleen kiinnostusta. Jean Monnet'n, Paul-Henri Spakin ja Robert Schumanin johdolla 1940-luvun lopulta 1950-luvulle maanosan integraatio siirtyi

²¹⁴ Charles Murto: ”Analyysi Ranskan ulkoministeriön näkemyksistä Länsi-Euroopan puolustuspoliittisen yhteistyön kehittämiseksi”. 13.12.1990, PARB138, UMA.

²¹⁵ Mikkeli 1998, 20; Heater 1992, 9–10.

²¹⁶ Mikkeli 1998, 48.

²¹⁷ Heater 1992, 101–108.

²¹⁸ Spiering & Wintle 2002, 3–4.

²¹⁹ Ifersen 2002, 21.

²²⁰ Roobol 2002, 33.

²²¹ Bugge 1993, 96–98.

²²² Mikkeli 1998, 105.

ajatuksien tasolta konkreettisiin rakenteisiin muun muassa Euroopan neuvoston, Euroopan hiili- ja teräsyhteisön ja myöhemmin Euroopan talousyhteisön muodossa.²²³

Tuolloin käynnistynyt Länsi-Euroopan integraatiokehitys oli kylmän sodan aikana ehtinyt kokea useita vaiheita. Ajoittain, erityisesti 1950-luvulla, valtioiden välinen integraatio eteni vauhdilla, kun taas 1960-luvun lopulta 1980-luvun loppuun integraatioprosessi oli huomattavissa vaikeuksissa. Mutta 1980-luvulla Euroopan yhteisöt etenivät uuteen aikaan Ranskan ja Länsi-Saksan johdolla – integraatio oli saanut jälleen liikevoimaa taakseen. Jäsenvaltiot luovuttivat valtuuksia ylikansallisille instituutioille ja lupautuivat yhteisten sisämarkkinoiden kehittämiseen samalla, kun myös kansalaisten mielipide jäsenmaissa oli suotuisa kansallisvaltioiden rajat ylittäviin ratkaisuihin.²²⁴

Tämä liikevoima ja maanosan poliittisen järjestyksen kokonaisvaltainen muuttuminen johtivat siihen, että EY:n sekä vuosikymmeniä aiemmin perustetun, mutta käytännössä hyvin vähäiselle roolille jääneen puolustuspolitiikan kattaneen Länsi-Euroopan unionin (WEU) kehityksestä neuvoteltiin aktiivisesti vuosikymmenten vaihteessa. Seuraavassa käsittelen suomalaisten käsityksiä integraation tulevaisuuden suunnasta kolmesta näkökulmasta: poliittisesta, taloudellisesta sekä integraatioprosessin laajentumisesta tuolloisen ydinjoukon ulkopuolelle. Vaikka jaottelu on temaattinen, on jälleen huomioitava, että niin poliittinen yhteistyö, taloudellinen integraatio ja toisaalta Euroopan yhteisöjen laajeneminen uusiin jäsenvaltioihin olivat kaikki syvästi toisiinsa kietoutuneita kysymyksiä.

3.1. Ajatuksia Länsi-Euroopan poliittisen yhteistyön suunnasta

Jos viimeisten vuosien aikana EU:n yhteisestä ulko-, turvallisuus- ja puolustuspolitiikasta on keskusteltu aktiivisesti,²²⁵ niin kolmekymmentä vuotta sitten tämä keskustelu oli vähintäänkin yhtä vilkasta, kun valtiot pyrkivät muokkaamaan tulevaisuuden Euroopan yhteisöä omien prioriteettiansa mukaan. Läntisen Euroopan poliittinen yhteistyö oli merkittävässä asemassa myös suomalaisten odotuksissa tulevasta. Länsi-Euroopan

²²³ Ibid, 109–119.

²²⁴ Clerc & Elo 2014, 45, 71, 92, 136.

²²⁵ Ks. esim. Helsingin Sanomat: ”EU:n puolustusyhteistyö herätetään ”Ruususen unesta” – 23 jäsenmaata heti mukaan.” <<https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000005447364.html>>_Julkaistu 13.11.2017, luettu 10.4.2018.

yhteisen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan lähihistoria ulottuu sekä toisen maailmansodan jälkeiseen tilanteeseen ja huoleen Saksan asemasta Euroopassa. Vuonna 1952 Ranska, Saksa, Italia ja Benelux-maat allekirjoittivat sopimuksen Euroopan puolustusyhteisöstä, mutta Ranskan parlamentin äänestäessä sopimuksen ratifiointia vastaan vuonna 1954, siirtyivät Euroopan puolustuspoliittiset kysymykset samana vuonna perustetun WEU:n alaisuuteen. WEU:n päämääränä oli edistää toisen maailmansodan jälkeistä uudelleenrakentamista ja yleisesti Länsi-Euroopan integraatiota. WEU:n toiminta ja vastuut jäivät kuitenkin vähäiseksi, sillä kaikki sen jäsenmaat olivat myös Naton jäseniä, johon Länsi-Euroopan turvallisuus- ja puolustuspoliittinen toiminta ohjautui kylmän sodan aikana.²²⁶

Euroopan yhteisöjen jäsenet keskittyivätkin seuraavina vuosikymmeninä pääosin taloudellisen yhteistyön kehittämiseen, yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta.²²⁷ Vuoden 1989 dramaattiset muutokset, huoli Saksojen yhdistymisen vaikutuksista ja EY:n jäsenvaltioiden päätös ryhtyä keskustelemaan yhteisestä Euroopan talous- ja rahaliitosta (EMU) vaikuttivat Mitterandin ja Kohlin päätökseen ehdottaa syventyvän talousyhteistyön lisäksi myös poliittista unionia (EPU) edistämään jäsenvaltioiden poliittista integraatiota keväällä 1990. Vaikka EY:n muut valtiot hyväksyivät ajatuksen periaatteen tasolla, jäsenvaltioiden välillä oli merkittäviä erimielisyyksiä konkreettisista etenemistavoista. Vuonna 1990 perustettiin kaksi hallitusten välistä konferenssia neuvottelemaan taloudellisen ja poliittisen yhteistyön syventämisen tarkemmista muodoista.²²⁸

Yksi kysymys koski juuri WEU:n tulevaisuutta. Tultaisiinko WEU lakkauttamaan vai yhdistettäisiinkö organisaatio Euroopan yhteisöihin? Bonnissa Viemerön näkemys WEU:n tulevaisuudesta oli keväällä 1989 kaksijakoinen. Muun muassa organisaation rakenteelliset haasteet ja Länsi-Euroopan valtioiden vaihtelevat maakohtaiset motiivit WEU:n hyödyntämiseen saivat ministerineuvoksen vahvasti epäilemään organisaation konkreettisia toimintamahdollisuuksia lähitulevaisuudessa. Viemerö ei uskonut, että Länsi-Euroopan mailla oli tarpeeksi kannustimia kehittää maanosan omaa puolustusta, ja vaikka valtiot olivat käyneet alustavia keskusteluita USA:n joukkojen vetäytymisestä

²²⁶ Bailes & Messervy-Whiting 2011, 9–14.

²²⁷ Esimerkiksi 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa jäsenvaltiot sopivat erinäisistä ulkopoliittisten konsultaatioiden mekanismeista.

²²⁸ Bindi 2010, 13–14, 18–19, 25–26.

Euroopasta, ei tämä näyttäytynyt realistiselta Viemerön odotushorisontissa. Sen sijaan hän uumoili, että EY:n yhdentymiskeskustelujen painottuessa talousintegraatioon, mutta samalla laajempien globaaliongelmien, kuten ympäristökysymysten, vaatiessa yhteistyötä EY:n ulkopuolisten maanosan valtioiden kanssa, tulisi ”useamman nopeuden Eurooppa” olemaan varteenotettava visio integraatiokehityksen tulevaisuudesta. Tämän hän arvioi johtavan siihen, että WEU:sta saattaisi luontevasti muodostua Euroopan puolustukseen keskittyvä organisaatio.²²⁹

Malli useamman nopeuden integraatiosta oli ollut jo jonkin aikaa esillä puhuttaessa Länsi-Euroopan lisääntyvästä yhteistyöstä. 1970- ja 1980-lukujen yhdistymisen stagnaatio johtui monien mielestä EY:n jäsenmäärän ja näin ollen myös erimielisyyksien kasvusta. Tämä myös vaihtelevan geometrian integraatioksi kutsuttu ajatus esitettiin päämääränä ylittää valtioiden näkemuserot; halukkaat saisivat edetä integraatiossa kokonaisvaltaisesti, mutta penseästi tietyn osa-alueen integraation syvenemiseen suhtautuvat voisivat pitäytyä vain heille sopivissa yhteistyön muodoissa.²³⁰ Useamman vauhdin integraatiosta keskusteleminen on jatkunut läpi uuden vuosituhaten. Unionin laajentuessa lähes kolmeenkymmeneen jäsenvaltioon, on mielipiteiden kirjo integraation suunnasta luonnollisesti samalla kasvanut. Muun muassa 2010-luvun eurokriisi ja Iso-Britannian päätös lähteä unionista olivat omiaan lisäämään keskustelua vaihtoehtoisista etenemistavoista, kun unioni tuntui ajautuvan kriisistä toiseen, päätöksistä ei päästy yhteisymmärrykseen ja jäsenvaltioiden välinen luottamus oli jatkuvasti koetuksella.²³¹

Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitoksen tutkijan Pertti Joennimen näkemys mahdollisesta useamman nopeuden integraatiosta oli negatiivinen. Hänen mukaansa se olisi ”rauhanpoliittisesti kestävä rakennelma”, jolloin vastaavat sirpaleiset rakenteet vain lisäävät maanosan eriarvoisuutta.²³² Myöskään samaisessa laitoksessa työskennelleelle Vilho Harlille ”keskustan ja periferian kastijaon institutionaalistamiseen [sic]” suuntaavat visiot eivät vaikuttaneet tarkoituksenmukaisilta, vaan juuri maanosan eriarvoisuutta lisääviltä järjestelyiltä.²³³ Heidän odotushorisontissaan eriasteinen

²²⁹ Rauno Viemerö: ”WEU: arvio nykytilasta ja näkymistä”. 23.5.1989, BON191, UMA.

²³⁰ Kölliker 2006, 2–3.

²³¹ Ks. esim. Jokela et al. 2014 tai The Economist Special Report: “Differentiate or bust. Europe’s future is multi-speed and multi-tier”. <<https://www.economist.com/special-report/2017/03/23/europes-future-is-multi-speed-and-multi-tier>> Julkaistu 23.3.2017, luettu 15.6.2018. Useamman nopeuden integraation erilaisista muodoista on esitetty monenlaisia jaotteluja. Tarkempi analyysi aiheesta esim. Stubb 1996.

²³² Pertti Joenniemi: ”Avoimuuden haaste Suomen ulkopoliitikalle”. HS 26.11.1989.

²³³ Vilho Harle: ”Euroopan rauhanjärjestelmän organisaatiosta”. Rauhantutkimus 2/1990.

kehityskulku tulisi myös johtamaan eriarvoiseen Eurooppaan. Kuten myöhemmin näemme, tämä ei ollut tarkastelujakson aikana kovinkaan yleinen kuva tulevaisuudesta.

Neuvottelut poliittisen yhteistyön tulevaisuudesta alkoivat kesällä 1990, mutta muun muassa Irakin hyökkäys Kuwaitiin ja sitä seurannut Persianlahden sota syksyllä 1990 johtivat erimielisyyksiin EY:n jäsenvaltioiden välillä. Näkemyseroja oli esimerkiksi ulkopoliittikan integroinnista ja WEU:n yhdistämisestä tulevan unionin kanssa. Eritoten Iso-Britannia ja Yhdysvallat olivat huolissaan Naton tulevasta roolista maanosan turvallisuus- ja puolustuspolitiikassa. Iso-Britannian lisäksi EY:ssä muun muassa Alankomaat, Irlanti ja Tanska suhtautuivat epäilevästi erityisesti Ranskan tiukasti ajamaan vahvaan eurooppalaiseen turvallisuuspolitiikkaan.²³⁴ EY:n kykenemättömyys toimia yhteisenä rintamana Persianlahden sodassa oli omiaan vahvistamaan myös Pariisissa Charles Murron tulevaisuuskuvaa puolustusyhteistyön kanavoitumisesta vastaisuudessa vain rajattuun joukkoon ja WEU:hun. Samalla säilyi hänen yleinen epäilevä asenteensa yhteistä eurooppalaista puolustuspolitiikkaa kohtaan, sillä ”näköpiirissä olevaan tulevaisuuteen Euroopan puolustus edellyttää yhä USA:n sotilaallista läsnäoloa”.²³⁵

Kun Mitterrand ja Kohl esittivät joulukuussa 1990 vision poliittisen unionin tulevaisuudesta, jossa tulevan Euroopan unionin yksi osa muodostuisi yhteisestä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, ja jonka pidemmän aikavälin tavoite olisi myös yhteinen puolustuspolitiikka,²³⁶ pyysi ulkoministeriö erikseen Pariisin edustustoa arvioimaan Länsi-Euroopan puolustuspoliittisen yhteistyön kehittämistä. Kysymys oli suurlähetystön mukaan niin epävarmassa vaiheessa, että se koki pystyvänsä esittämään vain alustavia arvioita tilanteen suunnasta. Suomalaisten näkemyksen mukaan muutokset Euroopassa olivat johtaneet tilanteeseen, jossa Länsi-Euroopan puolustus oli tullut tienhaaraan. Valtioiden tuli valita joko vanha mutta hieman muokattu Nato-linja tai sitten Länsi-Euroopan unioniin pohjautuva puolustuspoliittinen suuntaus, joka mahdollisesti kytkettäisiin tulevaisuudessa Euroopan yhteisöön. Murto arvioi, että vaikka Länsi-Euroopan valtiot valitsisivat jälkimmäisen vaihtoehdon, ei kaikkea vanhaa olisi mahdollista korvata. Hän piti silti todennäköisimpänä vaihtoehtona, että Länsi-Euroopan

²³⁴ Bindi 2010, 26; Bozo 2005, 317.

²³⁵ Charles Murto: ”Ranskan ulkoministeriön näkemyksiä Euroopan poliittisen unionin valmistelusta”. 10.10.1990, PARB104, UMA.

²³⁶ Bozo 2005, 315.

turvallisuuspoliittinen keskustelu ”jatkuu prosessin muotoisena, jossa yleinen liike kulkee kohti lisääntyvää eurooppalaista yhteistyötä”. Vaikka idealistinen tavoite EY:n yhteisestä ja riippumattomasta puolustus- ja turvallisuuspolitiikasta ei hänen arvionsa mukaan herättänyt suuria ristiriitoja jäsenmaiden välillä, uskoi Murto, että yhteisöjen tuli kehittyä federaatiota kohti, johon harva kuitenkaan oli ”nähtävissä olevassa tulevaisuudessa valmis”.²³⁷ Tämä oli myös muun muassa toimittaja Olli Kivisen tulevaisuudenkuva: poliittinen yhteistyö kyllä etenisi, mutta liittovaltiota kohti EY ei tulisi kehittymään.²³⁸

Helsingin Sanomat puolestaan oli arvioinut elokuun pääkirjoituksessaan, että jos yhteisö tulee laajenemaan nykyisten jäsenien ulkopuolelle ja mahdollisesti avaamaan ovet puolueettomiksi itsensä määritelleiksi valtioille, kuten Suomelle tai Itävallalle, saattaisi se estää täysin puolustuspoliittisen toiminnan EY:ltä niiden painottuessa WEU:n toiminta-alueelle. Lehden tulevaisuuskuva tässä vaiheessa näyttäneen kuitenkin todennäköiseltä kehityskululta:

*Niiden takia EY:stä ei ehkä koskaan tulisi oikeaa liittovaltiota, vaan sotilaallinen puoli voisi siirtyä pysyvästi Länsi-Euroopan liiton WEU:n hoitoon. Tällaisessa aivan uudessa tilanteessa EY:n kynnys puolueettomille todella alenisi olemattomaksi, mutta tuskin EY tätä tietä valitsee.*²³⁹

Jos joulukuussa Pariisissa työskentelevien suomalaisten odotushorisontissa EY:n puolustuspolitiikassa oli kaksi tietä, arvioi Helsingin Sanomat, että vaihtoehtoja on kolme: Nato, WEU tai EY:n oma puolustusyhteistyö. Kun joulukuussa 1990 EY:n ministerikokous oli päättänyt poliittista unionia käsittelevän konferenssin tehtäväksi pohtia muun muassa yhteisen ulko- ja turvallisuuspolitiikan mahdollisuuksia, jättäen puolustuspolitiikan näin alustavien sanamuotojen ulkopuolelle,²⁴⁰ epäili nyt myös Helsingin Sanomien pääkirjoitustoimitus EY:n puolustusyhteistyön kariutuvan. Lehden projisoima tulevaisuudenkuva tuli linjaan monen muun kanssa: ”Perinteen valossa on pidettävä ilmeisenä, että yhteistä puolustuspolitiikkaa ei oteta tavoitteeksi, koska liian moni jäsenmaa vastustaa sitä.”²⁴¹

²³⁷ Charles Murto: ”Analyysi Ranskan ulkoministeriön näkemyksistä Länsi-Euroopan puolustuspoliittisen yhteistyön kehittämiseksi”. 13.12.1990, PARB138, UMA.

²³⁸ Olli Kivinen: ”Näkökulma: EY-täysjäsenyys on yhä tärkeämpi päämäärä”. HS 6.5.1990.

²³⁹ HS: ”EY:n kynnys puolueettomille yhä korkea”. 29.8.1990.

²⁴⁰ Urwin 1995, 252.

²⁴¹ HS: ”EY kohti väljää liittoa”. 18.12.1990.

Ulkopoliittisen instituutin johtajan Paavo Lipposen tulevaisuudenkuva oli jokseenkin päinvastainen hänen Helsingin Sanomissa julkaistun kirjoituksensa perusteella. Vaikka sotilaallista yhteistyötä ei nyt suunniteltukaan poliittisen unioniin sisältyväksi, näytti Lipposen odotushorisontissa todennäköiseltä, että ajan mittaan EY:lle kehittyä sekä yhteinen ulkopoliittikka ja mahdollisesti jopa puolustusyhteistyö. Siitä huolimatta, ettei ”sellaiseen länsieurooppalaiseen sotilasyhteistyöhön, joka takaisi siihen osallistuvien maiden turvallisuuden” ollut myöskään hänen mielestä edellytyksiä, niin Lipposenkin tulevaisuuden Euroopassa Yhdysvalloilla ja Natolla oli merkittävä rooli maanosan turvallisuuden takaajana.²⁴² Toisessa kolumnissa hän kirjoitti uskovansa Naton säilyvän EY-valtioiden ensisijaisena turvallisuuden takaavana järjestönä. Lipposen mielestä EY:n vahvuutena tuli myös vastaisuudessa olla asteittainen ja vakaa integraation kehitys, jossa todennäköisempänä vaihtoehtona hän piti syvenevää valtioiden välistä liittoa kuin tosiasiallista liittovaltiota.²⁴³

Jukka Tarkka taas visioi tilanteen, jossa EY:n turvallisuus- ja puolustuspolitiikka ratkaistaisiin kompromissin avulla, ja näin sotilaallinen yhteistyö tulisi tapahtumaan WEU:n piirissä. Tässä visiossa EY keskittyisi taloudelliseen ja sosiaaliseen yhteistyöhön ja puolueettomat Euroopan maat voisivat tulla sen täysjäseniksi sotilaallisen toiminnan keskittyessä Länsi-Euroopan unioniin ja Natoon.²⁴⁴ Tarkan tulevaisuudenkuvassa EY-valtioiden sotilaallisen yhteistyö näytti olevan niin pitkän ajan tulevaisuuden kysymys, että hänen mielestään siihen mennessä Moskovan ja Brysselin välille on voinut yhtä hyvin muodostua mitä moninaisimpia yhteistyömuotoja. Koska Tarkka piti ilmeisenä, että Yhdysvallat jatkaa eurooppalaisena sotilaallisena suurvaltana ja Nato jatkaa toimintaansa, ei hän nähnyt EY:lle mahdollisuuksia toimia muuna kuin taloudellisena ja teknologisenä liittona. Hän kyllä arvioi, että vaikka juuri sillä hetkellä Yhdysvaltojen ja Naton suuri merkitys maanosan asetelmassa ei näyttänyt todennäköisesti muuttuvan eurooppalaisten valtioiden aloitteesta, Yhdysvaltojen sisäpolitiikan tai talouden muutosten myötä maan kiinnostus ylläpitää asemaansa saattaisi lopahtaa nopeastikin.²⁴⁵ Toimittaja Paavo Keisaloakaan ei uskonut, että EY:stä tulisi sotilaallista tai poliittista suurvaltaa.²⁴⁶

²⁴² Paavo Lipponen: ”EY:n poliittinen unioni on vielä monilta osin avoin, mutta puitteet ovat jo näkyvissä”. HS 5.1.1991.

²⁴³ Paavo Lipponen: ”Suomen edut ja EY”. SK 22.3.1991, 22/1991.

²⁴⁴ Jukka Tarkka: ”Kenen joukoissa?”. SK 15.3.1991, 11/1991.

²⁴⁵ Jukka Tarkka: ”Siili ja kettu”. SK 31.5.1991, 22/1991.

²⁴⁶ Paavo Keisalo: ”Taikasana puolueettomuus”. SK 24.5.1991, 21/1991.

Bonnin edustustossa René Nyberg oli tullut Rauno Viemerön tilalle vuoden 1991 alussa, ja huhtikuussa hän arvioi ministeriölle, että muun muassa amerikkalaisten epäluulo turvallisuuspoliittista yhteistyötä kohtaan ja Iso-Britannian sekä Alankomaiden tuki Yhdysvaltojen linjalle ajavat poliittisen yhteistyön turvallisuuspoliittista osiota ”pragmaattiseen” suuntaan, tarkoittaen, että Euroopan maiden yhteisen turvallisuuspolitiikan laajuus tulisi vähentymään. Mitterrand ja Kohl olivat joulukuussa 1990 tuoneet esille myös mahdollisuuden muodostaa selvä yhteys WEU:n ja EY:n välillä. Tämä oli saanut yhdysvaltalaiset huolestumaan erillisen eurooppalaisen sotilaskokonaisuuden perustamisesta.²⁴⁷ Jos muiden suomalaisten näkemykset WEU:sta olivat pitkään olleet hieman ambivalentteja, niin Nybergillä oli taas selvä näkemys sen tulevaisuudesta: ”WEU:lla on elämää vain Naton apuorganisaationa, miellyttää tämä fundamentalisteja tai ei. [– –] Erillisen sotilaallisen komento-organisaation luominen WEU:lle on epärealistista.”²⁴⁸

Helsingin Sanomat meni arvioissaan Euroopan puolustuspolitiikan tulevaisuudesta monia muita pidemmälle. Luxemburgin vuoden 1991 ensimmäisen puoliskon kestäneen EY-puheenjohtajuuskauden aikana jäsenvaltiot eivät päässeet yhteisymmärrykseen poliittisen unionin puolustuspoliittisesta ulottuvuudesta, osan jäsenvaltioista pitäessä puolustusta erottamattomana osana poliittista unionia ja toisten suhtautuessa siihen hylkäävästi.²⁴⁹ Luxembourgin jäsenmaille esittämässä luonnoksessa ehdotettiin puolustuspolitiikan sisällyttämistä tulevaan sopimukseen Euroopan unionista siten, että se pidettäisiin pitkän aikavälin tavoitteena ja sitä tarkasteltaisiin uudessa ylikansallisessa konferenssissa viimeistään vuonna 1996.²⁵⁰ Mutta lehden odotushorisontissa edes neuvottelujen jatkaminen myöhemmin tästä teemasta ei näyttäytynyt enää todennäköiseltä:

EY:n neuvottelukoneiston tuntien voi sanoa, että asia venyy käytännössä pari kertaa pitemmälle, minkä ajan kuluessa maanosa ehtii muuttua toisenlaiseksi. Tämä tarkoittaa yhteisen puolustuspolitiikan irrottamista itse poliittisesta liitosta ja kunniallista hautaamista nykyisessä maailmassa. [– –] Monista syistä voi päätellä, etteivät olosuhteet Euroopassa

²⁴⁷ Bozo 2005, 317.

²⁴⁸ René Nyberg: ”’Pidämme EY:n puhtaana’; puolueettomat ja EPU:n turvallisuuspoliittinen ulottuvuus”. 10.4.1991, BONB051, UMA.

²⁴⁹ Vanhoonacker 1992, 158–160.

²⁵⁰ Nuttall 2000, 163–165.

*muutu ennakoitavissa olevan tulevaisuuden aikana niin paljon, että EY:llä olisi tarvetta palata pohtimaan yhteistä puolustusta.*²⁵¹

Lontoossa Ilkka Pastisen tilalle tulleen suurlähettiläs Leif Blomqvistin ja Pariisissa Charles Murron arviot tulevasta olivat varovaisempia. Blomqvist uskoi Iso-Britannian ulkoministeriön virkamiesten optimismin integraation suunnasta olevan aiheellista, sillä myös hän uumoili unionin tulevan puolustusulottuvuuden olevan ohjautumassa EY:n tai WEU:n sijasta Natoon Iso-Britannian kannan mukaisesti.²⁵² Murtokin koki dynamiikan olevan Yhdysvaltojen läsnäolon puolella, mutta uskoi yhteistyön olevan lähitulevaisuudessa mahdollista yksittäisillä turvallisuuspolitiikan aloilla. Ajallisesti pidemmässä perspektiivissä Murto koki kuitenkin Euroopan autonomisen ja kokonaisvaltaisen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan olevan tavoiteltava tila, ja hänen nähdäkseen oli joka tapauksessa tarpeellista varautua skenaarioon, jossa seuraavalla vuosituhanella Euroopalla olisi jonkintasoinen yhteinen puolustuspolitiikka, sillä enää Murtokaan ei pitänyt todennäköisenä, että Yhdysvallat olisi ikuisesti halukas ylläpitämään hallitsevaa roolia maanosan puolustusjärjestelyissä.²⁵³ Tämän tulevaisuuden tilan sisällön hän ei kuitenkaan uskonut avautuvan ”aivan lähivuosina”, sillä ei ollut vielä ”mahdollisuuksia ennakoida missä muodossa se toteutuu ja päästäänkö ylipäätään sen osalta ratkaisuun”.²⁵⁴

Elokuussa 1991 Helsingin Sanomien Kivinen visioi kolumnissaan EY:n poliittista suuntaa. Kivisen mielestä oli mahdotonta nähdä sellaista tulevaisuuden tilaa, jossa EY demokraattisine jäsenvaltioineen hyökkäisi naapurivaltioiden kimppuun, mistä hän myös teki sen johtopäätöksen, että tulevaisuudessa jonkin kaltainen puolustusyhteistyö oli itsestäänselvyys, vaikka se Kivisen mielestä tapahtuisikin Naton yhteydessä.²⁵⁵ Syksyllä poliittisen yhteistyön syveneminen näytti vaarantuvan eritoten Iso-Britannian otettua kovemman asenteen Saksan ja Ranskan ajamaan yhteiseen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan sekä WEU:n liittämiseen poliittisen unionin alaisuuteen. Maastrichtin kokouksen lähestyessä yhteistyön tulevaisuuteen vaikutti negatiivisesti myös Saksan ja Ranskan erimielisyydet toimintatavoista kesällä 1991 alkaneeseen

²⁵¹ HS: ”Ovi auki puolueettomille”. 17.4.1991.

²⁵² Leif Blomqvist: ”Eurooppaministeri Tristan Garel-Jones EEA:sta, jäsenkandidaateista sekä brittien neuvottelutaktiikasta EY:n hallituskonferenssissa”. 11.6.1991, LONB029, UMA.

²⁵³ Charles Murto: ”Suomi ja EY Pariisin horisontista arvioiden”. 9.9.1991, PAR189, UMA.

²⁵⁴ Charles Murto: ”Ranskan näkökulmasta katsottuna EY:n puolustusyhteistyö toteutuu ehkä periaatteessa mutta ei käytännössä”. 7.5.1991, PAR90, UMA.

²⁵⁵ Olli Kivinen: ”Viimeinen satelliitti löytyi Suomesta”. HS 25.8.1991.

Jugoslavian kriisiin.²⁵⁶ Juuri Jugoslavian konfliktin ongelmat todistivat Suomen Kuvalehden Keisalolle EY:n heikkoudet. Hän arvioi, että vaikka EY saakin toteutettua taloudellisen ja poliittisen unionin, tulee sen toimeenpanoon kulumaan koko 1990-luku, jonka jälkeen yhteisö voisi vasta tarkastella sotilaallista ja puolustuksellista yhteistyötä. Aivan kuten Helsingin Sanomat oli visioinut aiemmin keväällä, myös Keisalo arvioi Euroopan ja EY:n olevan niin erilainen vuosikymmenen loppuun tultaessa, muun muassa Pohjois- ja Keski-Euroopan maiden liittyttyä täysjäseniksi, ettei tämä yhteistyö välttämättä olisi silloin mahdollista.²⁵⁷

Matti Häkkänen piti sen sijaan varmana, että Maastrichtista kyllä päästään jonkinlaiseen kompromissiin, ja kaikki EY:n jäsenvaltiot hyväksyvät ehdotetun mallin yhteisestä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, joka sisältäisi myös pitkän aikavälin tavoitteen yhteisesti puolustuspolitiikasta.²⁵⁸ Myös Nyberg arvioi, että puolustusyhteistyön pitkäaikaistavoitteesta tullaan vastaisuudessakin pitämään kiinni, vaikka siitä ei Maastrichtissa päästäisikään yhteisymmärrykseen. Hänelle todennäköisin tulevaisuuden skenaario oli yhä se, että WEU pysyisi sisäpiirin yhteisönä, ja tekisi jatkossa yhteistyötä Naton kanssa. Lisäksi Nyberg uumoili EY:n kehittyvän useamman nopeuden mallilla myös poliittisen yhteistyön osalta, sillä hänelle ”syventäminen ja yhtä aikaa tapahtuva laajentuminen” eivät olleet mahdollisia ilman, että ideologisesti integraatioon suhtautuvat tahot hyväksyisivät vaihtelevan geometrian periaatteen.²⁵⁹

Tämä sisältyi myös Kanava-lehteen loppuvuonna 1991 kirjoittaneen tutkija Pekka Sivosen tulevaisuudenkuviin, jotka tosin muilta osin olivat hieman toisenlaisia. Sivonen piti todennäköisenä, että Naton rooli vähenisi Euroopassa, ja sen korvaisi sekä EY:n että WEU:n puitteissa toimiva ”länsieurooppalainen turvallisuusyhteisö”. Hänelle EY:n turvallisuuspoliittinen integroituminen oli yksinkertaisesti ”realiteetti”, johon piti sopeutua, ja integraation edetessä turvallisuuspoliittinen yhteistyö etenisi välttämättömästi myös ”sotilaallisen turvallisuuden alueelle”. Sivonen uskoi, että poliittisen yhteistyön syveneminen ja toisaalta uusien jäsenvaltioiden hyväksyminen yhteisön täysjäseniksi mahdollistuisi juuri integraationjunan siirtämisellä useammalle

²⁵⁶ Bozo 2005, 325–326.

²⁵⁷ Paavo Keisalo: ”Euroopan teatteri”. SK 20.9.1991, 38/1991.

²⁵⁸ Matti Häkkänen: ”EY:n laajentuminen Pariisista katsoen”. 28.10.1991, PAR218, UMA. ”Mitterrand: Enemmän Eurooppaa – kaikki riippuu Maastrichtista”. 22.10.1991, PAR211, UMA.

²⁵⁹ René Nyberg: ”EY:n kehittyminen sotilaalliseksi yhteisöksi; kahden kerroksen väkeä”. 17.9.1991, BONB151, UMA.

raiteelle. EY:n sisäisesti tämä tarkoitti Sivoselle jakaantumista kahteen piiriin muun muassa Puolan, Tshekkoslovakian ja Unkarin yhteisöön liittymisen jälkeen, jolloin sisimmän piirin ”poliittinen ja taloudellinen kehitystaso” mahdollistavat integraation syventämisen. Sivonen uskoikin, että koska puolustuspoliittinen yhteistyö tulisi etenemään, pitäisi myös sisemmän piirin jakaantua. Myös hän uskoi sen ohjautuvan WEU:n piiriin.²⁶⁰

Myös toimittaja Renny Jokelinin tulevaisuuden arvioissa näytti varmalta, että taloudellisen yhteistyön edetessä pitkälle, EY tulisi väistämättä lisäämään integraatiota myös poliittisella alueella. Jokelinin odotushorisontissa ”taloudellis-poliitti[nen] suurvalta” tulisi toteuttamaan myös oman puolustuksensa 1990-luvun loppuun mennessä.²⁶¹ Tilanteen kehittyminen oli taas muuttanut Helsingin Sanomien käsitystä poliittisen integraation suunnasta keväältä totaalisesti. Jos huhtikuussa lehti oli arvioinut kärjistetyksi, että EY:n ei seuraavalla vuosikymmenelläkään ole mahdollista keskustella puolustuspoliittisesta yhteistyöstä, lokakuussa odotushorisontti oli täysin toisenlainen. Nyt Helsingin Sanomat painotti pääkirjoituksessaan, miten oli aina vain selvempää, että ”EY:stä tulee kuin tuleekin sotilaspoliittinen yhteisö, [– –] ja että EY hankkii tavalla tai toisella itselleen oman aseellisen voiman” ja eurooppalainen pilari lujittuu Naton kustannuksella: ”Muutoksen tuulet puhaltavat Euroopassa”.²⁶² Jälleen kerran huomaamme, miten nopeasti vuosien 1989 ja 1991 aikana käsitykset tulevaisuuden kehityskuluista saattoivat muuttaa täysin muotoaan.

Maastrichtissa yhdeksäs ja kymmenes päivä joulukuuta 1991 Ranska ja Saksa pääsivät yhteisymmärrykseen ja asettivat sivuun erimielisyytensä. Iso-Britannian ja Alankomaiden vastustuksesta huolimatta Maastrichtissa allekirjoitettu sopimus Euroopan unionista sisälsi kolmen pilarin mallin, jossa yksi osa muodostui yhteisestä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta. Sopimuksessa hyväksyttiin myös WEU:n läheinen yhteistyö EU:n kanssa, mutta todettiin Iso-Britannian ja Alankomaiden myötäilemiseksi sen toiminnan olevan Natoa täydentävä, sekä säilytettiin pyrkimys kehityksestä kohti yhteistä puolustuspolitiikkaa.²⁶³ Nyberg arvioi vielä ennen vuoden päättymistä, että Maastrichtissa tehty päätös tarjota WEU:n jäsenyyttä kaikille EU:n jäsenmaille erikseen sovittavilla ehdoilla, ja näin käytännössä katsoen häivyttää kahden organisaation

²⁶⁰ Pekka Sivonen: ”Suomen turvallisuuspolitiikka uusissa oloissa”. Kanava 9/1991.

²⁶¹ Renny Jokelin: ”Euroopan yhdentymisen neljä vuosikymmentä”. HS 29.10.1991.

²⁶² HS: ”EY sovittelee yllään univormua”. 18.10.1991.

²⁶³ Bozo 2005, 329; Bindi 2010, 26.

jäsenyyden rajan, tulisi olemaan merkittävä ratkaisu ja yksi askel kohti useampien nopeuksien Eurooppaa puolustuksen saralla.²⁶⁴ Suomen Kuvalehti puolestaan arvioi Maastrichtin kokouksen päätöksiä vuoden viimeisessä pääkirjoituksessaan hyvin pessimistisesti. Vaikka taloudellisessa yhteistyössä lehti uskoi EY:n pääsevän eteenpäin, tulevaisuudenkuva poliittisesta yhteistyöstä oli jokseenkin erilainen: ”Poliittiseen unioniin ja sotilaalliseen yhteistyöhön päästään paljon myöhemmin, jos koskaan.”²⁶⁵ Osa toimijoista piti siis varmana, että Euroopan yhteisöt tulisivat jossain vaiheessa pääsemään mahdollisesti jopa laajamittaiseen poliittiseen yhteistyöhön, joka kattaisi jopa sotilaallisen ja puolustuksellisen ulottuvuuden. Toisaalta merkittävässä osassa tulevaisuudenkuvia korostui täysin vastakkainen näkemys. Entä minkälaisia käsityksiä oli Euroopan integraation taloudellisen dimension suunnasta?

3.2. Euroopan taloudellisen yhteistyön tulevaisuus

*Talous muodostaa uuden Euroopan veturin.*²⁶⁶

Poliittisen integraation lisäksi vuosien 1989 ja 1991 välillä neuvoteltiin siis aktiivisesti myös Euroopan taloudellisesta integraatiosta, ja talous- ja rahapoliittinen yhteistyö olikin hyvin vahvasti integraatioprosessin keskiössä.²⁶⁷ Sen lisäksi, että sisäisesti EY pohti talous- ja rahaliittoa, käynnistyivät vuonna 1989 EY:n ulkopuolisten Länsi-Euroopan maiden muodostaman vapaakauppajärjestö Eftan ja yhteisön välillä neuvottelut Euroopan talousalueesta (Eta/EES).²⁶⁸ Talousalueen oli tarkoitus sisältää muun muassa hyödykkeiden, palveluiden ja henkilöiden vapaa liikkuvuus.²⁶⁹ Kun vuoden 1989 alussa Efta-maat julistivat pyrkivänsä yhdessä edistämään Euroopan taloudellista integraatiota, Helsingin Sanomat arvioi, että Euroopan talousalue näyttäytyi nyt konkreettisena mahdollisuutena ja lähempänä kuin koskaan aiemmin.²⁷⁰ Lehden mukaan Efta-maiden tulisi yhdessä selvittää, miten pitkälle EY:n kanssa tehtävässä talousyhteistyössä olisi mahdollista päästä ja piti talousaluetta selvästi positiivisena kehityskulkuna läntisen

²⁶⁴ René Nyberg: ”EY-WEU; etulinjan valtio ja avaus useampien nopeuksien Eurooppaan”. 30.12.1991, BONB242, UMA.

²⁶⁵ SK: ”Kiertelyä”. 20.12.1991, 51-52/1991.

²⁶⁶ Pertti Joenniemi: ”Avoimuuden haaste Suomen ulkopoliitille”. HS 26.11.1989.

²⁶⁷ Nugent 1994, 57–59.

²⁶⁸ Eta oli suomenkielinen lyhenne Euroopan talousalueesta, mutta vuosikymmenen vaihteessa siitä käytettiin Suomessa myös englanninkielisen termin European Economic Space lyhennettä EES.

²⁶⁹ Rye 2015, 14.

²⁷⁰ HS: ”Kuinka pysyvää on Eftan vahvuus?”. 16.3.1989.

Euroopan yhteistyössä.²⁷¹ Suomen Kuvalehti sen sijaan vihjaili omassa pääkirjoituksessaan siihen suuntaan, ettei nähnyt keväällä 1989 Eftalle välttämättä kovinkaan pitkälle menevää tulevaisuutta, vaikka toisaalta piti sitä tarvittavana väliaikaisena toimijana, koska ”EY:n rakenteessa ei tapahtune olennaisia muutoksia puoleenkymmeneen [sic] vuoteen”.²⁷² Tämä oli vielä vuonna 1989 yleinen käsitys: EY tuskin laajentuisi lähitulevaisuudessa, sillä se keskittyisi integraation syventämiseen.

Keski- ja Itä-Euroopan socialististen maiden nopeat muutokset ja painopisteen kääntyminen länteen aiheutti epävarmuutta sekä Eta-neuvottelujen että Eftan tulevaisuudesta. Itäisen Euroopan Keskinäisen taloudellisen avun neuvoston (SEV)²⁷³ maihin erikoistunut Tauno Tiusanen kirjoitti huhtikuussa 1989 kolumnissaan, että vaikka Euroopan talousalueesta päästäisiin yhteisymmärrykseen esimerkiksi vuoden 1989 loppuun mennessä, tulee muistaa, ettei kyseessä ole yleiseurooppalainen talousyhteistyö, kun Itä-Euroopan maat jäävät edelleen sen ulkopuolelle. Tiusaselle tämän kaltainen yhteistyö oli tulevaisuudessa täysin mahdollista, mutta hän ei pitänyt sen saavuttamista kovinkaan yksinkertaisena: ”Jos ideologiset ristiriidat idän ja lännen välillä voidaan vähitellen lakaista maton alle, saadaan ehkä yhteiseurooppalaisen talousmallin suomat mahdollisuudet realisoiduksi. Tämä prosessi vaatii aikaa.”²⁷⁴

Kansainvälisen politiikan tutkija Pertti Joenniemi vastaavasti piti ilmeisenä, että Eftan ja EY:n läntinen talousintegraatio kytkeytyisi vastaisuudessa vahvasti yhteistyöhön Itä-Euroopan maiden kanssa. Joenniemi pitikin tärkeänä, että Efta osallistuisi vahvemmin koko Euroopan taloudelliseen ja poliittiseen kehitykseen ja tekisi yhteistyötä Keski- ja Itä-Euroopan maiden kanssa sen sijaan, että pitäisi niitä Euroopan talousaluetta häiritsevinä toimijoina. Joenniemi uskoi tämän olevan ensisijaisen tärkeää myös Eftamaiden tulevaisuudelle, jotta ne eivät jäisi EY:n ytimen ulkopuolelle.²⁷⁵ Myös suurlähettiläs Karppiselle skenaario, jossa SEV-maat lähenisivät huomattavasti EY ja Efta-maita, oli todennäköinen vaihtoehto. Hänkin uskoi sekä integraatiokehityksen että

²⁷¹ HS: ”Eftan voimannäyte”. 14.3.1989.

²⁷² SK: ”Eurooppalainen työkalu”. 28.4.1989, 17/1989.

²⁷³ Keskinäisen taloudellisen avun neuvosto oli Neuvostoliiton johdolla 1949 perustettu organisaatio, jonka tehtävänä oli koordinoita idän suunnitelmatalouksien välistä kauppaa, mutta sen taustalla oli myös poliittisia motivaatioita, muun muassa toimia lännen Marshall-avun ja OECD:n edeltäjän Euroopan taloudellisen yhteistyöjärjestön vaihtoehtona. Libbey 2010, 141–142.

²⁷⁴ Tauno Tiusanen: ”SEV ponnistele kohti yhteismarkkinoita”. HS 19.4.1989.

²⁷⁵ Pertti Joenniemi: ”Avoimuuden haaste Suomen ulkopoliitikalle”. HS 26.11.1989.

koko maanosan tulevaisuuden kannalta olevan tarpeellista, että yhteisö pitäisi oven avoimena itään päin jo aikaisessa vaiheessa:

*Tulevaisuus osoittaa, että laskettua paljon nopeammin SEV-integrointi tulee väistymään yleiseurooppalaisen integroinnin tieltä. Tärkeänä voidaan tässä yhteydessä pitää eräiden tarkkailijoiden johtopäätöksiä, joiden mukaan EC:n tulisi [– –] nopeasti luopua ”luutuneesta Brysselin eurokratiasta” avaramman Euroopan talousalueen näkemyksen hyväksi[.]*²⁷⁶

Toimittaja Kristiina Ritvosen odotushorisontissa Eta oli jo vuoden 1990 alussa maanosan muutoksien ja itäisen Euroopan tapahtumien johdosta vanhentunut idea. Hän epäili kolumnissaan, että talousalue ei ehtisi edes toteutua ennen kuin Euroopan muutokset ehtisivät ajaa sen ohitse. Kuten Suomen Kuvalehti oli esittänyt aiemmin, myös Ritvonen arvioi, että Efta saattaisi pian toimia valtioille vain ”odotushuoneena” ennen Euroopan yhteisöihin liittymistä. Hänen näkemykseensä vaikutti ainakin se, että Efta-maat näyttivät jäävän ilman päätöksentekovaltaa tulevassa talousalueessa, jollei vapaakauppajärjestöä muutettaisi ylikansalliseen suuntaan. Tämän skenaarion päällekkäisyys EY:n toiminnan kanssa ei taas Ritvokselle vaikuttanut järkevältä.²⁷⁷

Etan merkitys vain yhtenä välivaiheena oli myös euroyhdentymistä tutkineen Jussi Raumolinin näkemys tulevaisuudesta. Toisaalta Raumolin arvioi, että Euroopan kahtiajaon vähentyessä Etan kaltaiset erilaiset yhteistyövaihtoehdot tulisivat lisääntymään. Eri tasoiset integraatiovaihtoehdot olivat hänelle siis todennäköinen kehityskulku.²⁷⁸ Suomen Akatemian Euroopan integraation tutkimusohjelmaa valmistelevan toimikunnan puheenjohtaja, kansainvälisen politiikan professori Raimo Väyrynen ilmaisi Suomen Kuvalehden haastattelussa huhtikuussa 1990 oman epäilynsä integraation ja talousalueen tulevaisuudesta. Väyrysen tulevaisuudenkuvassa integraatiokehitys näytti hidastuvan, ja talousalueen monimutkainen kokonaisuus sai hänet nostamaan esille kysymyksen, oliko Etalla edes realistisia toteutumismahdollisuuksia.²⁷⁹

²⁷⁶ Antti Karppinen: ”Gorbatšov; Saksan kysymys ja suhteet Puolaan; kesämietteitä”. 10.7.1989, BON264, UMA.

²⁷⁷ Kristiina Ritvos: ”Merkintöjä. Kuin Daavid ja Goljat”. HS 4.1.1990.

²⁷⁸ Jussi Raumolin: ”Itä-Euroopan mullistuminen muovaa euroyhdentymistä”. HS, 9.3.1990.

²⁷⁹ SK: ””Mikä se Eurooppa on?”. Raimo Väyrysen haastattelu, Teksti Reijo Rutanen. 6.4.1990, 14/1990.

Viralliset neuvottelut Eftan ja EY:n välisestä talousalueesta alkoivat kesällä 1990. Nopeasti kävi selväksi, että neuvotteluista ei tulisi yksinkertaisia. Osapuolten näkemykset poikkesivat monin paikoin muun muassa talousalueen muodosta ja päätöksentekomekanismeista.²⁸⁰ Kun neuvottelujen lähestyessä osapuolten positioiden välinen kuilu oli käynyt ilmi, myös Helsingin Sanomien esittämä tulevaisuuskuva talousalueen etenemisestä muuttui, ja nyt epävarmuuksia oli enemmän ilmassa.²⁸¹ EY:n tiukka linja neuvotteluissa sai Suomen Kuvalehden vakuuttumaan siitä, että tulevaisuuden Eurooppa tulee toteutumaan muodossa tai toisessa joka tapauksessa EY:n ehdoilla. Silti lehden pääkirjoituksessa korostui yhä, että talousaluetta tarvitaan maanosan ”siirtymäkauden järjestelyinä”, kunnes useimmat Efta-maat jättävät jäsenhakemuksensa yhteisöön.²⁸² Samanlainen järjestely oli esillä myös Helsingin Sanomien pääkirjoitustoimituksen ja toimittajan Olli Kivisen tulevaisuudenkuviissa.²⁸³

Sen sijaan taloustoimittaja Renny Jokelin visioi omaperäisempää ja utooppisempaa vaihtoehtoa. Myös Jokelinin odotushorisontissa yksi Efta-maiden tulevaisuuden vaihtoehto oli liittyä EY:n täysjäseneksi. Toisaalta Jokelin hahmotteli myös sellaista vaihtoehtoista tulevaisuuden tilaa, jossa ”maailman rikkaim[mat]” valtiot perustaisivat ”valioklubin” ja ”mini-EY:n” keskenään. Tässä liitossa Jokelin visioi yhteispelin toimivan maiden yksimielisyyden johdosta erinomaisesti, sosiaali- ja ympäristökysymysten toteutuvan EY:tä paremmin, ja suuryritysten vallan pysyvän aisoissa.²⁸⁴ Jokelinin visioi Eftasta paremman maailman esikuvana sisälsikin selvää kritiikkiä myös EY:n kehityksen suuntaan. Tätä kritiikkiä analysoin tarkemmin alaluvuissa 5.1. ja 5.2.

Helsingin Sanomien tulevaisuudenusko talousalueen synnystä muuttui vuoden 1990 puoleen väliin tultaessa epäilyistä negatiivisuuteen, ja nyt lehti pohtikin pääkirjoituksessaan samaa, mitä moni muu oli jo aiemmin uumoillut: Euroopan muutokset olivat johtaneet tilanteeseen, jossa sekä talousalue että Efta kuuluvat menneisyyden Eurooppaan.²⁸⁵ Kristiina Ritvos kommentoi kehitystä uudelleen kesällä, ja hänen aiempi tulevaisuuskuviinsa oli vain vahvistunut. Nyt Ritvos uskoi

²⁸⁰ Gstöhl 1994, 340–342.

²⁸¹ HS 28.4.1990 ”Delors ja EES”

²⁸² SK: ”Epätasainen ETA”. 6.7.1990, 27/1990.

²⁸³ HS: ”EES-neuvottelujen aikataulu”. 4.5.1990; Olli Kivinen: ”Pensaasta voi edes vilkuilla”. HS 16.12.1990; Olli Kivinen: ”Leikkioikea läpimurto”. HS 18.5.1991.

²⁸⁴ Renny Jokelin: ”Maailman valioklubi”. HS 12.6.1990.

²⁸⁵ HS: ”Efta-kortin kohtalo”. 10.5.1990; HS: ”EES-neuvottelut kuumenevat”. 9.10.1990

yleiseurooppalaisen kehityksen myötä Eftan ja Etan olevan ”toisen luokan vaihtoehto” myös Itä-Euroopalle.²⁸⁶ Näitä käsityksiä tulevaisuudesta on sinällään mielenkiintoista verrata vaikkapa ulkoministeri Paavo Väyrysen odotushorisonttiin keväällä 1991, huomioon ottaen toki Väyrysen roolin poliittikkona. Väyrynen nimittäin arvioi tuolloin, että talousalueesta voisi hyvinkin tulla Euroopalle pitkäaikainen järjestely.²⁸⁷

Jokelin puolestaan näki vielä loppuvuodesta mahdollisuuksia talousalueen tasapainoiselle kehitykselle ja hyödyllisyydelle uudessa Euroopassa,²⁸⁸ mutta neuvottelujen jumittaessa hän visioi vuoden 1991 keväällä ”kevyt-Etaa”, jossa sopimus Eftan ja EY:n taloudellisesta yhteistyöstä kattaisi aina kerrallaan vaikkapa viisi vuotta. Samalla Efta-maat pitäisivät kiinni lainsäädännön itsenäisyydestä, EY ei luovuttaisi sisäistä päätösvaltaansa Eftan jäsenvaltioille ja ne voisivat nähdä miten pitkälle menevään poliittiseen yhteistyöhön EY pääsisi. Jälleen Jokelin painotti, että Euroopan tilanteiden muuttuessa kovin nopeasti, ei mitkään vaihtoehtoiset ajatukset olleet ”kuolleena syntyneitä”.²⁸⁹ Vaikka talousaluetta koskevissa neuvotteluissa edettiin vuoden 1991 aikana hieman, ei yleinen kuva talousalueen pitkän aikavälin tulevaisuudesta muuttunut optimistisemmäksi. Pikemminkin käsitys Eftasta ja Etasta vain lyhytaikaisina järjestelyinä oli vahvistunut, kun Efta-maista esimerkiksi Itävalta ja Ruotsi näyttivät hakeutuvan EY:tä kohti: ”Etaa tarvitaan enää välivaiheena, odotushuoneena, jota voivat myöhemmin käyttää entiset Itä-Euroopan maat matkallaan kohti EY:tä.”²⁹⁰

Jos keskustelut poliittisen integraation syventämisestä olivat olleet vaikeat, kehitys taloudellisella puolella oli ollut osittain helpompaa. Vuonna 1988 Euroopan komission presidentti Jacques Delors, Kohl ja Mitterrand olivat aktiivisesti ryhtyneet suunnittelemaan talousunionin toteuttamismahdollisuuksia ja Delorsille oli annettu EY-valtioiden toimesta mandaatti selvittää miten unioniin päästäisiin. Huhtikuussa 1989 Delors esitti kolmiosaisen suunnitelman Euroopan talous- ja rahaliitosta, jossa jäsenvaltiot siirtyisivät vaiheittain lähemmäs integroitua talous- ja rahapolitiikkaa, ja suunnitelma tuli keskeiseksi osaksi EY:n agenda. Ongelmana oli erityisesti Iso-Britannian ja Margaret Thatcherin vastustus. Sosialistisen blokin romahtaminen ja Saksojen kysymys kuitenkin vauhdittivat taloudellista integraatiota, kun EY:n

²⁸⁶ Kristiina Ritvos: ”EES-vene keikkuu”. HS 18.6.1990.

²⁸⁷ Heikki Arola: ”Väyrynen veikkaa Etasta pitkäaikaista”. HS 15.5.1991

²⁸⁸ Renny Jokelin: ”Paniikki pois EES-neuvotteluista”. HS 25.11.1990.

²⁸⁹ Renny Jokelin: ”Tynkä-Eta”. HS 7.5.1991.

²⁹⁰ HS: ”Salzburg oli pettymys”. 27.6.1991.

jäsenvaltiot halusivat tasapainottaa valtasuhteita ja integroida uusi Saksa tiukemmin ylikansalliseen yhteistyöhön. Toisaalta Kohl halusi vakuuttaa Saksan olevan sitoutunut yhdentymisprosessiin. Hallitustenvälinen konferenssi EMU:sta hyväksyttiin joulukuussa 1989, ja seuraavien kahden vuoden aikana useampi EY:n jäsenvaltio esitti luonnostelmia taloudellisen integraation suunnasta.²⁹¹

Euroopassa suomalaiset diplomaatit pitäytyivät arvioimasta talousalueen tulevaisuutta. EY:n sisäistä taloudellisesta integraatiota vastaavasti käsiteltiin jonkin verran. Syykuussa 1991 suurlähettiläs Heleniuksen odotushorisontissa talous- ja rahaliiton toteutuminen vaikutti hyvin varmalta, ja hän arvioi, että EY:n yhteisvaluutta otettaisiin käyttöön vuonna 1997. Tämä vaikutti myös hänen käsitykseensä poliittisesta yhteistyöstä: talous- ja rahaliiton syntyessä myös poliittisen liiton muodostuminen olisi todennäköistä.²⁹² Helsingin Sanomien toimittaja Jokelin puolestaan uskoi, että yhteisön talouden yhdenmukaistaminen tulisi toteutumaan vuosikymmenen puoliväliin mennessä, ja hän visioi, että EY:n taloudellinen integraatio oli jo nyt edennyt niin pitkälle, että yhteisön tuli muodostua ”tiukemmaksi [– –] taloudelliseksi yksiköksi” ja jäsenvaltioiden luovutettava päätäntävaltaansa yhä vain enemmän Brysseliin: ”Vähitellen niiden on siirryttävä yhteiseen rahaan ja annettava sen hoitaminen itsenäiselle EY:n keskuspankille.”²⁹³

Taloudellisen yhteistyön eteneminen kaikkien EY:n jäsenmaiden kesken näyttää olleen myös suurlähettiläs Leif Blomqvistin mielestä varmaa, vaikka Iso-Britannia yhä huhki EY:n taloudellisen integraation jarrumiehenä. Blomqvist koki Länsi-Euroopan taloudellisen yhteistyön olevan siten elintärkeä Iso-Britannialle, että hän ei pystynyt kuvittelemaan skenaariota, jossa ”Britannia jäisi rahaunionin ulkopuolelle”, sillä ”niin syvästi Britannian talous on integroitunut Eurooppaan”. Sen sijaan hänen tulevaisuudenkuvassa saarivaltio tulisi kääntymään pois Kansanyhteisöstä ja anglosaksisesta yhteistyöstä kohti Eurooppaa kaikilla saroilla, sillä saarivaltiolla ei Blomqvistin arvion mukaan ollut mahdollisuutta vastustaa integraatiokehitystä: ”Britannia – oli hallitusvalta kenellä hyvänsä – voi hidastuttaa omaa osallistumistaan

²⁹¹ Dyson & Featherstone 1999, 3–5.

²⁹² Kai Helenius: ”EPU:n ja EMU:n peruskivi laskettaneen Maastrichtissa arvioidaan Saksassa”. 30.9.1991, BONB770, UMA.

²⁹³ Renny Jokelin: ”Talousyhteisö muuntuu suurvallaksi”. HS 13.10.1991; Renny Jokelin: ”Euroopan yhdentymisen neljä vuosikymmentä”. HS 29.10.1991.

integraatioprosessiin; se voi hienosäätää ja järkeistää eurooppalaista prosessia, mutta se ei kykene sitä merkittävästi hidastuttamaan, saattaka sitten sitä pysäyttämään.”²⁹⁴

Helsingin Sanomat oli luonut pääkirjoituksessaan samankaltaisen skenaarion jo vuoden 1990 lopulla, Eurooppa-kriittisen pääministeri Thatcherin vaihduttua John Majoriin. Lehti uskoi, että Iso-Britannian käänös kohti vanhaa mannerta saattaisi olla hyvinkin merkittävä, ja Major voisi tehdä uudenlaisen avauksen Euroopan yhteisöihin, ja näin saarelaisten eristäytyneet asenteet väistyisivät ”uuden eurooppalaisuuden tieltä”.²⁹⁵ Iso-Britannia ei pystynytäkään pysäyttämään taloudellista integraatiota, mutta omalta osaltaan sitä kyllä hidasti. Maastrichtissa joulukuussa 1991 EY:n jäsenvaltioiden valtiovarainministerit hyväksyivät yhteiseen talous- ja rahaliittoon siirtymisen vain pienillä muutoksilla Delorsin alkuperäiseen esitykseen.²⁹⁶ EMU:n ensimmäinen vaihe oli tullut jo aiemmin voimaan, mutta kahden seuraavan vaiheen tuli alkaa vuosina 1994 ja 1999. Toisessa oli tarkoitus perustaa Euroopan keskuspankin edeltäjä Euroopan rahapoliittinen instituutti ja lisätä yhteistyötä rahapolitiikassa. Kolmannessa ajatuksena oli muun muassa ottaa käyttöön yhteisvaluutta ja lopulta yhtenäistää valtioiden rahapolitiikka.²⁹⁷

Talous- ja rahaunionista sovittaessa Maastrichtissa sovellettiin vaihtelevan integraation periaatetta. Sekä Iso-Britannialle että Tanskalle myönnettiin oikeus jättäytyä talous- ja rahaintegraation ulkopuolelle. Lisäksi Iso-Britannia sai erityisluvan olla liittymättä sosiaalipoliittisen integraatioon.²⁹⁸ Lisäksi Maastrichtissa hyväksyttiin taloudellisen unionin osalta tiukat taloudelliset ehdot sille, että valtio pääsee mukaan yhteisen talous- ja rahaliiton kolmanteen vaiheeseen. Helsingin Sanomat piti Euroopan tulevaisuuden kannalta osaa Maastrichtin päätöksistä vaarallisina ratkaisuna. Ensinnäkin lehti ilmaisi huolensa yhteisön kahtiajakautumisesta taloudellisesti, jos ja kun vain osa maista voisi siirtyä talousunionin kolmanteen vaiheeseen. Lehti uumoili, että tällöin huonoimmassa tapauksessa yhteisössä saattaisi 2000-luvulla ”olla kaksi jyrkästi erilaista ryhmää, vahvan rahan ja lujan talouden ydinjoukko ja sen ympärillä joukko heikkoja satelliitteja, jotka jäävät vuosi vuodelta kauemmas jälkeen”.²⁹⁹ Jo aiemmin, kun EMU:n ehdoista oltiin

²⁹⁴ Leif Blomqvist: ”Iso-Britannia ajautuu Eurooppaan”. 26.11.1991 LON1231, UMA.

²⁹⁵ HS: ”Major suuntautuu Eurooppaan”. 29.11.1990.

²⁹⁶ Urwin 1995, 252–253.

²⁹⁷ Euroopan keskuspankin verkkosivut. EMU:n historia.

<<https://www.ecb.europa.eu/ecb/history/emu/html/index.en.html>> Luettu 21.8.2018.

²⁹⁸ Stubb 1996, 292.

²⁹⁹ HS: ”Eurooppalainen kompromissi”, 12.12.1991.

neuvoteltu syksyllä 1991, lehden toimittaja Jokelin oli esittänyt huolia tulevaisuudesta, jossa vahvat valtiot määräisivät koko maanosan taloudellista suuntaa.³⁰⁰

Toisekseen Iso-Britannian erioikeudet ja vastaavien ratkaisujen lisääntyminen tulevaisuudessa saattoivat lehden mukaan johtaa siihen, että ”yhteisen Euroopan perustukset alkavat pahasti halkeilla”. Helsingin Sanomien lukijoilleen projisoima kuva maanosan suunnasta ei kuitenkaan ollut ainoastaan synkeä, vaan optimisimiakin löytyi: ”Ehkä vielä ei tarvitse säikähtää. Kirjava maanosa saa rakenteita, jotka tekevät sen kirjavuudelle oikeutta.”³⁰¹ Lehden pääkirjoitustoimittajan Pentti Sadeniemen henkilökohtainen tulevaisuudenkuva EY:n talousunionista oli taas hyvin pessimistinen. Sadeniemen mielestä EY:n idea yhteisvaluutasta ei näyttänyt tarkoituksenmukaiselta, kun EY-maiden taloudet olivat täysin erilaisissa vaiheissa ja poliittinen tahto yhteiseen valuuttaan vaihteli maiden välillä. Sadeniemen mukaan järkevämpää olisi ollut odottaa, että edellytykset laitettaisiin kuntoon ennen kuin ennalta sitouduttaisiin tiettyyn päämäärään.³⁰²

Entä sitten SEV-maiden talous ja taloudellinen integraatio? Vuosien 1989 ja 1991 välillä motiivi järjestön olemassaololle lakkasi olemasta, kun useat Itä-Euroopan maat siirtyivät hiljalleen taloudessaan noudattamaan uusia periaatteita. Järjestön lopullinen hajoaminen kesäkuussa 1991 oli vain muodollisuus.³⁰³ Itä-Eurooppaan keskittynyt Turun kauppakorkeakoulun taloustieteen professori Urpo Kivikari kirjoitti kysymyksestä Helsingin Sanomiin vuoden 1991 alussa. Kivikarin mielestä sisäisesti Keski- ja Itä-Euroopan maat eivät todennäköisesti pystyisi muodostamaan keskinäistä integraatiota, sillä maat vierastivat kaikkea vanhoihin rakenteisiin viittaavaa, valtioiden taloudelliset tilanteet vaihtelivat huomattavasti ja useampi niistä pyrki suuntautumaan EY:tä kohti. Valtiotieteiden tohtorin ja alueen talouksia tutkineen Pekka Sutelan näkemys tulevasta oli yhtäläinen: Itä-Eurooppa oli vain keinotekoisesti yhtenäinen alue, jonka valtioiden kehitys tulisi eroamaan huomattavasti. Kivikarin mukaan maiden ”eloonjäämisohjelman” tuli olla prioriteetti ennen kuin valtioiden yhdistymistä länteen voitaisiin pohtia tarkemmin. Tässä hän painotti, aivan kuten Tauno Tiusanen, että läntinen Eurooppa ei voi olla ulkopuolinen, vaan sen tulisi auttaa entisiä SEV-maita nousemaan jaloilleen.

³⁰⁰ Renny Jokelin: ”Rikkaiden klubi”. HS 10.9.1991.

³⁰¹ HS: ”Eurooppalainen kompromissi”, 12.12.1991.

³⁰² Pentti Sadeniemi: ”Kiristystä, uhkaamista ja lahjontaa”. HS 11.12.1991.

³⁰³ Libbey 2010, 146–147.

Myös Sutela näki uhkana, että jollei alueen valtioiden talous kasva pian poliittisten muutosten jälkeen, saattaisi Länsi-Eurooppaa kohdata ”hallitsematon työvoimavirta”.³⁰⁴

Myös Tiusanen painotti vuonna 1991 Kanavassa, että itäisen Euroopan epäyhtenäisellä talouskehityksellä voisi mahdollisesti olla vakavia poliittisia seurauksia. Tutkijan tulevaisuudenkuvassa näytti todennäköiseltä, että ”Kaakkois-Eurooppaan on syntymässä laaja kriisipesäke”.³⁰⁵ Kansainvälisen politiikan tutkija Alpo Rusi epäili yhtä lailla, että itäisen ja läntisen Euroopan eriarvoisuus tulisi mahdollisesti johtamaan historiassa kertyneiden ”poliittisten paineiden” purkautumiseen.³⁰⁶ Myös Suomen Kuvalehden pääkirjoitustoimitus ja lehden Saksan kirjeenvaihtaja Sakari Määttänen korostivat, että Länsi-Euroopan tulee auttaa itää koherentisti, jotta ”Saddam Husseinin kaltainen tyyppi” ei nousisi valtaan ja uhkaisi koko maanosan turvallisuutta.³⁰⁷ Taloudellisen tilanteen kurjuuden yhdistyminen maissa nousevaan kansallismielisyyteen sai Suomen Kuvalehden arvioimaan pääkirjoituksessaan, miten Eurooppa vaikutti palanneen vuosisadan alkupuolelle, kun nationalismi lävisti Itä-Euroopan maiden yhteiskuntia. Odotushorisontissa ilmeni pelko Euroopan ”mustanpuhuvasta” tulevaisuudesta, jos kansallisuuskiihko saisi liiallisesti jalansijaa:

*Menneisyyden jäljet pelottavat. Siksi kaikkien vauraiden eurooppalaisten maiden, Suomenkin, olisi tuettava kehitystä, joka edesauttaa Itä-Euroopan kansoja palauttamaan itsekunnioituksensa ilman sortumista kiihkokansallisuuden kiroihin. Paras tapa toimia on näiden maiden taloudellinen massiivinen avustaminen ja niiden osaamisen nostaminen muun Euroopan tasolle.*³⁰⁸

Renny Jokelin sen sijaan muistutti, että pelkästään rahallisella avustuksella ei Itä-Eurooppa löydä onneaan, olivat apumäärät miten suuria tahansa, sillä entisten kommunististen maiden yritykset eivät pystyisi kilpailemaan lännen suuryitysten kanssa. Jokelinin odotushorisontissa kapitalistisen järjestelmän integroiminen Itä-Euroopan maihin näytti tuottavan huonoja tuloksia muodossa tai toisessa. Hän uskoi, että maiden yritykset menettäisivät markkinansa lännen yrityksille, suuri osa yrityksistä yksityistettäisiin ja maille määrättäisiin tiukat taloudelliset ehdot – ”kehitysmaiden

³⁰⁴ Urpo Kivikari: ”SEV kuolee – entä sitten?” HS 9.2.1991; HS: ”SEV:n jäsenmaat erkanevat toisistaan”. Pekka Sutelan haastattelu. Teksti Heikki Arola. 9.2.1991.

³⁰⁵ Tauno Tiusanen: ”Itä-Euroopan murros edistyy – vai edistyykö?”. Kanava 7/1991.

³⁰⁶ Alpo Rusi: ”Poliittiset realiteetit muuttuvat Euroopassa”. HS 18.5.1991.

³⁰⁷ Sakari Määttänen: ”Vuosi 1990: Saksat”. SK 21.12.1990, 51-52/1990.

³⁰⁸ SK: ”Itä-Eurooppa tarvitsee apua”. 12.1.1990, 2/1990.

tapai[nen] hevoskuuri”. Jokelinin mielestä läntisen Euroopan tulisikin myös pyyhkiä miljardit pois Itä-Euroopan veloista, jos se halusi aidosti olla pyyteetön.³⁰⁹

Jos useammassa analyysin kohteena olleessa kirjoituksessa nähtiin tärkeäksi, että Länsi-Eurooppa auttaa Itä-Euroopan maita tulevaisuuden haasteissa, ja Euroopan talousalueen sekä Eftan uskottiin hyvin pian vuoden 1990 aikana olevan vain väliaikaisia ratkaisuja, niin tutkimusaineistossa EY:n taloudellisen integraation tulevaisuutta ja sen vaikutuksia maanosaan käsiteltiin yllättävän vähän, jos lainkaan. Osaltaan tähän on saattanut vaikuttaa se, että ajanjakson aikana Suomelle oli todennäköisesti tärkeintä Euroopan talousalueen mahdollisuudet sekä toisaalta poliittisen ympäristön kokonaisvaltainen murros. Entinen Suomen ulkomaankauppaministeri Sakari T. Lehto³¹⁰ kirjoittikin Helsingin Sanomiin toukokuussa 1991, miten Euroopan integraatioon liittyvän keskustelun painopiste Suomessa oli hänen mielestään ollut liiallisesti ulkopoliittisissa kysymyksissä ja taloudelliset kysymykset olivat samalla jääneet taka-alalle.³¹¹

Kuten on jo käynyt ilmi käsiteltäessä muun muassa useamman nopeuden Eurooppaa ja Keski- ja Itä-Euroopan talouksien suuntautumista länteen, integraation syvenemistä ja laajentumista ei voinut erottaa toisistaan, vaan ne kytkeytyivät erottamattomasti toisiinsa. Seuraavassa kahdessa alaluvussa käsitellän tarkemmin odotuksia integraation laajenemisen tulevaisuudesta.

3.3. Integraation laajeneminen itään – yleiseurooppalainen unioni?

*Eurooppa on historiallisessa liikkeessä. EY pohtii ja suunnittelee omaa sisäistä muutostaan. Muut Euroopan maat miettivät, miten päästä mukaan kehitykseen. Euroopan yhteisö on vetovoimainen napa ja samalla pääarkkitehti, kun tulevaisuutta rakennetaan. [– –] Eurooppalainen prosessi ei pysähdy, vaan etenee vauhdilla. EY:n sisäinen kehitys ja sen laajeneminen kulkevat tiiviisti käsi kädessä.*³¹²

Näin Helsingin Sanomat ilmaisi käsityksensä Euroopan ja EY:n tulevaisuudesta pääkirjoituksessaan vuoden 1991 heinäkuussa. Jo aiemmin tässä työssä on ilmennyt viitteitä siitä, että monelle suomalaiselle EY näytti vastustamattomana vetovoimana

³⁰⁹ Renny Jokelin: ”Pilattu ilo”. HS 6.2.1990.

³¹⁰ Suomen valtioneuvoston kanslian verkkosivut. Sakari Lehdon profiili.

<<https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti/-/r/m2/358>> Luettu 21.8.2018.

³¹¹ Sakari T. Lehto: ”Pohjoismaiden pitäisi nyt yhdistää voimansa”. HS 14.5.1991

³¹² HS: ”Eurooppa on liikkeessä”. 2.7.1991.

kaikille maanosan maille. Samoin jo aiemmin on noussut esille tulevaisuudenkuvia, joissa nähtiin tärkeänä, että läntinen Eurooppa avaisi ovensa itäisen Euroopan maille. Maanosan mullistukset ja blokkijaon väistyminen vaikuttivat Euroopan integraatiokehitykseen siten, että EY:n ja myöhemmin EU:n jäsenyys näyttäytyi sekä kylmän sodan puolueettomille maille että maanosan itäisille osille enenevässä määrin varteenotettavana vaihtoehtona.³¹³

Kun Keski- ja Itä-Euroopan maat olivat Neuvostoliiton uudistus- ja avoimuuspolitiikan myötä hylänneet uuden vuosikymmenen kynnyksellä marxismi-leninismiin, niin esimerkiksi Pariisissa Charles Murto uskoi, että Euroopan integraatioprosessin avulla saattaisi olla mahdollista kytkeä nämä maat länteen samalla tavalla kuin Länsi-Saksa toisen maailmansodan jälkeen, kun Ranska, Italia, Benelux-maat ja Länsi-Saksa käynnistelivät kylmän sodan aikaisen Euroopan taloudellisen integraation.³¹⁴ Myös toimittaja Olli Kivinen kirjoitti kolumnissaan EY:n Madridin huippukokouksen jälkeen kesällä 1989, että Euroopan yhdentymisen oli selvästi ”päivän sana” maanosan kansalaisten keskuudessa. Hänen mielestään EY:n neuvottelut taloudellisesta ja poliittisesta unionista viestittivät selkeästi kaikille yhteisön ulkopuolisille Euroopan maille, että kasvuvoima löytyi sieltä.³¹⁵

Kuten todettua, Itä-Euroopan maiden kiinnostus Euroopan integraatiota kohtaan aiheutti epävarmuutta Eftan ja EY:n välisen dynamiikan tulevaisuudesta. Esimerkiksi Helsingin Sanomat huomautti, ettei Eftan ja EY:n välisen yhteistyön eteneminen nopeammin kuin Itä-Euroopan maiden integraatio länteen ole välttämättä itsestäänselvyys.³¹⁶ Pertti Joenniemen tulevaisuudenkuvaan blokkijaon murtuminen sekä globaaleja ratkaisuja vaativat tulevaisuuden haasteet vaikuttivat niin vahvasti, että hän uskoi EY:n ”suljetun poliittisen, taloudellisen ja jopa sotilaallisen liittouman” piirteiden vähenevän ja samalla sen ylikansallisen kehityksen hidastuvan. Usko lännen ja idän yhdistymiseen oli silti vahva: ”Yleiseurooppalainen kehitys ei siis heikkene vaan pikemminkin vahvistuu.”³¹⁷

Myös tutkija Jussi Raumolin totesi alkuvuodesta 1990, että kun Itä-Saksa oli liittymässä Euroopan yhteisöihin Saksojen vääjäämättömän yhdistymisen myötä, ei muiden Keski-

³¹³ Urwin 1995, 246–249.

³¹⁴ Charles Murto: ”Euroopan integraatiosta Ranskan EC-puheenjohtajakauden kynnyksellä”. 19.6.1989, PAR51, UMA.

³¹⁵ Olli Kivinen: ”EY otti Madridissa historiallisen askeleen”. HS 2.7.1989.

³¹⁶ HS: ”Euroopan vanhat ja uudet kuviot”. 21.11.1989.

³¹⁷ Pertti Joenniemi: ”Avoimuuden haaste Suomen ulkopoliitikalle”. HS 26.11.1989.

ja Itä-Euroopan maiden pyrkimyksiä tulla osaksi yhteisöä olisi mahdollista torjua.³¹⁸ Martti Häikiö piti yhtä lailla välttämättömyytenä, että läntinen Eurooppa avautuu itään ”ennen näkemättömällä tavalla”. Häikiön mielestä esimerkiksi Tšekkoslovakia, Puola ja Unkari hakeutuvat ennen pitkää varmasti EY:n jäseneksi, ja näin ollen yhteisön integraation ”peruskoordinaatit muuttuvat” ja yhteisön sisäinen erilaisuus lisääntyy.³¹⁹ Häikiökin pohti, että saattaisi olla hankalaa keksiä argumenttia, jolla maat voitaisiin jättää yhteistyön ulkopuolelle.³²⁰

Myös toimittaja Martti Valkosen tulevaisuudenkuvassa yhteistyö idän ja lännen välillä näytti juuri toteuttavissa olevalta utopialta – sellaiselta, johon kannattaa uskoa. Hän arvioi Euroopan muutosten synnyttävän samankaltaisia utooppisia ajatuksia kuin toisen maailmansodan jälkeen esitetyt, tuolloin lapsellisina pidetyt ideat Saksan ja Ranskan yhteisestä liitosta. Valkonen uumoili kesällä 1990, että maat, kuten Puola ja Unkari, näkevät tulevaisuutensa ”varmimmin [– –] sekä EY:n että ehkä myös Naton jäseninä”.³²¹ Helmikuussa 1991 myös Helsingin Sanomat kirjoitti pääkirjoituksessaan, että Unkarin, Puolan ja Tshekkoslovakian kasvava kiinnostus Länsi-Eurooppaa kohtaan oli niille vain realistista politiikkaa, jotta valtioiden yhteiskunnat voisivat kehittyä ja näin ollen rauhoitella yhteiskunnallista levottomuutta. Lehden odotushorisontissa uuden Euroopan rauha nivoutui tiiviisti tähän pyrkimykseen.³²² Samaa mieltä oli Tampereen yliopiston rauhan- ja konfliktintutkimuslaitoksen Pekka Sivonen; Keski- ja Itä-Euroopan tuli hänen nähdäkseen saada EY:n täysjäsenyys mahdollisimman pian, jotta maiden poliittista vakautta pystyttäisiin vahvistamaan. Sivosen mielestä esimerkiksi Puola, Tshekkoslovakia ja Unkari pystyisivät liittymään yhteisöön, kunhan EY jakautuisi sisä- ja ulkopiireihin – kahteen eri integraation tasoon.³²³

Kuten esimerkiksi tutkijat Barry Buzan ja Ole Weaver ovat myöhemmin todenneet, yksi merkittävin diskurssi maanosan turvallisuuden puolesta on ollut, että Eurooppa ei saisi palata takaisin menneisyytensä, jonka vuoksi sen tulee pyrkiä integroitumaan mahdollisimman lujasti.³²⁴ Saman suuntainen käsitys ilmeni myös useammassa analysoimassani tekstissä. Lisäksi olemme jo moneen otteeseen huomanneet, miten

³¹⁸ Jussi Raumolin: ”Itä-Euroopan mullistuminen muovaa euroyhdyntymistä”. HS, 9.3.1990.

³¹⁹ Martti Häikiö: ”Saksa, Puola ja Euroopan vuosi nolla”. Kanava 2/1990.

³²⁰ Martti Häikiö: ”Uudet naapurit”. Kanava 8/1990.

³²¹ Martti Valkonen: ”EY-puheet ja utopia”. HS 1.7.1990.

³²² HS: ”Keski-Eurooppa katsoo länteen”. 24.2.1991.

³²³ Pekka Sivonen: ”Suomen turvallisuuspolitiikka uusissa oloissa”. Kanava 9/1991.

³²⁴ Buzan & Weaver 2003, 61–64.

Reinhart Koselleckin näkemys menneisyyden, kokemustilan ja odotushorisontin jatkuvasta vuoropuhelusta on pitänyt paikkansa. Aikalaiset suhteuttivat sekä nykyhetken tapahtumia että odotuksiaan tulevasta Euroopan menneisyyteen.

3.4. Efta-maat ja EY:n integraatio – puolueettomuuden problematiikka

Keski- ja Itä-Euroopan maiden lisäksi Eftan jäsenten, kuten Ruotsin, Suomen ja Itävallan jäsenyys Euroopan yhteisöissä nousi uudella vuosikymmenellä ajankohtaiseksi. Kaikki kolme valtiota olivat myös kylmän sodan aikana sijoittuneet liittokuntien ulkopuolelle puolueettomuusstatuksensa myötä. Kylmän sodan aikaista puolueettomuuskäsitystä tutkinut historioitsija Johanna Rainio-Niemi on todennut, että puolueettomuus oli kylmän sodan aikana vaikeasti tavoitettava, abstrakti ja monimuotoinen ilmiö, jonka sisältö oli kontekstisidonnaista. Rainio-Niemen mukaan puolueettomuus toimi myös kansallisena ja sisäpoliittisena ideologiana, eräänlaisena ”elämäntapana”, sekä keinona vahvistaa kansallista yhteenkuuluvuutta ja yhteisymmärrystä maanpuolustuksen tarpeesta. Rainio-Niemi onkin huomauttanut, että puolueettomuudella oli kylmän sodan aikana myös muita merkityksiä kuin pidättäytyminen sota-ajan aseellisista konflikteista tai jättäytyminen kummankin liittokunnan ulkopuolelle.³²⁵ Tästä huolimatta voimme tässä tutkimuksessa lähteä siitä olettamuksesta, että perinteinen käsitys puolueettomuudesta palautui juuri näihin kysymyksiin. Puolueettomuus oli kylmän sodan aikana perinteisesti nähty myös EY-jäsenyyden poissulkevana tekijänä. Puolueettomuuden tulevaisuus uudessa Euroopassa nousi vuosikymmenen vaihteessa merkittäväksi keskustelunaiheeksi, ja se kytkeytyi myös tiiviisti EY:n laajentumiseen.³²⁶

Vuoden 1989 alussa, kun muutos oli vielä alkutekijöissään, Alpo Rusi käsitteli Rauhan tutkimus-lehdessä ilmestyneessä kirjoituksessa puolueettomuuden tulevaisuutta hyvin positiivisesti. Hän näki, että puolueettomilla mailla tulee varmasti olemaan ”sanansa sanottavana Euroopan poliittisesta tulevaisuudessa käytävässä kiihtyvässä keskustelussa” ja puolueettomuus ”saattaa osoittautua tärkeäksi turvallisuuspilariksi” Euroopan uudessa turvallisuusjärjestelmässä. Tähän tulevaisuudenkuvaan vaikutti muun muassa se, että Rusi uskoi sotilasliittojen sisällä eurooppalaisten maiden saavan enemmän vapautta omassa kansallisessa politiikassaan, jolloin ”puolueettomuuden periaate saattaa

³²⁵ Rainio-Niemi 2014, 163–165, 177–180.

³²⁶ Subedi 1993, 239–241.

osoittautua laajemman eurooppalaisen intressin yhteiseksi – tai ainakin erääksi tärkeäksi – nimittäjäksi”.³²⁷ Euroopan muutosten laajuuden ollessa vielä hämärän peitossa, myös tulevaisuudenkuvat perustuivat kovin erilaisille periaatteille.

Itävalta esitti jo 1980-luvulla halukkuutta kytkeytyä tiiviimmin läntisen Euroopan talousintegraatioon, ja maa jätti jäsenhakemuksensa heinäkuussa 1989. EY:n jäsenvaltiot ja eritoten Ranska suhtautuivat skeptisesti yhteisön laajenemiseen, sillä ne pelkäsivät uusien jäsenmaiden vievän huomiota pois integraation syventämiseltä, ja EY oli todennut uusia jäsenhakemuksia käsiteltävän vasta vuoden 1992 jälkeen.³²⁸ Helsingin Sanomat argumentoi heinäkuussa 1989, että huolimatta Brysselin haluttomuudesta neuvotella uusista jäsenyyksistä, oli ”Itävalta [- -] ehtinyt varata puolueettomien jonossa kärkipaikan” vaikka neuvottelut EY-jäsenyydestä venyisivätkin vuoden 1992 yli. Lehti arvioi Itävallan päätöksen hakea jäsenyyttä olevan käänteentekevä, vaikka se ei johtaisi heti lopputuloksiin. Vielä toukokuussa lehti oli todennut, että ”[k]ukaan Wienissä ei kuvittele, että Itävalta voisi olla EY:n jäsen ennen 1990-luvun jälkipuoliskoa”.³²⁹ Helsingin Sanomien pääkirjoitustoimituksen projisoimassa tulevaisuuskuvassa puolueettomuus ja EY-jäsenyys eivät välttämättä kuitenkaan olleet ristiriidassa, vaan ennemminkin lehden mielestä ”eurooppalaisesta integraatiosta” piti keskustella ja ”pohtia kaikkia mahdollisia vaihtoehtoja ilman turhia ennakkoluuloja.”³³⁰ Olemme jo aiemmin nähneet, miten moni aikalainen painotti, että maanosan päättäjät eivät saisi sulkea pois uusia ideoita tulevaisuuden Euroopan rakenteesta, vaan vaihtoehtoisia kehityksiä tulisi pohtia avoimesti.

Suurlähettiläs Matti Häkkänen sen sijaan epäili lokakuussa 1989 kärkevästi, että Ranskan hallitus oli ”päättänyt lykätä Itävallan jäsenyyshakemuksen ratkaisun ad calendas graecas, eli vanhojen roomalaisten mukaan ajankohtaan, jota ei koskaan tule”.³³¹ Häkkänen ei myöskään uskonut puolueettomuuden olevan vaihtoehto tulevassa yhteisössä, jos EY vahvistaisi integrointikehitystä ja suuntautuisi federalistiseen suuntaan, mutta hän uskoi puolueettomuudelle löytyvän sijaa tuolloin vielä

³²⁷ Alpo Rusi: ”Eurooppalaisen turvallisuusjärjestyksen murros: vakaas, voimapolitiikka ja poliittinen muutos”. Rauhantutkimus 1/1989.

³²⁸ Urwin 1995, 246.

³²⁹ HS: ”Puolueettomuus ja EY-jäsenyys”. 2.7.1989; HS: ”Itävallan konsensus pitää”. 16.5.1989.

³³⁰ HS: ”Integraatiojuna kulkee”. 22.7.1989.

³³¹ Matti Häkkänen: ”Puolueettomuuden toukka – ranskalaisnäkemys Itävallan EC-kandidatuurista jälleen kerran”. 16.10.1989, PAR, UMA.

hahmotellussa Euroopan konfедераaatiassa.³³² Konfедераatio oli ollut Ranskan presidentti Mitterandin yleiseurooppalainen visio kylmän sodan jälkeisestä Euroopasta, jossa sekä idän että lännen maat muodostaisivat yhteisen liiton.³³³

Tampereen yliopiston Pekka Sivosen näkemys puolueettomuuden tulevaisuudesta oli hieman toisenlainen. Hän kirjoitti Helsingin Sanomiin Berliinin muurin murtumisen jälkeen, että puolueettomuus ei tule vanhentumaan Euroopalle avautuneessa uudenaikaisessa tulevaisuudessa, vaan sen merkitys saattaa jopa kasvaa ja puolueettomuus ”voikin olla tulevaisuudessa sovitettavissa yhteen EY:n jäsenyyden kanssa”. Sivosen mielestä myös puolueettomuuden käsite tulisi elämään poliittisten tilanteiden muutosten myötä, ja hän arvioi puolueettomien joukkoon hakeutuvan Unkarin ja Puolan kaltaisia uusia valtioita. Sivosen odotushorisontissa puolueettomuuden merkityksen säilyminen ennallaan liittyi ennen kaikkea hänen arvioonsa kaksinaapaisen Euroopan voimatasapainon säilymisestä:

Euroopassa tulee joka tapauksessa säilymään vielä vuosikymmenien ajan kaksi suurta, toisiinsa nähden kilpailun ja eturistiriitojen sävyttämässä suhteessa olevaa poliittis-sotilaallista voimakenttää. Toinen niistä rakentuu jatkossakin Neuvostoliiton varaan. [– –] Toisen voimakentän runkona ovat puolestaan länsieurooppalaiset valtiot [– –] Niinpä puolueettomuudelle on olemassa elintila myös vähenevän jännityksen ja etenevän aseidenriisunnan oloissa.³³⁴

Muualta löytyi jokseenkin erilaisia näkemyksiä. Olli Kiviselle koko EY:n integraatioprosessi ja maanosan kahtiajaon purkautuminen tarkoittivat, että puolueettomuuskäsitettä tulisi kriittisesti uudelleenarvioida Euroopassa,³³⁵ ja toimittaja Martti Valkonen uskoi käsitteen silloisten merkitysten haihtuvan kokonaisuudessaan, maanosan pyrkiessä ”uuteen ja parempaan”. Hän visioikin, että jos Euroopan talousalue syntyy, on puolueettomien Efta-maiden taloudellinen päätäntävalta siinä määrin vahvasti EY:n käsissä, että tilanne ei enää vastaisi puolueettomuutta. Siinä tapauksessa ettei talousalueesta päästäisi yhteisymmärrykseen, arvioi Valkonen maiden luopuvan puolueettomuudestaan ja liittyvän yhteisön täysjäseniksi, jotta niistä ei muodostuisi

³³² Matti Häkkänen: ”Ranskan näkökulma Itä-Euroopan tilanteeseen”. 15.1.1990, PAR, UMA.

³³³ Bozo 2008, 391–412.

³³⁴ Pekka Sivonen: ”Eurooppalainen puolueettomuus monipuolistuu”. HS 20.11.1989.

³³⁵ Olli Kivinen: ”Näkökulma: EY-täysjäsenyys on yhä tärkeämpi päämäärä”. HS, 6.5.1990.

”taloudellisia siirtomaita”.³³⁶ Vielä kun EY:n poliittisen unionin neuvottelut etenivät Dublinissa kesällä 1990, ei hän enää nähnyt sellaista vaihtoehtoa, jossa tulevassa yhteisössä olisi tilaa puolueettomille, ainakaan käsitteen perinteisessä merkityksessä.³³⁷

Kun taas Rooman huippukokouksessa 1990 päätettiin jättää sotilas- ja puolustuspoliittinen yhteistyö myöhempien keskustelujen varaan, uskoi Helsingin Sanomat, että puolueettomat Efta-maat pystyvät nyt hieman vapaammin pohtimaan vaihtoehtojaan. Toisaalta lehti ei uskonut laajentumisen tulevan konkreettisesti agendalle vielä lähitulevaisuudessa, vaan uumoili EY:n käyttävän suurimman osan vuosisadan viimeisestä vuosikymmenestä EMU:n ja EPU:n sekä uuden peruskirjan toteuttamiseen. Lehden tulevaisuuskuvassa tässä tulisi kulumaan niin kauan aikaa, että ”Eurooppa on ehtinyt muuttua nykyiseen verrattuna joksikin aivan muuksi”.³³⁸ Vuoden 1990 loppuun tultaessa, Saksojen yhdistymisen varmistuessa ja keskustelujen integraation syventämisestä edetessä tulevaisuudenkuvat integraation laajentumisesta olivat muuttuneet myös Pariisissa. Suomalaisten pessimistisyys puolustuspoliittisen yhteistyön kehittämistä tarkoitti myös sitä, että mahdollinen integraation estyminen näillä osa-alueilla saattaisi johtaa siihen, että lähitulevaisuudessa puolueettomille maille avautuisi tilaa yhteisössä. Keväällä 1991 suurlähettiläs Häkkänen kirjoitti uskovansa, että puolueettomille tai liittoutumattomille maille tulee löytymään rako EY:ssä ”tämän vuosituhannen aikana”.³³⁹

Olli Kivinen luotti samaan, ja piti selvänä, että yhteisön kehitys ei ollut kulkemassa vuosikymmeniä liittovaltion tai sotilasliiton suuntaan, jolloin EY:n jäsenyyden ja puolueettomuuden yhdistäminen vaikutti hänelle ongelmattomalta.³⁴⁰ Suomen Kuvalehden Jukka Tarkalle oli myös itsestään selvää, ettei EY pystyisi muodostamaan ylikansallista sotilaspolitiikkaa eikä yhteisöstä tulisi suurvaltaa, joten hänkään ei nähnyt tulevaisuudessa ongelmia Euroopan puolueettomien maiden EY:n täysjäsenyydessä.³⁴¹ Puolisen vuotta aiemmin, keväällä 1990, Tarkka oli kirjoittanut kolumnissaan, että sotilasliittojen muuttuessa poliittisiksi toimijoiksi tai niiden hajotessa kokonaan, ei

³³⁶ Martti Valkonen: ”Merkintöjä. Muuttuva puolueettomuus”. HS 21.6.1990.

³³⁷ Martti Valkonen: ”EY-puheet ja utopia”. HS 1.7.1990.

³³⁸ HS: ”EY kohti väljää liittoa”. 18.12.1990.

³³⁹ Charles Murto: ”Analyysi Ranskan ulkoministeriön näkemyksistä Länsi-Euroopan puolustuspoliittisen yhteistyön kehittämiseksi”. 13.12.1990, PARB138, UMA; Matti Häkkänen: ”Ranska, EY:n mahdolliset uudet jäsenet ja puolueettomuus”. 27.5.1991, PAR107, UMA.

³⁴⁰ Olli Kivinen: ”Pensaasta voi edes vilkuilla”. HS 16.12.1990.

³⁴¹ Jukka Tarkka: ”Ympyrä ja neliö”. SK 14.12.1990, 50/1990.

vanhalla puolueettomuuskäsityksellä olisi paikkaa tulevaisuuden yhdistyneessä Euroopassa. Jo tuolloin Tarkka oli sitä mieltä, että puolueettomien maiden tulisi pyrkiä muuttamaan puolueettomuuden sisältöä vastaamaan uutta tilannetta sellaiseksi, jossa puolueeton maa, liittyessään kansainväliseen organisaatioon, pystyisi pidättämään oikeuden olla osallistumatta mahdolliseen aseelliseen konfliktiin.³⁴²

Martti Valkonen ei sen sijaan edelleenkään loppuvuonna 1990 uskonut, että puolueettomuudelle olisi kysyntää tulevaisuudessa, tai että Suomen, Ruotsin tai Itävallan puolueettomuus voisi säilyä sen kaltaisessa poliittisessa ja sotilaallisessa suurvallassa, joka hänen nähdäkseen EY:stä oli tulossa, ja johon Itä-Euroopan maatkin liittyisivät.³⁴³ Esimerkiksi tämän kaltaisten tulevaisuudenkuvien yhteydessä on jälleen hyvä pitää mielessä, että toimijoilla oli varmasti poliittista motivaatiota rajoittaa tulevaisuuden mahdollisuuksia, tukeakseen vaikkapa näkemystään Suomen EY-jäsenyyden toivottavuudesta. Olisi puolueettomuuden statuksella toimivia maita mukana tai ei, Charles Murron odotushorisontissa näytti lähes varmalta, että EY tulisi laajenemaan perinteisen Länsi-Euroopan ulkopuolelle – Ranskan vastustuksesta huolimatta:

*[H]istoria osoittaa, että Ranska saattaa jopa vuosiksi torjua jonkun maan EY-jäsenyyden, jos uusi jäsen näyttäisi voivan uhata EY:n kehittymistä sellaiseksi kuin Ranska toivoo. [– –] Voisiko tämä tilanne toistua nyt? Se ei ole täysin poissuljettua. Mutta toisaalta historia osoittaa, ettei Ranskakaan voinut mennä hallitsevaa trendiä vastaan.*³⁴⁴

Alkuvuodesta 1991 Pekka Sivonen jälleen painotti Kanavassa, että ”klassinen puolueettomuuskäsite” oli kyllä tulossa epärelevantiksi, mutta puolueettomuudella voisi tulevaisuudessa hyvin olla uudenlaisia merkityksiä. Uudessa Euroopassa se tarkoitti hänelle puolueettomien maiden mahdollisuutta toimia enenevissä määrin yhteistuumin kansainvälisissä järjestöissä ja aidosti vaikuttaa kansainvälisen politiikan agendaan sekä pitää huolta omista eduista aiemman vaikenemisen sijaan. Sivosen mukaan ne, jotka näkivät puolueettomuuskäsitteen olevan menneisyyttä, unohtivat ettei politiikassa ”tunnetta absoluuttisia käsitesisältöjä”.³⁴⁵ Myös Alpo Rusi uskoi keväällä 1991, että Keski- ja Itä-Eurooppaan tulisi muodostumaan jonkinlainen uusi puolueettomuuden

³⁴² Jukka Tarkka: ”Puolueettomuus”. SK 18.5.1990. 20/1990.

³⁴³ Martti Valkonen: ”Merkintöjä. Legitiimit EY-aikomukset”. HS 23.11.1990.

³⁴⁴ Charles Murto: ”Ranskan näkökulmasta katsottuna EY:n puolustusyhteistyö toteutuu ehkä periaatteessa mutta ei käytännössä”. 7.5.1991, PAR90, UMA.

³⁴⁵ Pekka Sivonen: ”Suomi ja turvallisuus Euroopassa”. Kanava 1/1991

järjestely, kun hän ei pitänyt Itävallan luopumista puolueettomuudesta todennäköisenä, eikä uskonut entisillä sosialistimailla olevan realistisia mahdollisuuksia liittyä Natoon. ”Muuttuvan Euroopan poliittiseen arkkitehtuuriin” tulikin Rusin mielestä myös vastaisuudessa sisältymään jonkinlainen sotilaallinen puolueettomuus.³⁴⁶ Koska Nyberg ei myöskään uskonut, että Maastrichtissa tulitisiin kirjaamaan velvoitteita sotilaallisesta yhteistyöstä, piti hän ainoana – mutta ei ylitsepääsemättömänä – esteenä puolueettomien maiden jäsenyydelle EY:n puolustusyhteistyön kaukotavoitetta.³⁴⁷ Bonnissa epäilevästi integraation syventämiseen suhtautunut suurlähettiläs Heleniuskin uskoi integraation laajentumisen sen sijaan tapahtuvan hyvin ripeästi.³⁴⁸

Monen tilannetta tarkkailevan olikin vaikea pysyä mukana tässä vuolaassa joessa, ja odotushorisonttien takana avautuva maisema muuttui alati. Kun EY keväällä 1991 päätti lykätä puolustuspolitiikasta neuvottelun vuosikymmenen toiselle puoliskolle, uskoi nyt myös Helsingin Sanomat puolueettomille löytyvän tilaa yhteisön täysjäseninä.³⁴⁹ Toisaalta, kun EY:n tuolloinen ulkosuhdekomissaari Frans Andriessen esitti huhtikuussa ajatuksen EY:n osajäsenyydestä, tietynlaisesta useamman nopeuden Euroopasta, piti lehti myös tätä hyvänä ja varteenotettavana vaihtoehtona. Epävarmuus käy hyvin ilmi lehden toteamuksessa, miten osajäsenyyksymystä on syytä ”puida lähivuosina, jotka joka tapauksessa kuluvat väittelyn ja epävarmuuden merkeissä.”³⁵⁰ Charles Murto puolestaan ei uskonut EY-valtioiden lämpenevän useamman vauhdin Euroopalle ja piti integraation laajenemista väistämättömänä yhteisön ja koko maanosan tulevaisuuden kannalta: ”EY:n pelkkä syventäminen tuskin riittää vastaamaan muuttuvan Euroopan haasteisiin.”³⁵¹

Vuotta aikaisemmin toimittaja Olli Kivinen oli kolumnissaan esittänyt samanlaisen arvion tulevaisuudesta: jos Eurooppa haluaa olla yhtenäinen ja pystyä vastaamaan tulevaisuuden haasteisiin, kuten maanosan valtioiden väliseen taloudelliseen eriarvoisuuteen, ympäristöongelmiin ja asevarusteluun, tulee EY:n laajentua kahdentoista jäsenvaltion ulkopuolelle.³⁵² Toisaalta Euroopan asetelma, jossa kahtiajako

³⁴⁶ Alpo Rusi: ”Poliittiset realiteetit muuttuvat Euroopassa”. HS 18.5.1991.

³⁴⁷ René Nyberg: ””Pidämme EY:n puhtaana”; puolueettomat ja EPU:n turvallisuuspoliittinen ulottuvuus”. 10.4.1991, BONB051, UMA.

³⁴⁸ Kai Helenius: ”Saksa, Euroopan turvallisuus ja EY; pessimismiä EY:n yhteisen ulkopoliitiikan ja turvallisuuspolitiikan suhteen”. 8.5.1991, BON128, UMA.

³⁴⁹ HS: ”Ovi auki puolueettomille”. 17.4.1991.

³⁵⁰ HS: ”Vaihtoehtoja puolueettomille”. 23.4.1991.

³⁵¹ Charles Murto: ”Mietteitä Ranskan käyttäytymisestä muuttuvassa Euroopassa”. 17.7.1991, PAR, UMA.

³⁵² Olli Kivinen: ”EY-täysjäsenyys on yhä tärkeämpi päämäärä”. HS 6.5.1990.

Euroopassa oli päättynyt ja integraatioprosessi näytti etenevän myös Itä-Eurooppaan, herätti Murrossa myös huolia tulevaisuudesta. Vaikka Euroopan yhteisöihin kohdennettiin paljon odotuksia vakauden edistäjänä, pelkäsi hän odotusten mahdollisesti olevan ylimitoitettuja: EY:n epäonnistuessa Eurooppa saattaisi ajautua vanhaan toista maailmansotaa edeltävään asetelmaan, jossa maanosassa ei olisi tarpeeksi vahvaa turvallisuusjärjestelmää.³⁵³

René Nybergin odotushorisontissa ilmeni tummia pilviä niin samoista kuin toisenlaisista syistä. Ranskan ja Saksan erimielisyydet Jugoslavian kriisistä ja EY:n integraation suunnasta, sekä Neuvostoliiton elokuun 1991 vallankumousyritys herättivät hänessä huolta. Nyberg uskoi, että Neuvostoliiton sekasorto ja Itä-Euroopan lisääntyvä yhteistyö Saksan kanssa tulisi tarkoittamaan Länsi-Euroopan Saksaan kohdistuvien pelkojen lisääntymistä. Lisäksi hän arvioi, että Saksan pyrkimys irtautua kansallisuusaatteesta ja Ranskan perinteinen kansallisvaltion arvostus olivat monin paikoin yhteensopimattomia. Koska Nyberg piti todennäköisenä, että integraatio joka tapauksessa sekä syvenisi että laajenisi kahdentoista jäsenvaltion ulkopuolelle, pelkäsi hän tämän kaksijakoisen dynamiikan aiheuttavan ongelmia maanosan tulevaisuudessa, prosessin kahden johtovaltion välien kiristyessä ja mielipide-erojen vahvistuessa.³⁵⁴

Valtio-opin apulaisprofessori Esko Antolan tulevaisuuskuva ei aivan mennyt yksiin muun muassa Pekka Sivosen kaksi vuotta aikaisemmin esittämien skenaarioiden kanssa kaksinapaisesta Euroopasta. EY:n lisääntyvän turvallisuuspoliittisen integraation ja puolueettomuuden yhdistäminen oli hänelle ”fundamentaalisessa mielessäkin [– –] vaikeasti yhteen sovitettavissa”. Antolan mielestä uusi Eurooppa tulisi muodostumaan nimenomaisesti EY:n ympärille, johon Neuvostoliitosta irtaantuneet valtiot integroituvat ja maanosa kulkisi ”kohti yksinapaisuutta”.³⁵⁵ Kansainvälisen politiikan tutkija Risto E. J. Penttilä taas korosti vuoden 1991 loppupuoliskolla, että aika oli ajanut vain vanhan kylmän sodan aikaisen puolueettomuuskäsityksen ohitse. Aivan kuten aiemmin moni muu suomalainen, myöskään Penttilä ei uskonut EY:n kehittyvän ”nähtävissä olevassa tulevaisuudessa” federalistiseen suuntaan, jossa kansallisvaltiot luovuttaisivat sotilaallista valtaa ylikansallisille elimille, vaan hänen mielessä oli ajatus tietynlaisesta

³⁵³ Charles Murto: ”Mietteitä Ranskan käyttäytymisestä muuttuvassa Euroopassa”. 17.7.1991, PAR, UMA.

³⁵⁴ René Nyberg: ”Ranska on Saksan suurin ongelma” – Myös elokuun vallankumouksen jälkeen”. 3.9.1991, BONB139, UMA.

³⁵⁵ Esko Antola: ”Suomi Euroopassa 1990-luvulla”. Ulkopoliittikka 3/1991.

”minimalistisesta puolueettomuudesta”, jossa puolueeton valtio voisi olla mukana EY:n ulkopoliittisessa yhteistyössä, mutta ei sitovassa puolustuksellisessa toiminnassa.³⁵⁶ Koska Penttilä uskoi, että EY laajentuisi joka tapauksessa, ja uusien jäsenvaltioiden myötä sekä mielipide-erot että puolueettomuus aiheuttaisivat haasteita yhteisön toimintakyvylle, piti hän yhteisön kannalta parempana vaihtoehtona sopia toimintaohjeista hyvinä aikoina, sen sijasta että konfliktin sattuessa osa yhteisön uusista jäsenvaltiosta palaisi perinteisempään puolueettomuusmalliin.³⁵⁷

Kuten todettua, Maastrichtin sopimuksen päätös lähentää WEU:n ja EU:n kytköksiä tarkoitti myös puolustuspoliittisen pitkäaikaistavoitteen hyväksymistä osana EU:n jäsenneuvotteluita. Nyt Nyberg epäili, että EY:n jäsenvaltiot eivät tule antamaan juuri mitään arvoa puolueettomuuspolitiikalle Neuvostoliiton hajottua. Samalla hänen odotushorisontissaan kuitenkin ilmeni vaihtoehto, jossa puolueettomuuspolitiikka olisi mahdollista säilyttää, jos puolueeton maa toimisi pragmaattisesti eikä vaatisi ”legalistisesti” erityisoikeuksien kirjaamista paperille.³⁵⁸ Näkemykset puolueettomuuden ja EY-jäsenyyden yhdistämisestä muuttuneessa Euroopassa eivät kuitenkaan olleet koherentteja edes toimijatasolla, vaan ne muuttuivat sitä mukaa, kun tilanne maanosassa eli. Puolueettomuuskäsitteen sisältöä peilattiin siihen, minkälaiseksi maanosan tulevaisuuden poliittisen järjestyksen arveltiin tai toivottiin muodostuvan. Jos Rainio-Niemen mukaan puolueettomuus oli laajemmassa kuvassa läpi kylmän sodan monimuotoinen käsite, oli se sitä myös suomalaisen ulkopoliittisen eliitin keskuudessa kylmän sodan lopulla.

Pääpiirteisesti EY:n laajentuminen vuosikymmenen aikana kahdentoista maan ulkopuolelle, suuntaan tai toiseen, näytti vuoden 1991 loppuun tultaessa monelle erittäin todennäköiseltä. Matti Häkkänen esimerkiksi visioi, että vuosisadan lopussa kaikki Efta-maat, Puola, Unkari ja Tshekkoslovakia olisivat yhteisössä, jonka lisäksi sen ovelle kolkuttaisi moni Itä-Euroopan maa.³⁵⁹ Myös Helsingin Sanomat uskoi hieman ennen Maastrichtin kokousta, että jäsenyyttä harkitsevien tai hakevien tie tulevaan unioniin ei muuttuisi ainakaan vaikeammaksi, vaan poliittista tahtoa löytyisi myös EU:n

³⁵⁶ Risto E.J. Penttilä: ”Minimalistinen puolueettomuus. Puolueettomuutta EY:n sisällä”. Ulkopoliitiikka 4/1991

³⁵⁷ Risto E.J. Penttilä: ”Minimalistinen puolueettomuus”. SK 19.4.1991, 16/1991.

³⁵⁸ René Nyberg: ”EY-WEU; etulinjan valtio ja avaus useampien nopeuksien Eurooppaan”. 30.12.1991, BONB242, UMA.

³⁵⁹ Matti Häkkänen: ”EY:n laajentuminen Pariisista katsoen”. 28.10.1991, PAR218, UMA.

laajentumiseen.³⁶⁰ Voidaan todeta, että muutokset Euroopassa tarkoittivat suomalaisille EY-integraation laajenemisen mahdollisuuden aukeamista suomalaisten odotushorisonttiin. Euroopan yhteisöt näyttivät olevan suurimmalle osalle se keskeinen toimija, johon Euroopan valtioiden yhteistyö tulisi tulevaisuudessa keskittymään. Esimerkiksi Jaakko Iloniemi kirjoitti Suomen Kuvalehteen elokuussa 1991, miten hän luotti EY:llä olevan hyvät pitkän aikavälin tulevaisuuden mahdollisuudet muodostua ”todelliseksi yleiseurooppalaiseksi, kaikille avoimeksi demokratioiden allianssiksi”, jossa yhteisön sisäinen pyrkimys stabiliteettiin estäisi valtioiden ja kansallisuuksien välisiä kiistoja.³⁶¹ Iloniemen ja Antolan kaltaisten tulevaisuudenkuvien peilaaminen ulkoministeriön erikoistutkijan, Ulkopoliittisen instituutin entisen johtajan Kari Möttöjän tammikuussa 1989 Suomen Kuvalehdelle antamaan haastatteluun havainnollistaa osittain ajattelun muutoksen syvyyttä. Vaikka Möttölä uskoi jo tuolloin EY:n yleisen vaikutusvallan vahvistuvan taloudellisen integraation ohella, ei hän pitänyt todennäköisenä kehityksenä, että EY tulisi olemaan tulevaisuuden kokonaisvaltainen ratkaisu maanosalle: ”Tulevaisuuden Eurooppa ei ole EY:n laajentuma, eikä sen sitä pidä ollakaan.”³⁶²

³⁶⁰ HS: ”Tie Maastrichtiin tasoittui”. 5.12.1991.

³⁶¹ Jaakko Iloniemi: ”Kuka takaa rauhan Euroopassa?” SK 23.8.1991, 34/1991.

³⁶² SK: ”1992. Näkyjä Euroopasta. ”Euroopan moniarvoisuus tulee säilyttää””. Kari Möttöjän haastattelu. Teksti Arja Piispa. 13.1.1989, 2/1989.

4. Euroopan uusi turvallisuusarkkitehtuuri

*Eurooppa elää syvälle ulottuvaa murrosvaihetta. Tulevaisuus on muuttunut avoimeksi ja sisältää useita mahdollisuuksia.*³⁶³

Euroopan yhteisöt ei ollut ainoa instituutio, jonka roolia maanosan rakenteellisessa palapelissä hahmoteltiin vuosien 1989 ja 1991 välillä. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi ja liittokunnat olivat EY:n poliittisen yhteistyön lisäksi uudenlaisen turvallisuuden hallinnan visioiden keskiössä. Myös turvallisuuden, turvallisuusjärjestelmän tai turvallisuusarkkitehtuurin käsitteistä on erimielisyyksiä kansainvälisen politiikan oppiaineen parissa, ja käsitteiden selventämisen ympärillä käytävän keskustelun vähäisyyttä onkin kritisoitu.³⁶⁴ Vaikka tässä yhteydessä ei ole mahdollista analysoida tarkemmin vaihtoehtoisia näkökulmia, voimme lähteä siitä, että alueellinen turvallisuusjärjestelmä ymmärretään yksinkertaisesti erilaisina hallintatapoina, jotka voivat tarjota turvallisuutta määrätyllä alueella.³⁶⁵ Turvallisuus taas käsitetään tässä Ken Boothin tavoin sekä mahdollisuutena kokea olevansa turvassa että keinona, jonka avulla ihmiset voivat päättää tiettyyn pisteeseen asti, miten he haluavat toimia.³⁶⁶

Euroopan turvallisuusjärjestelmää luonnehti toisen maailmansodan jälkeisenä aikana ennen kaikkea idän ja lännen välinen vastakkainasettelu. Tämän kaksinapaisen arkkitehtuurin pohja luotiin toisen maailmansodan jälkeisen kymmenen vuoden aikana, mutta jo 1950-luvun alkuun tultaessa järjestelmän rakenteet olivat juurtuneet poliittisiksi realiteeteiksi. Yhdysvallat ryhtyi 1940-luvun lopussa aktiivisesti harjoittamaan patoamispolitiikkaansa tarkoituksena estää kommunismin leviäminen läntiseen Eurooppaan, Neuvostoliitto perusti Kominformin 1947 itäisen Euroopan kommunististen puolueiden toiminnan koordinoimiseksi, läntinen sotilasliittouma Nato perustettiin 1949 ja Saksa jaettiin kahtia. Jo ennen sosialistisen liittokunnan Varsovan liiton perustamista 1955 kylmän sodan aikainen turvallisuusjärjestelmä oli siis vahvasti paikoillaan. 1960-luvulla Berliinin muurin rakentaminen ja toisaalta kahden suurvallan lisääntyvä yhteistyö

³⁶³ Pertti Joenniemi: ”Avoimuuden haaste Suomen ulkopoliitikalle”. HS 26.11.1989.

³⁶⁴ Kriitikoista ks. esim. Tow & Taylor 2010 sekä Baldwin 1997.

³⁶⁵ Morgan 1997, 33.

³⁶⁶ Booth 2005, 21–23.

vakauttivat tätä järjestelmää ja tekivät maanosan turvallisuusympäristössä ennalta-arvattavamman.³⁶⁷

Vastakkainasettelun liennytyks 1960-luvun lopulta 1970-luvulle mahdollisti Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin perustamisen Helsingissä 1975. Konferenssissa hyväksytyssä Helsingin päätösasiakirjassa hyväksyttiin sen hetkinen valtatasapaino Euroopassa, Länsi-Saksa tunnusti itäisen Saksan olemassa olon, ja valtiot korostivat yhteistyön lisäämisen tärkeyttä jännitteiden lieventämiseksi. Lisäksi valtiot sitoutuivat noudattamaan Etykin periaatteita, kuten itsemääräämisoikeutta ja voimankäytöstä pidättäytymistä. Huomioitavaa on myös, että Etykin päätökset eivät tuolloin eivätkä sen jälkeen olleet kansainvälisoikeudellisesti sitovia, vaan valtiot sitoutuvat niihin vain poliittisella tasolla.³⁶⁸ Lisäksi kaikkien Etykin päätösten on tullut perustua konsensusperiaatteen mukaisesti yksimielisyyteen hyväksytyistä päätöksistä. Etyk toimi myös prosessin muodossa: sen ympärille ei muodostettu erillistä rakennetta perinteisten kansainvälisten instituutioiden tavoin, vaan osallistujavaltiot sopivat Helsingissä kokoontuvansa tasaisin väliajoin seurantakokouksiin.³⁶⁹

1980-luvun alun niin sanotun uuden kylmän sodan myötä turvallisuusympäristö Euroopassa suuntautui jälleen epävakauden suuntaan. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla kuitenkin Neuvostoliiton uudistuspolitiikka, Saksojen kysymys, Euroopan integraatio ja suurvaltojen aseriisuntaneuvottelut tarkoittivat myös sitä, että turvallisuusympäristö muuttui vakaammaksi 1980-luvun lopulla.³⁷⁰ Toisaalta kokonaisvaltaiset muutokset herättivät epävarmuutta ja nostattivat kysymyksen siitä, minkälaiseksi maanosan uusi turvallisuusjärjestelmä muodostuisi.

4.1. Yleiseurooppalainen järjestelmä turvallisuuden takaajana?

Euroopan institutionaalista tulevaisuutta ei tosiaankaan visioitu 1980 ja 1990 -lukujen vaihteessa vain EY-integraation perspektiivistä. Esimerkiksi Francois Mitterrand ja Mihail Gorbatšov esittivät visioita myös laajemmasta koko Euroopan kattavasta uudesta rakennelmasta. Jos Mitterrandille se tarkoitti uudenlaista Euroopan konfederaatiota,

³⁶⁷ Hyde-Price 1991, 28–34.

³⁶⁸ Galbreath 2007, 14, 25–35.

³⁶⁹ Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön verkkosivut. Tietoa seurantakokouksista. <<https://www.osce.org/mc/43198>> Luettu 1.11.2018.

³⁷⁰ Galbreath 2007, 37–38, 41.

Gorbatšov in ajatukset ”yhteisen eurooppalaisen kodin” muodostamisesta suuntautuivat juuri Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökongressin puitteisiin.³⁷¹ Etykillä olikin tärkeä osa myös suomalaisten tarkkailijoiden tulevaisuudenkuvissa maanosan turvallisuuden järjestelyn suunnasta.

Helsingin päätösasiakirjan jälkeen, yleisen kansainvälispoliittisen ilmapiirin kiristymisen myötä, myös Etyk oli ajautunut haasteisiin. Seuraavan kymmenen vuoden aikana seurantakokouksissa kongressin osallistujavaltiot eivät juurikaan päässeet yhteisymmärrykseen tarkoituksenmukaisista toimista.³⁷² Tämä kuitenkin muuttui 1980-luvun lopulla. Vuonna 1986 alkanut Wienin seurantakokous saatettiin päätökseensä tammikuussa 1989. Kokouksen päätösasiakirjassa osallistujavaltiot hyväksyivät niin kutsutun inhimillisen ulottuvuuden mekanismin, joka oikeutti valtioita nostamaan Etykin agendalle toisen valtion ihmisoikeusloukkauksia.³⁷³ Seurantakokouksen aikana Helsingin Sanomat tuki Etykin roolia maanosan vakauden edistäjänä, ja arvioi että prosessin tulevaisuus näytti hyvin valoisalta.³⁷⁴ Erityisesti ihmisoikeusmekanismi herätti lehdessä optimismia.³⁷⁵ Lehden odotushorisontissa kongressin mahdollisuus parantaa Euroopan tilannetta näytti varteenotettavalta: ”Tapahtumien aiempaa tarkempi seuraaminen voi hyvinkin palkita Euroopan asioista kiinnostuneiden vaivannäön – jopa ruhtinaallisesti.”³⁷⁶

Myös toimittaja Martti Valkonen arvioi kolumnissaan, että Etykin Wienin loppuasiakirjan toteutuminen tulevaisuudessa tarkoittaisi Euroopan olevan yhtenäisen ja eheä maanosa, jossa ”tavalliset eurooppalaiset voivat liikkua melkein vapaasti” mahdollisesti kymmenen vuoden sisään. Vaikka Valkosen odotushorisontissa uhkana oli, ettei asiakirjaa edes haluttaisi noudattaa, ei hän pitänyt tätä vaihtoehtoa todennäköisenä, vaan uskoi symbolisen Berliinin muurin puron yhtenäisen Euroopan tieltä alkavan vuoteen 1992 mennessä.³⁷⁷ Alpo Rusi piti Rauhantutkimus-lehdessä julkaistussa kirjoituksessaan jo vuoden 1989 alussa hyvin todennäköisenä, että Itä-Euroopan maat tulisivat tulevaisuudessa korostamaan enenevässä määrin eurooppalaista ulottuvuutta turvallisuusjärjestelyissään, ja piti monen muun tavoin maanosan lännen ja idän

³⁷¹ Hyde-Price 1991, 76.

³⁷² Galbreath 2007, 38.

³⁷³ Flynn & Farrel 1999, 513–514.

³⁷⁴ HS: ”Etykin ansiokas läpimurto”. 17.1.1989.

³⁷⁵ HS: ”Etyk todisti voimansa”. 22.1.1989.

³⁷⁶ HS: ”Etyk muuttaa Eurooppaa”. 20.1.1989.

³⁷⁷ Martti Valkonen: ”Merkintöjä. Wienin kongressi”. HS 18.1.1989.

valtioiden yhteistyötä välttämättömänä, samalla odottaen Yhdysvaltojen uudelleen orientoituvan jollain tasolla omien Eurooppaa koskevien velvoitteidensa osalta. Vaikka Rusin odotushorizontissa yleiseurooppalaisuus ilmeni maanosan kahtiajakoa vähentävänä voimana, ja hän uskoi, että eurooppalaiset ovat mahdollisesti menneisyydestään oppineet yhteistyön tärkeyden, hän piti Etykin roolia tässä kaikessa vain muutosta peilaavana instituutiona, joka ei kuitenkaan itsenäisesti pystyisi luomaan muutosta.³⁷⁸

Rusin kolumni Helsingin Sanomissa saman vuoden kesäkuussa heijasteli hänen aikaisempaa tekstiään: kahtiajakoon perustuva turvallisuusjärjestelmä murtuu, vanhat uhkakuvat poistuvat, suurvaltakonfliktien alkaminen Euroopassa on epätodennäköistä ja muutoksista huolimatta maanosan turvallisuus näyttää vastaisuudessa vakaammalta, kun uudet turvallisuusuhat, kuten ympäristökatastrofit, pikemminkin yhdistävät valtioita kuin erottavat niitä. Rusin mielestä ympäristökatastrofin lisäksi maanosan läntisen ja itäisen puolen taloudellinen eriarvoisuus sekä Itä-Euroopan sisäiset muutokset olivat mahdollisia epävakauden tulevaisuuden Euroopassa. Silti hän uskoi pidemmällä aikavälillä vakauden koittavan hallitun muutoksen kautta, uuden turvallisuusrakenteen muodostuessa hiljalleen 1990-luvun aikana, samalla kun yleiseurooppalaisuus lisääntyisi Etykin kautta.³⁷⁹ Max Jakobsonkin uskoi, että Etykin mekanismien rooli tulisi kyllä korostumaan, ja niiden kautta maanosa pyrittäisiin ohjaamaan rauhan tielle.³⁸⁰

Kanavan kolumnisti Martti Häikiö epäili myös Etykin edellytyksiä ratkaista maanosan turvallisuutta koskevia ongelmia. Hän arvioi Euroopan ongelmien olevan sen verran syviä, ettei prosessin ”voimaton koneisto” pystyisi niitä ratkaisemaan. Lisäksi Häikiö odotti, että Etykin haasteena tulisi olemaan kansallisuuskysymysten huomioimatta jättäminen, sillä hän piti nationalismia edelleen ”dynamiitti[na], joka uhkaa räjäyttää vanhan Euroopan hajalle”. EY-integraation paineessa Häikiö uskoi Etykillä olevan haasteita myös paljon puhutun yleiseurooppalaisuuden idean ylläpitämisessä.³⁸¹ Suomen Kuvalehden kolumnisti Tarkka havainnoi yhtä lailla, että Etykin kautta avautuvasta myönteisestä odotushorizontista huolimatta juuri Euroopan valtioiden kansallisuusongelmien vuoksi sen hetkinen kehityssuunta sisälsi ”levottomuuksien ja

³⁷⁸ Alpo Rusi: ”Eurooppalaisen turvallisuusjärjestyksen murros: vakaus, voimapolitiikka ja poliittinen muutos”. Rauhantutkimus 1/1989.

³⁷⁹ Alpo Rusi: ”Euroopan turvallisuus uusille pilareille”. HS 20.6.1989.

³⁸⁰ Max Jakobson: ”1990-luku”. SK 5.1.1990, 1/1990.

³⁸¹ Martti Häikiö: ”Etyk ja historian paine”. Kanava 5/1989.

kriisien siemeniä”.³⁸² Helsingin Sanomien Olli Kivinen puolestaan arvioi, että Etykin olisi pakko tulevaisuudessa huomioida myös ympäristökysymykset.³⁸³

Pertti Joenniemi uskoi Rusin tapaan, että turvallisuuskysymyksissä pystyttäisiin etenemään vakaasti ja hallitusti, Ety-prosessin ja suurvaltojen liennytyksen antaessa ”uudistumiselle oletettua vahvemman perustan”.³⁸⁴ Uuden vuosikymmenen alussa myös Helsingin Sanomat piti yleiseurooppalaisuutta maanosan tulevan turvallisuusjärjestelmän pohjana. Lehti arvioi pääkirjoituksessaan, että lähitulevaisuudessa Etykin periaatteet olivat muuttumassa koko Euroopan yhteiseksi ”diplomatian kieleksi”.³⁸⁵ Jos monelle muulle Etyk oli vain muutoksia mukaileva rakenne, niin lehden projisoimassa tulevaisuudenkuvassa juuri Etykin pohjalle tuli muodostaa maanosan uuden turvallisuusjärjestelmän perusta ja prosessi tulisi institutionalisoida.³⁸⁶ Suomen Etyk-edustuston päällikkönä 1989 lopettanut, mutta diplomaattiuraansa muualla jatkanut valtiotieteiden tohtori Markku Reimaa arvioi Etykin tulevaisuuden näkymiä Ulkopoliitikka-lehden vuoden 1990 ensimmäisessä numerossa. Reimaa ei pitänyt Etykin institutionalisoitumista välttämättömänä, vaan uskoi sillä olevan merkittävää käyttöarvoa myös prosessin muodossa. Ennen kaikkea Reimaan odotushorisontissa koko prosessi näyttäytyi kuitenkin merkittävänä toimijana myös tulevaisuuden Euroopassa. Hän ounasteli, että Etyk-prosessin osallistujavaltiot kiistattomasti uskoivat Etykillä olevan rooli ”muutosten Euroopassa”: ”[V]aikka tavoitteenasettelu yksityiskohdissaan poikkeaisikin, perussuuntaus näyttäisi olevan sama: uuden kansallisen identiteetin ja legitimitietin vahvistaminen Etykin kautta.”³⁸⁷

Tämäkään ei edustanut samanlaista optimismia Etykin tulevaisuudesta, jota Helsingin Sanomat esitti Bonnissa keväällä 1990 pidetyn talouskokouksen jälkeen. Kokouksessa entiset sosialistimaat hyväksyivät muun muassa oikeusvaltioperiaatteen ja vapaille vaaleille pohjautuvan monipuoluedemokratian.³⁸⁸ Tämä sai Helsingin Sanomat arvioimaan maanosan tulevaisuutta yhä vain positiivisemmin, muutosten näköalojen ollessa ”mykistäviä”. Positiivisesta tulevaisuudenkuvasta huolimatta lehti muistutti, että visioihin pitää kuitenkin suhtautua rauhallisesti, sillä Eurooppa ei ollut ”vielä paratiisi”

³⁸² Jukka Tarkka: ”Etykin suunta”. SK 26.5.1989, 21/1989.

³⁸³ Olli Kivinen: ”Uusio-Etyk istuu Suomen kuvioihin”. HS 9.7.1989.

³⁸⁴ Pertti Joenniemi: ”Avoimuuden haaste Suomen ulkopoliitikalle”. HS 26.11.1989.

³⁸⁵ HS: ”Optimismia Euroopassa”. 3.1.1990.

³⁸⁶ HS: ”Euroopan sotaopit murtuvat”. 26.2.1990.

³⁸⁷ Markku Reimaa: ”ETYKin merkitys ennen ja nyt”. Ulkopoliitikka 1/1990.

³⁸⁸ Flynn & Farrell 1999, 515–516.

ja ”idän köyhyys ja lännen vauraus vaativat tasoittamista”.³⁸⁹ Lehden mukaan Euroopassa näytti nyt joka tapauksessa olevan laajalti yhteisymmärrys, ”että ainoan luontevan väylän uuden turvallisuusjärjestelmän luomiseen tarjoaa Etyk”. Helsingin Sanomat painotti jälleen, että Etykin rooli pitäisi vakiinnuttaa mahdollisimman nopeasti muodostamalla sille rakenteita, sillä oli ”oireellista, että jotkut jopa idässä näkevät Natossa uuden turvallisuusjärjestelmän siemenen”.³⁹⁰ Vastaavanlaisesta Etyk-innostuksesta ja huomattavasta optimismista toinen kuvaava esimerkki on toimittaja Martti Valkosen visio kesällä 1990. Valkonen uumoili, että *kun* Etykin yleinen turvallisuusjärjestelmä syntyy, myös Euroopan puolueettomat maat tulevat menettämään sotilaallisen itsemääräämisoikeutensa, maat lopettavat ylläpitämästä ”omaa erillistä sotilaallista puolustustaan” ja toimivat yhteisen Etyk-järjestelmän puitteissa.³⁹¹

Bonnissa suurlähettiläs Antti Karppinen taas peilasi Euroopan muuttuvaa tilannetta maanosan ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen kehitykseen ja Kansainliiton heikkouteen. Hänen mukaansa tuli varmistaa, että uusi eurooppalainen turvallisuusjärjestelmä välttäisi nämä historian erheet, sillä tilanne, jossa ”kukaan ei ole varsinaisesti vastuussa kenestäkään”, saattaisi johtaa uusien voimakeskusten muodostumiseen. Karppinen toppuutteli Etykiin kohdistuvia odotuksia, kirjoittaen Helsinkiin, ettei prosessiin tulisi kiinnittää ”epärealistisia odotuksia”.³⁹² Kollegansa tavoin Matti Häkkänen ei uuden vuosikymmenen alussa visioinut Etykille laajaa tehtäväkenttää tai vastuuta, vaikka suhtautuikin Euroopan turvallisuuden lähitulevaisuuteen yleisesti ottaen optimistisesti.³⁹³

Tampereen yliopiston rauhan- ja konfliktintutkija Vilho Harle esitti maaliskuussa 1990 Rauhantutkimuksen päivillä pidetyssä puheessaan, joka julkaistiin myöhemmin Rauhantutkimus-lehdessä jälkikäteen lisätyin kommentein, erilaisia skenaarioita Euroopan ”rauhanjärjestelmän” tulevaisuudesta. Vaikka sekä rauhan että konfliktien Eurooppa olivat hänelle mahdollisuuksia, tuntui lisääntyvän yhteistyön maanosalle löytyvän enemmän perusteita sen hetkisestä tilanteesta: valtioiden neuvotteluhaluukkuus oli lisääntynyt ja sotilaallinen voima vaikutti poliittisten keinojen vieressä

³⁸⁹ HS: ”Uudeksi hahmottuva Eurooppa”. 11.4.1990.

³⁹⁰ HS: ”Etyk tarvitsee pysyvä elimiä”. 18.5.1990.

³⁹¹ Martti Valkonen: ”Muuttuva puolueettomuus.” HS, 21.6.1990.

³⁹² Antti Karppinen: ”Saksan kysymys ja tilanne Berliinissä; SDT saanut uuden hallituksen 13.4.1990”. 17.4.1990, BON0305, UMA.

³⁹³ Matti Häkkänen: ”Mitterrand, Gorbatšov ja Kerenski”. 4.6.1990, PAR85, UMA.

toimimattomalta vaikuttamistavalta. Rauhanomaisen Euroopan organisoimisessa Harle näki erityisen tärkeänä, että rakenteet muodostuvat yleiseurooppalaiseksi ja vähemmistöjen oikeuksia kunnioittavaksi. Vaikka hän piti esimerkiksi toiveita ”Euroopan Yhdysvalloista” tietyssä mielessä oikeanlaisia, tuli Harlen mielestä muitakin vaihtoehtoja pohtia: ”Yhtenä vaihtoehtona voisi olla Eurooppa-valtion eli Euroopan yhdysvaltojen sijasta huomattavasti joustavampi Euroopan Yhdistyneet Kansakunnat, ajatuksen alkuperäisessä merkityksessä.” Yhä uudestaan huomaamme, miten vaihtoehtojen monipuolinen pohtiminen oli monelle aikalaiselle ensiarvoisen tärkeää.

Harlelle prosessien rauhanomaisuus ei ollut tarpeeksi positiivisen muutoksen vakinaistamiseen, vaan myös hänen odotushorisontissa ilmeni pelko, että ideologioiden kahtiajaon sijalle tulisi ”rikkaiden ja köyhien, vahvojen ja heikkojen välinen konflikti”, jos ”periferia” eli itäinen Eurooppa ei pääsisi mukaan kehitykseen ja maanosan organisoituminen tapahtuisi vain vahvojen valtioiden ehdoilla. Tästä syystä Harlenkin mielestä juuri yleiseurooppalainen rakenne, jonka alaan kuuluisi sekä taloudelliset että turvallisuutta koskevat kysymykset, saattaisi olla varteenotettava vaihtoehto: ”Tämä tarkoittaisi EY-tyyppisen järjestön laajentamista yleiseurooppalaiseksi pääosin talouskysymyksiä kattavaksi järjestelmäksi, ja ETYK-rakenteen kehittämistä huolehtimaan Euroopan turvallisuuspolitiikasta.”

Hänen näkemyksensä tällaisen järjestelyn tulevaisuuden toteutumismahdollisuuksista ei kuitenkaan ollut kovin optimistinen, sillä Euroopan erilaisten rauhanmallien historia ei antanut hänelle juurikaan toivoa. Puheeseen lehden julkaisua varten myöhemmin lisätyissä kommentteissa Harlen kuva tulevaisuudesta oli muuttunut maanosan poliittisten kehityskulkujen johdosta muutamassa kuukaudessa aiempaa heikommaksi. Vaikka Etyk-prosessin suunta näytti hänelle hyvältä ja Saksojen yhdistyminen lisäsi toiveikkuutta, piti hän varsinkin EY:n sanelulinjaa Eta-neuvotteluissa huolestuttavana yleiseurooppalaisen kehityssuunnan kannalta. Lisäksi Euroopan valtioiden osallistuminen muun muassa Persianlahden kriisiin oli Harlelle osoitus siitä, miten yleiseurooppalaisen rauhanomaisen sotilaallisen toiminnan todennäköisyys oli alhainen.³⁹⁴

Helsingin Sanomien hoppu muodostaa uusi yleiseurooppalainen turvallisuusjärjestelmä nopeasti Etykin pohjalle oli kesään 1990 mennessä laantunut. Sen sijaan lehti painotti

³⁹⁴ Vilho Harle: ”Euroopan rauhanjärjestelmän organisaatiosta”. Rauhantutkimus 2/1990.

nyt, että uuden turvallisuusarkkitehtuurin hahmottelemisessa ja pysyvän rauhan varmistamisessa tulisi kulumaan aikaa useita vuosia. Nyt lehden odotushorisontissa Euroopan uusi turvallisuusjärjestelmä näytti ”kehittyvän monikerroksiseksi”, jossa sotilasliitot säilyisivät siirtymässä vanhasta uuteen. Etyk oli yhä silti se keskipiste, johon lehden mielestä koko Euroopan kattava järjestely tulisi kiinnittymään,³⁹⁵ ja Etykin puitteissa kaikki maanosan valtiot toimisivat yhteisen turvajärjestelmän puitteissa ”lähestulkoon kuin liittolaiset”.³⁹⁶

Myös lehden kulttuurisivujen kolumnisti ja filosofi Eero Ojanen arvioi, että tuolloin maanosan historiassa oli Euroopan taloudellisen yhdentymisen sekä Etykin puitteisiin muodostuvan kollektiivisen turvallisuusjärjestelmän johdosta ensimmäistä kertaa muodostumassa tila, joka saattaisi mahdollistaa Immanuel Kantin pysyvän rauhan ja siirtymisen ”luonnontilasta sopimuksenvaraiseen tilaan”.³⁹⁷ Vaikka Ojaseen näkökulma oli hypoteettinen, kuvastavat tämän kaltaiset kuvat odotushorisontissa osaltaan ajan henkeä. Toisaalta, kuten jo aiemmin todettua, monikaan ei uskonut Etykin pystyvän toimimaan kollektiivisen turvallisuuden järjestelmänä. Esimerkiksi vaikka toimittaja Pentti Sadeniemi piti luonnollisena, että uudessa tilanteessa katseet käännettiin Etykiä kohtaan, ei hän uskonut Etykin pystyvän vastaamaan näihin toiveisiin: ”Yhteistä eurooppalaista taloa pitää muuten vain yrittää asua ihmisiksi.”³⁹⁸

Bonnin jälkeen Etykin seuraava merkittävä kokous pidettiin Kööpenhaminassa kesäkuussa 1990. Kokouksessa Etykin osallistujavaltiot sitoutuivat muun muassa noudattamaan ihmisoikeuksia ja pyrkimään edistämään Euroopan yhteiskuntien kehitystä Bonnissa hyväksytyjen länsimaisten arvojen pohjalta kohti pysyvää rauhaa ja turvallisuutta.³⁹⁹ Ety-prosessin saavutukset vuoden 1990 aikana olivat Helsingin Sanomille siinä määrin merkittäviä, että vaikka tiiviimpään Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestelyyn suuntaava kehitys saattoi lehden mukaan jollekin näyttäytyä ”naiivina kehitysoptimistina”, lehti piti tätä vain realismina.⁴⁰⁰ Prosessia uhkasi lehden mukaan kuitenkin se, että toiminta-alueen laajentuessa, kuten esimerkiksi Persianlahden kriisin tapauksessa, turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi saattaisi ajautua liiallisesti

³⁹⁵ HS: ”Etykin tehtävä laajenee”. 7.6.1990.

³⁹⁶ HS: ”Saksa lisää vauhtia”. 19.6.1990. HS: ”Sovun läpimurto Saksassa” 18.7.1990.

³⁹⁷ Eero Ojanen: ”Takaisin Kantiin – taas kerran!”. HS 4.7.1990.

³⁹⁸ Pentti Sadenniemi: ”Mahtuuko Saksa sittenkään sovulla Eurooppaan?”. HS 22.7.1990.

³⁹⁹ Flynn & Farrell 1999, 516.

⁴⁰⁰ HS: ”Etykin kuuma syksy”. 5.9.1990.

maanosan ulkopuolisiin ongelmiin, jolloin Euroopan sisäiset ongelmat, kuten jyrkät varallisuuserot, saattaisivat jäädä toisarvoisiksi tekijöiksi.⁴⁰¹

Pekka Sivosen kokemustilassa maanosan turvallisuusjärjestelmän muutosta ei luonnehtinut totaalinen murros. Ennemmin kylmän sodan aikaisilla ”hallinnan rakenteilla” hän koki olevan käyttöä ”vielä pitkälle tulevaisuuteen[–]”. Etykin suuntaan myöskään Sivonen ei asettanut suuria toiveita. Vaan hänkin epäili, että prosessin konsensuspäättökonekanismi saattaisi aiheuttaa huomattavia ongelmia tulevaisuudessa.⁴⁰² Sivosen mielestä Etyk ei voinut kehittyä takaamaan maanosan valtioiden turvallisuutta, samalla kun Länsi-Eurooppa neuvotteli omasta puolustusjärjestelystään. Hänen mielestään oli erittäin todennäköistä, ettei sotilasliittoumia tai kansallisia puolustuksia voitaisi tehdä täysin tarpeettomaksi Etykin pohjalta 1990-luvulla tai kaukaisemmassa tulevaisuudessa: ”Suuri osa nykyisestä ETYK-innostuksesta tuleekin osoittautumaan ylimitoitettuihin odotuksiin perustuneeksi.”⁴⁰³

Ainoa skenaario, jossa Sivonen arvioi Etyk-idealismien olevan toteutettavissa, oli konsensuspäättökoneesta luopuminen sotilaallisen toiminnan alueella. Tähän hän ei kuitenkaan uskonut.⁴⁰⁴ Tämän kaltaisia näkemyksiä ei muuten juuri esiintynyt. Ainoana poikkeuksena Jaakko Iloniemen kolumni elokuun 1991 Suomen Kuvalehdessä, jossa hän pohti mahdollisuutta, että Etykissä saatettaisiin ”kypsyä” yksittäisten valtioiden päätöksenteon estämiseen.⁴⁰⁵ Sivonen uskoi, että kun Etyk ei pystyisi täyttämään siihen kohdistettuja odotuksia, tulisi turvallisuusympäristön muutoksen hallinnassa korostumaan erityisesti läntinen turvallisuusarkkitehtuuri Naton ”säilyessä joka tapauksessa jossain muodossa” ja WEU:n mahdollisesti aktivoituessa vuosikymmenen aikana. Sivonen kuitenkin uskoi, että organisaatiot täydensivät toisiaan eivätkä uhanneet esimerkiksi Etykin kehittämismahdollisuuksia.⁴⁰⁶ Hieman samanlaista tulevaisuudenkuvaa edusti Keisalon kolumni aivan vuoden 1991 lopussa. Hänen mukaansa tuolloin näytti siltä, että EY, WEU, Nato ja Etyk alkaisivat kaikki toimia ”päällekkäin ja sisäkkäin”.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ HS: ”Ikuisen rauhan kangastus”. 20.11.1990

⁴⁰² Pekka Sivonen: ”Euroopan turvallisuudessa yhdistyvät vanha ja uusi”. HS 29.6.1990.

⁴⁰³ Pekka Sivonen: ”Sotilaallinen varautuminen, ETYK ja uusi Eurooppa”. Rauhantutkimus 2/1990.

⁴⁰⁴ Pekka Sivonen: ”Suomi ja turvallisuus Euroopassa”. Kanava 1/1991.

⁴⁰⁵ Jaakko Iloniemi: ”Kuka takaa rauhan Euroopassa?”. SK 23.8.1991, 34/1991.

⁴⁰⁶ Pekka Sivonen: ”Sotilaallinen varautuminen, ETYK ja uusi Eurooppa”. Rauhantutkimus 2/1990.

⁴⁰⁷ Paavo Keisalo: ”Puolueettomuus”. SK 15.11.1991, 46/1991.

Toisaalta Sivonen ei kokenut tarkoituksenmukaiseksi visioida tulevaisuutta vakiintuneena tilana, vaan ”jatkuvasti kehittyvänä prosessina”, jossa tavoitteena tulisi olla meneillään olevien muutosprosessien hallinta ja murrosten vakauttaminen.⁴⁰⁸ Pariisissa myös Murto aavisteli, että todennäköisesti keskustelu Euroopan turvallisuusarkkitehtuurista tulee etenemään ”prosessin muotoisena”, jossa keskustelut suuntautuvat enenevässä määrin kohti ”lisääntyvää eurooppalaista yhteistyötä.” Vahvaa Etyk-uskoa Murrollakaan ei ollut, vaikka hän Etykillä olevan rajattu roolinsa vastaisuudessakin.⁴⁰⁹ Lontoossa suurlähettiläs Ilkka Pastisella oli hyvin samankaltainen käsitys muutoksesta hänen analysoidessaan ”uutta maailmanjärjestystä”. Pastinen koki, että 1990-luvun alussa paljon puhuttu uusi maailmanjärjestys voitaisiin ymmärtää juuri dynaamiseksi prosessiksi. Mutta hänelle Etyk oli maanosan tulevaisuuden kannalta ensisijainen foorumi, johon kaikki maanosan muutokset ”kanavoituvat tavalla tai toisella”, ja Pastinen uskoikin Etykin korvaavan Yhdistyneet kansakunnat Eurooppaan liittyvissä kysymyksissä. Toisaalta puheet uudesta yleiseurooppalaisesta kollektiivisesta turvallisuusjärjestelmästä, jossa kaikki järjestelmän sisäiset valtiot tulisivat yhden valtion apuun sen joutuessa toisen valtion hyökkäyksen kohteeksi,⁴¹⁰ ei näyttäneet hänellekään realistisilta tulevaisuuden tilalta. Pikemminkin Pastinen uumoili, että Etykin avulla voitaisiin luoda vain enenevässä määrin monenvälinen yhteistyöjärjestely Euroopan valtioiden kesken.⁴¹¹

Suomen Etyk-suurlähettiläs Pertti Torstilan Etykin tulevaisuutta käsitelleessä kansainvälisessä konferenssissa helmikuussa 1991 pitämä puhe julkaistiin samaisen vuoden ensimmäisessä Ulkopoliittika-lehdessä. Puheessa Torstila, asemansa puolesta ehkä ymmärrettävästi, ennakoiki Etykille kasvavaa roolia uudessa eurooppalaisessa turvallisuusjärjestelmässä. Vaikka hän piti murroksen aikakautena tehtyjä ennustuksia ”arveluttavana tehtävänä”, olivat muutokset hänen mielestään niin syviä, että Torstila uskoi optimistisen ennusteen yhteistyön lisääntymisestä ja vastakkainasettelun väistymisestä olevan tehtävissä. Torstila visioi, että Etyk-neuvottelut pitäisi muokata kaikkien osanottajavaltioiden väliseksi sotilaalliseksi neuvottelufoorumiksi.⁴¹² Wienistä Helsinkiin kirjoittamassa raportissaan Torstila piti tätä kehitystä vääjäämättömänä, kun

⁴⁰⁸ Pekka Sivonen: ”Euroopan turvallisuudessa yhdistyvät vanha ja uusi”. HS 29.6.1990.

⁴⁰⁹ Charles Murto: ”Analyysi Ranskan ulkoministeriön näkemyksistä Länsi-Euroopan puolustuspoliittisen yhteistyön kehittämiseksi”. 13.12.1990, PARB138, UMA.

⁴¹⁰ Kupchan & Kupchan 1995, 52–53.

⁴¹¹ Ilkka Pastinen: ”Uusi maailmanjärjestys”. 30.10.1990, LON209, UMA.

⁴¹² Pertti Torstila: ”Euroopan aseidenriisuntaa, luottamuksen ja turvallisuuden lisäämistä koskevat uudet neuvottelut”. Ulkopoliittika 1/1991.

liittokuntien merkitys Euroopassa oli heikentynyt.⁴¹³ Euroopan aseriisuntaneuvottelut olivat olleet käytännössä suurvaltojen sekä sotilasliittojen valtioiden välisiä. Jyri Sundin on todennut pro gradu -työssään, että Suomen tavoite vuosien 1989 ja 1991 välillä oli saada nämä neuvottelut kaikkien Etyk-valtioiden välisiksi.⁴¹⁴ Vaikka Ety-prosessi ei Torstilan mielestä pystyisi tarjoamaan samanlaista ”turvallisuuden astetta” kuin sotilasliitot tai kansalliset puolustusjärjestelyt, hän piti selvänä, että uusia yhteistyömuotoja tulisi rakentaa vanhojen rinnalla.⁴¹⁵

Jos marraskuun 1990 Pariisissa järjestetyn Etykin huippukokouksen ja siellä hyväksytyyn ”uuden Euroopan” päätössiakirjan jälkeen kuva Etykistä maanosan muutosten kirjaajana oli vahvistunut,⁴¹⁶ niin Jugoslavian kriisi seuraavan vuoden kesällä vaikutti myös käsityksiin Etykin tulevaisuudesta. Etykin tulevaisuuden roolia aktiivisesti puolustanut Helsingin Sanomat huolehti, että ulko- ja turvallisuuspoliittisen yhteistyön myötä EY kaappaisi rauhanturvaajaroolin itselleen, joka tällöin myös vähentäisi Etykin ja yleiseurooppalaisuuden merkitystä maanosan turvallisuuden takaamisessa.⁴¹⁷ Diplomaatti Charles Murton käsitys EY:n ja Etykin turvallisuuspoliittisesta roolista Jugoslavian tilanteen valossa oli hyvin toisenlainen. Murto ei uskonut, että Etyk-prosessi pystyisi takaamaan maanosan turvallisuutta, ja kuten yllä on selostettu, hän piti EY:n poliittista yhteistyötä toivottavana maanosan turvallisuuden kannalta.⁴¹⁸ Torstila puolestaan kommentoi ulkoministeriölle muun muassa The Economistin Etykiin Jugoslavian kriisin aikana kohdistamaa kritiikkiä. Torstila allekirjoitti näkemyksen, että Etyk on ja tulee olemaan voimaton konkreettisten pakotevoimien osalta. Kuitenkin hänen mukaansa, koska Etykin jäsenvaltiot olivat osoittaneet Jugoslavian kriisin aikana yhteistyöhalukkuutta keskustella ongelmista rauhanomaisesti ja yhdessä, oli Euroopan turvallisuuden uusi arkkitehtuuri saanut konkreettista sisältöä. Torstila ei uskonut, että positiivista vaikutusta mitattaisiin vain taloudellisin sanktioin tai aseellisin interventioin:

⁴¹³ Pertti Torstila: ”Sotilasliitot Euroopan muutoksessa”. 6.2.1990, WET5. UMA, Etyk, R-sarja 1990 helmikuu.

⁴¹⁴ Sundin 2018, 110–111.

⁴¹⁵ Pertti Torstila: ”Euroopan aseidenriisuntaa, luottamuksen ja turvallisuuden lisäämistä koskevat uudet neuvottelut.” Ulkopoliittikka 1/1991.

⁴¹⁶ Pariisin päätössiakirja korosti mm. Euroopan siirtyneen uuteen demokratian, rauhan ja yhtenäisyyden aikaan. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön verkkosivut. Pariisin päätössiakirja.

<<https://www.osce.org/mc/39516>> Luettu 15.12.2018. Pariisissa Etykille perustettiin myös pysyvä sihteeristö sekä erilaisia pysyviä toimielimiä kuten konfliktinestokeskus. Pariisin päätössiakirjassa kirjattiinkin ensiaskeleet Etykin muutoksesta prosessista järjestöksi. Galbreath 2007, 43–44.

⁴¹⁷ HS: ”Etykin rooli rauhanturvaajana”. 13.7.1991

⁴¹⁸ Charles Murto: ”Mietteitä Ranskan käyttäytymisestä muuttuvassa Euroopassa”. 17.7.1991, PAR, UMA.

*Mikäli ETYK-mekanismien sallitaan kehittyä ja voimistua, ”rauhanhäiritsijällä” itsellään ei välttämättä enää ole viimeistä sanaa asiassaan. [–] ETYKin kaltaisissa järjestelmissä ei ole repäiseviä ratkaisuja. Tuloksia mitataan kultavaa’alla, mutta sitä kestävämpiä ja pitävämpiä ne lopulta ovat.*⁴¹⁹

Jugoslavian konflikti luonnollisesti vahvisti pelkoja valtioiden sisäisten kansallisuuksien välisistä yhteenotoista tulevaisuuden Euroopassa. Esimerkiksi Jaakko Iloniemen pelkona oli, että Etykissä lisääntynyt ajatus valtioiden oikeudesta puuttua toisten valtioiden sisäisiin kysymyksiin ja suvereniteetin käsitteen hälventyminen saattaisi johtaa siihen, että yksittäinen valtio käyttäisi oman etnisen ryhmänsä asemaa toisessa valtiossa poliittisena aseena. Tämän hän pelkäsi mahdollisesti samalla lisäävän konflikteja Euroopassa.⁴²⁰ Jukka Tarkka puolestaan piti Etykin kaltaisen järjestön olevan kykenemätön hallitsemaan maanosan tilannetta, kun Eurooppa oli ”räjähtämässä kansallisuuksien pirstaleiksi” ja kansallisvaltioiden taso, jolla Etyk toimi, oli haihtumassa pois maanosan aseellisista konflikteista.⁴²¹

Kun Etyk ei onnistunut toimimaan Jugoslavian sisällissodassa koherentisti, ja etnisten ryhmien väliset ongelmat nousivat esille samaan aikaan kuin itäisen Euroopan taloudellinen ahdinko jatkui, niin lopulta myös Helsingin Sanomien idealistinen tulevaisuudenkuva Etykin ja yleiseurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän suunnasta muuttui.⁴²² Nyt myös lehti uumoili konsensuspäättöksen, konkreettisten pakotetoimien, joukkojen tai taloudellisen avunannon puutteen aiheuttavan haasteita. Etyk ei näyttänyt sopivan epävakaampiin aikoihin, ja Helsingin Sanomat uskoi konkreettisia turvallisuustakeita löytyvän todennäköisemmin EY:stä tai Natosta. Vaikka puheet uuden turvallisuusjärjestelmän muotoutumisesta Etykin ympärille loppuivat, yhä parempien aikojen toivossa lehti näki Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssilla roolin maanosan monimuotoisessa arkkitehtuurissa:

Onko Etyk siis pelkkä hyvän sään rakennelma, jonka ensimmäinen poliittinen myrsky puhaltaa nurin? Aivan niin hullusti asiat eivät ole. Etyk sisältää joukon periaatteita, joiden arvo ei häviä pelkästään sen takia, että niitä ei tiukan tullen [sic] noudateta. Sisällissotiin ja

⁴¹⁹ Pertti Torstila: ”Jugoslavia; uudet ETYK-mekanismit tulikokeessa”. 10.7.1991, WET3, UMA.

⁴²⁰ Jaakko Iloniemi: ”Kuka takaa rauhan Euroopassa?”. SK 23.8.1991, 34/1991.

⁴²¹ Jukka Tarkka: ”Kansat ja valtiot”. SK 23.8.1991, 34/1991.

⁴²² HS: ”Kriisiytyvä Eurooppa”. 6.8.1991.

*vallankumouksiin Etykin asiakirjoja on kovin huono soveltaa. Kun olot tasaantuvat, niitä tullaan taas tarvitsemaan. Silloin on hyvä, että ne ovat tallella.*⁴²³

Jos suurimman osan tarkastelussa olevien suomalaisten toimijoiden käsitykset Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin mahdollisuuksista toimia maanosan keskeisenä turvallisuuden takaajana olivat läpi tutkimusajankohdan hyvin pessimistisiä, oli Helsingin Sanomat projisoinut tulevaisuudenkuvan, jossa käytännössä Etyk yksin muodostaisi uuden eurooppalaisen turvallisuusarkkitehtuurin. Kun rauha ja vakaus Euroopassa eivät heti toteutuneet, Myös Helsingin Sanomat näki muun muassa Sivosen tavoin Etykin vain ”hyvän sään organisaationa, joka tarvitsee toiminnalleen rauhallisen ympäristön”.⁴²⁴ Sundin on todennut, että vaikka suomalaisille ulkoasiainministeriön edustajille Etyk-prosessin jatkuvuus oli tärkeää, eivät he ottaneet selkeästi kantaa siihen, tuliko maanosan turvallisuusjärjestelmän perustua Etykin pohjalle, tai uskoneet Etykin voivan muodostaa kollektiivisen turvallisuuden järjestelmää maanosaan.⁴²⁵ Voidaan todeta, että ensisijaisesti Euroopan turvallisuustilannetta tarkkaileville suomalaisille Etykiä ei nähty tarpeeksi vahvana instituutiona, jotta se voisi muodostaa Euroopan turvallisuusarkkitehtuurin, vaan niin läntisen Euroopan yhteisillä kuin kansallisilla puolustusjärjestelyillä kuin sotilasliitoilla nähtiin olevan tärkeä rooli myös tulevaisuudessa. Yleiseurooppalaisuus kyllä koettiin tärkeänä turvallisuusjärjestelmän päämääränä, ja Etykin nähtiin edistävän sitä sekä vastakkainasettelun murtumista.

4.2. Sotilasliitot, suurvaltajoukot ja Eurooppa

Kahden liittokunnan asema tulevaisuuden Euroopassa oli ymmärrettävästi kysymys, joka puhututti murroksen keskellä. Kuten todettua, Pohjois-Atlantin liitto perustettiin vuonna 1949 lännen liittoumaksi Neuvostoliiton uhkaa vastaa, mutta sen toimintalogiikkaan sisältyi myös ajatus läntisten liberaalidemokraattisten arvojen ylläpitämisestä Euroopassa.⁴²⁶ Vuonna 1955 perustettu Varsovan liitto taas toimi suorana vastavetona lännelle ja samalla sen perustamisen myötä itäisen Euroopan sosialistimaat liitettiin yhä tiiviimmin Neuvostoliiton vallan alaisuuteen. Vuoden 1989 jälkeinen aika kuitenkin asetti liittojen tulevaisuuden uuteen valoon: jos idän ja lännen vastakkainasettelu on ohi ja neuvostoblokki hajonnut, mitä tarkoitusta kummallakaan liittokunnalla voi olla?

⁴²³ HS: ”Etyk uhkaa jäädä jalkoihin”. 15.12.1991.

⁴²⁴ Pekka Sivonen: ”Sotilaallinen varautuminen, ETYK ja uusi Eurooppa”. Rauhantutkimus 2/1990

⁴²⁵ Sundin 2018, 110–112.

⁴²⁶ Gheciu 2005, 34.

Vielä vuoden 1989 alussa esimerkiksi Helsingin Sanomat korosti sotilasliittojen, suurvaltasuhteiden liennytyksen ja aseriisuntaneuvottelujen merkittävää vaikutusta optimistisemmän turvallisuuskuvan kehittymisen mahdollisuuksissa.⁴²⁷ Ja vaikka esimerkiksi Alpo Rusi näki sekä Länsi-Euroopan puolustusidentiteetin että yleiseurooppalaisuuden kasvavan 1980-luvun lopulla, niin toisaalta hän uskoi, että nämä kehittyvät rakenteellisesti Naton alla.⁴²⁸ Toimittaja Paavo Keisalokin kysyi huhtikuussa 1989, joko Naton aika oli ohitse Euroopan suuntautuessa rauhallisempaan tulevaisuuteen. Hän ei kuitenkaan itse tähän uskonut. Pikemminkin Keisalon odotushorisontissa Natolla tuli olemaan oma roolinsa myös uudennlaisessa Euroopassa, kunhan organisaatio muuntaisi periaatteitaan maanosan muutosten myötä.⁴²⁹

Neuvostoliiton uudistusmielinen politiikka ja Itä-Euroopan irtautuminen sen otteesta tarkoittivat siis myös Natolle tilanteen uudelleenarvioimista. Uudessa ympäristössä Saksan liittotasavalta ja monet muut Naton jäsenvaltiot näkivät tarpeelliseksi aloittaa uudennlaisen yhteistyön Itä-Euroopan maiden kanssa. Samalla Yhdysvallat, Britannia ja Ranska vaativat konkreettisempia tuloksia Neuvostoliiton yksipuolisista aseriisuntalupauksista. Helsingin Sanomat arvioi tähän kontekstiin peilaten, että uusi tilanne ja näkemuserot liittokunnan sisällä tarkoittivat, että Nato oli nyt tullut vanhan toimintamallinsa päähän.⁴³⁰ Samaa mieltä oli suurlähettiläs Antti Karppinen: ”Moskova ei ole sama ’peikko’ kuin ennen, eikä sen maailmanvalta ideologisessakaan mielessä samanlainen. Euroopan integroitumisen myötä, eräiden SEV-maiden pyrkiessä EY:n ja EN:n jäseniksi, NATO:n on tultava ulos linnakkeestaan.”⁴³¹

Monelle suomalaiselle kommentaattorille Euroopan nopeat muutokset tarkoittivat tarvetta jonkinlaiselle tulevaisuuden vakauttamiselle. Yhdysvaltojen stabilisoivaa läsnäoloa Euroopassa korostivat muun muassa Viemerö Bonnissa ja Pastinen Lontoossa.⁴³² Myös Helsingin Sanomat oli huolestunut, että muuten positiivisia näkymiä

⁴²⁷ HS: ”Numeropeliä Wienissä”. 6.3.1989.

⁴²⁸ Alpo Rusi: ”Eurooppalaisen turvallisuusjärjestyksen murros: vakaus, voimapolitiikka ja poliittinen muutos”. Rauhantutkimus 1/1989.

⁴²⁹ Paavo Keisalo: ”Vieläkö Natoa tarvitaan?”. SK 23.3.1989, 12/1989.

⁴³⁰ HS: ”Euroopan haaste Bushille”. 26.5.1989

⁴³¹ Antti Karppinen: ”Bonn Brysselin ja Bushin jälkeen: vaikutelmia ja johtopäätöksiä”. 5.6.1989, BON214, UMA.

⁴³² Rauno Viemerö: ”Yhteinen eurooppalainen koti/ eurooppalainen rauhanjärjestys’ Liittohallituksen lähtökohtia”. 4.9.1989, BON333, UMA; Ilkka Pastinen: ”Englanti liennytyksen jarrumiehenä”. Lontoo 22.5.1989, LON119, UMA; Ilkka Pastinen: ”Aseriisunnan näkymät syksyllä 1989”. 17.10.1989, LON246, UMA.

nostaneet kehityskulut riistäytyisivät hallinnasta ”vallankumousvyöryjen” johdosta.⁴³³ Juuri tähän liittyvästä paradoksisista sotatieteiden laitoksen tutkija Juha Harjula kirjoitti Helsingin Sanomiin kolumnin joulukuussa 1989; toisaalta moni kaipasi liittokuntia muutosprosessien vakauttamiseen, mutta samalla niiden olemassaolo kuvasti maanosan vastakkainasettelun jatkumista ja konkreettiset tapahtumat veivät niiden toimintalogiikalta uskottavuutta.

Harjula suhtautui epäilevästi poliittisesti integroidun Euroopan yhteisön tai yleiseurooppalaisen ”yhteisen kodin” toteutumismahdollisuuksiin ja kykyyn taata sotilaallinen turvallisuus Euroopassa. Harjulan tuolloisessa tulevaisuudenkuvassa maanosassa tuli muutosten jälkeenkin olemaan kaksi erillistä liittokuntaa. Samalla myös hän uskoi, että Nato joutuu mukautumaan uuteen tilanteeseen, ja Yhdysvaltojen sotilaallinen painoarvo laskee Euroopassa.⁴³⁴ Samoihin aikoihin Suomen Kuvalehden kolumnisti Jukka Tarkka piti ilmeisenä, että vaikka Neuvostoliitto voi joustaa omasta sosialistisesta ideologiastaan, ei se voisi tulevaisuudessakaan antaa periksi välittömistä sotilaspoliittisista takuistaan. Tästä johtuen, vaikka ideologisesta ylivallasta suhteessa muihin Euroopan sosialistimaihin oli luovuttu, ei Tarkka uskonut Varsovan liiton olevan väistymässä mihinkään.⁴³⁵ Etyk-huumasta huolimatta myös Helsingin Sanomat ennusti vuoden 1989 lopulla sotilasliitoille pitkää ikää mutta toisaalta liittojen konkreettisen merkityksen vähentymistä Euroopan poliittisessa asetelmassa. Lehden arvio perustui ennen kaikkea näkemykseen, että Yhdysvallat halusi jatkossakin ylläpitää vaikutusvaltaansa Euroopassa Naton kautta, kun Nato taas tarvitsi Varsovan liittoa ylläpitääkseen olemassaolon tarkoitustaan.⁴³⁶

Olli Kivisen ja Paavo Keisalon odotushorisontissa tulevaisuus näyttäytyi taas hyvin erilaiselta kuin Harjulalla tai Tarkalla. Kivinen uskoi, että maanosan myönteinen ja rauhanomainen kehitys oli luonut pohjaa kaikkien suurvaltajoukkojen kotiuttamiseen Euroopasta.⁴³⁷ Keisalon odotushorisontissa taas sotilasliittojen merkitys vastaisuudessa näytti aina vain vähäisemmältä. Hän arvioi, että Unkari, Puola ja Itä-Saksa tulisivat todennäköisesti jättämään Varsovan liiton ja SEV:n nopeasti, jonka jälkeen Naton sotilaallinen rooli väistämättä supistuisi. Pidemmän aikavälin perspektiivissä Keisalo

⁴³³ HS: ”Huippukokous Euroopasta”. 2.11.1989.

⁴³⁴ Juha Harjula: ”Eurooppalainen paradoksi leimaa sotilasliittoja”. HS 6.12.1989.

⁴³⁵ Jukka Tarkka: ”Brezhnevian oppi”. SK 6.10.1989, 40/1989.

⁴³⁶ HS: ”Etyk nousee uuteen arvoon”. 16.12.1989.

⁴³⁷ Olli Kivinen: ”Suurvaltajohtajat Willensaunassa”. HS 3.12.1989.

uskoi myös Yhdysvaltojen sotilaallisen toiminnan Euroopassa päättyvän, vaikka maan täydellistä eristäytymistä Euroopan asioista hän ei toivonutkaan. Varsovan liiton sotilaallisen arvon hän uskoi romahtaneen jo aiemmin, vaikka odotti sen edelleen jatkavan toimintaansa poliittisena toimijana.⁴³⁸ Myös Max Jakobson uskoi vuoden 1990 alussa, että todennäköisesti Neuvostoliitto vetäisi joukkonsa pois itäisestä Keski-Euroopasta ja samalla ennen pitkää amerikkalaisten joukkojen läsnäolo muuttuisi tarpeettomaksi.⁴³⁹ Puolisen vuotta myöhemmin, kun Paavo Keisalon kokemustilassa Ety-prosessin aseriisuntaneuvottelut näyttivät tuottavan tulosta, hän arvioi, että neuvostojoukkojen vetäytyessä itäisestä Euroopasta, todennäköisesti myös Naton jäsenvaltiot vähentäisivät armeijoidensa resursseja.⁴⁴⁰ Jos esimerkiksi Jakobson ja Helsingin Sanomat saman vuoden keväällä esittivät arvioita Euroopan muuttumisesta turvallisemmaksi paikaksi suurvaltojen aseriisuntaneuvottelujen etenemisen myötä ja uskoivat 1990-luvun olemaan Euroopan demilitarisoinnin vuosikymmen,⁴⁴¹ niin Ilkka Pastinen oli arvioinut vielä syksyllä 1989, että liennytyt saattaisi olla ehtymässä ja aseiden riisunnasta tulossa ”20. vuosisadan myytti”.⁴⁴² Myös suurvaltojen aseriisunnan edistymisen osalta esiintyi siis hyvin vaihtelevia tulevaisuudenkuvia.

Saksan kysymyksen yhteydessä näimme, että Nato muutti toimintalogiikkaansa, kuten monet olivat toivoneet ja odottaneet sen tekevän. Huhtikuussa 1990 organisaation sotilaskomitea ilmoitti, että se ei enää pitänyt Varsovan liittoa vihollisenaan.⁴⁴³ Lontoossa kesällä 1990 organisaatio julisti virallisesti, että vastakkainasettelu liittoumien välillä oli ohi, ja samalla Nato muutti sotilaallista strategiaansa sovitteluammaksi ja passiivisemmaksi.⁴⁴⁴ Helsingin Sanomat piti päätöstä jälleen yhtenä merkinä uudesta aikakaudesta Euroopassa, jonka myötä maanosalla oli mahdollisuudet pysyvään rauhaan. Viemerölle se tarkoitti ”voimasuhteiden muutosta” Naton eduksi,⁴⁴⁵ mutta Suomen suurin päivälehti piti tätä organisaation lopun alkuna, uskoen yhdistyvän Saksan hylkäävän Naton ja kääntävän katseensa yleiseurooppalaiseen järjestelyyn Etykin puitteissa.⁴⁴⁶ Martti Häikiö taas ihmetteli suoraan vielä syksyllä 1990, ”mitä virkaa on

⁴³⁸ Paavo Keisalo: ”Yli rajojen”. SK 17.11.1989, 46/1989; Paavo Keisalo: ”Bush haluaa auttaa”. SK 8.12.1989, 49/1989.

⁴³⁹ Esim. Max Jakobson: ”Mitä Suomi voi antaa uudistuvalla Euroopalle?”. HS 25.2.1990.

⁴⁴⁰ Paavo Keisalo: ”Jos kaikki menee hyvin”. SK 4.5.1990, 18/1990.

⁴⁴¹ Max Jakobson: ”1990-luku”. SK 5.1.1990, 1/1990; HS: ”Aseriisuntaa ja liennytyt”. 13.2.1990.

⁴⁴² Ilkka Pastinen: ”Liennytyt koetuksella; englantilainen näkökulma”. 5.9.1989, LON216, UMA. Ilkka Pastinen: ”Aseriisunnan näkymät syksyllä 1989”. 17.10.1989, LON246, UMA.

⁴⁴³ McCalla 1996, 449.

⁴⁴⁴ Haftendorn 2010, 349.

⁴⁴⁵ Rauno Viemerö: ”NATOn huippukokous 5.-6.7.1990”. 10.7.1990, BONB095, UMA.

⁴⁴⁶ HS: ”Naton kädenojennus”. 9.7.1990.

NATO:lla”, kun neuvostojoukkojen uhka Euroopassa oli menettänyt uskottavuutensa. Häikiö uskoi Naton käyvän ”olemassaolon taisteluaan” ja epäili Yhdysvaltojen roolin väistämättä vähenemään Euroopassa, kun Länsi-Eurooppa neuvotteli poliittisesta yhteistyöstä ja Yhdysvallat suuntasi voimavarojaan Persianlahdelle.⁴⁴⁷

Mainittakoon, että esimerkiksi kansainvälisen politiikan uusrealistista koulukuntaa edustava tutkija John Mearsheimer tarkasteli kesällä 1990 *International Security* -lehdessä julkaistussa artikkelissaan sellaista tulevaisuuden skenaariota, jossa kylmä sota päättyy lopullisesti, Nato ja Varsovan liitto hajoavat ja liittokuntien joukot Euroopasta vedettäisiin kokonaan pois asemistaan. Mearsheimerin näki tilanteen siten, että tämä kehitys tulisi johtamaan huomattavasti väkivaltaisempaan ja rauhattomampaan Eurooppaan kuin aiempi kaksinapainen puolivuosisataa oli ollut.⁴⁴⁸ Artikkelin herätti kiihvasta keskustelua alan tutkijoiden parissa, ja esimerkiksi Robert Keohane sekä Bruce M. Russett haastoivat Mearsheimerin pessimistisen tulevaisuudenkuvan omissa vastineissaan.⁴⁴⁹ Vaikka uusi tilanne saattoi paikoittain herättää myös joissakin suomalaisissa tarkkailijoissa huolia, ei primääriaineistossa esiintynyt Mearsheimeriin hyvin pessimistisen realismin kaltaisia kuvia tulevaisuudesta.

Keväällä 1990 Varsovan liiton maista muun muassa Unkari ja Tšekkoslovakia olivat osoittaneet alustavaa kiinnostusta Natoa kohtaan. Vaikka liitto oli vielä loppuvuoteen 1991 asti virallisesti olemassa, oli organisaatio viimeistään vuonna 1990 menettänyt merkityksensä.⁴⁵⁰ Tämä oli vuoden aikana ilmennyt myös monien suomalaisten tulevaisuudenkuvin.⁴⁵¹ Tästä huolimatta vielä kyseisen vuoden kesällä Keisalo painotti, että vaikka Varsovan liitolla ei enää ollut juuri mitään funktiota, oli kehityksen stabiiliteetin kannalta suotavaa, että tavanomaisista aseista käytävät neuvottelut käytäisiin myös loppuun kahden sotilasliiton välillä. Nyt hän ei kuitenkaan enää pitänyt kahden sotilasliiton kohtalonyhteyttä itsestään selvänä: Neuvostoliiton epäselvä sisäinen kehitys takasi, että Natoa tarvittaisiin jatkossa. Keisalo, kuten moni muu, painotti myös, että koska Nato oli taannut rauhan lähes puoli vuosisataa, ei sitä tuosta vain lakkautettaisi.⁴⁵² Vuoden 1990 viimeisessä Suomen Kuvalehdessä hän arvioi, että vaikka Nato kyllä

⁴⁴⁷ Martti Häikiö: ”Uudet naapurit”. Kanava 8/1990.

⁴⁴⁸ Mearsheimer 1990.

⁴⁴⁹ Hoffman & Keohane & Mearsheimer 1990; Russett & Risse-Kappen & Mearsheimer 1990.

⁴⁵⁰ Rey 2008, 32–33.

⁴⁵¹ Esim. Max Jakobson: ”Mitä Suomi voi antaa uudistuvalla Euroopalle?”. HS 25.2.1990.

⁴⁵² Paavo Keisalo: ”Yhteispeli on välttämätöntä”. SK 8.6.1990, 23/1990.

jatkaisi toimintaansa, tulisi Yhdysvaltain rooli Euroopassa varmasti vähenemään, ja näin ollen Naton eurooppalaisten maiden pitäisi vahvistaa yhteistyötään.⁴⁵³

Keski- ja Itä-Euroopan maiden kiinnostus läntisiä yhteistyöorganisaatioita kohti vastaavasti vain vahvisti Helsingin Sanomien näkemystä siitä, että Nato tulee menettämään olemassaolon tarpeensa sotilaallisena liittona.⁴⁵⁴ Tämä kehitys yhdistettynä Persianlahden sotaan sai Helsingin Sanomat arvioimaan, että vaikka Naton olemassaolon merkitys oli hävinnyt Euroopassa, saattaisi se löytää itselleen uuden tarkoituksen ”pohjoisen poliisina levottomassa etelässä”.⁴⁵⁵ Tämä olikin tuolloin yleinen ajatus Naton tulevaisuudesta.⁴⁵⁶ Vuoden 1990 lopulta odotushorisontti Naton tulevaisuudesta muuttui monella suomalaisella tarkkailijalla. Murto uskoi, että Nato on pystynyt toimimaan uudessa tilanteessa siinä määrin hyvin, että organisaatiota ei välttämättä uudisteta kovinkaan paljoa ja USA:n johtoasema Natossa tulee säilymään.⁴⁵⁷

Ja kuten aiemmin todettua, suurlähettiläs Häkkänen piti ainoana vaihtoehtona EY:n puolustusulottuvuudelle Naton modernisoimista uuteen aikaan sopivaksi. Toisaalta Häkkänen ei kuitenkaan uskonut, että Varsovan liiton hajottua Yhdysvallat olisi ikuisesti valmis ”kantamaan suurinta taakkaa Euroopan puolustuksesta”.⁴⁵⁸ Suurlähettiläs kirjoitti Helsinkiin uskovansa, että eräs Pariisissa kiertävä vitsi tulisi pitämään myös paikkansa. Vitsin lopussa Jumala vastaa, Naton pääsihteeri Manfred Wörnerin tiedusteltua kuinka kauan Nato pysyy pystyssä, että organisaatio tulee jatkamaan toimintaansa vielä Jumalan virkakauden jälkeen.⁴⁵⁹ Kai Helenius puolestaan arvioi, että Naton poliittista roolia tulisi kehittää siten, että se tukisi yleiseurooppalaista politiikkaa. Kuten aiemmin olemme huomanneet, myös monet muut suomalaiset korostivat vanhojen rakenteiden merkitystä vastaisuudessa.⁴⁶⁰ Esimerkiksi Rusi uskoi keväällä 1991, että vaikka Euroopan sotilaspoliittisen arkkitehtuurin muutos tulisi tapahtua perinteisten järjestöjen kautta, oli niiden strategiat kuitenkin muutettava.⁴⁶¹ Paavo Keisalo puolestaan korosti yhä keväällä

⁴⁵³ Paavo Keisalo: ”EY, Suomi ja puolueettomuus”. SK 21.12.1990, 51-52/1990.

⁴⁵⁴ HS: ”Ikuisen rauhan kangastus”. 20.11.1990.

⁴⁵⁵ HS: ”Nato etsii vereksiä vastustajia” 20.12.1990.

⁴⁵⁶ Howorth 2008, 262.

⁴⁵⁷ Charles Murto: ”Ranskan näkökulmasta katsottuna EY:n puolustusyhteistyö toteutuu ehkä periaatteessa mutta ei käytännössä”. 7.5.1991, PAR90, UMA.

⁴⁵⁸ Matti Häkkänen: ”Suomi ja EY Pariisin horisontista arvioiden”. 9.9.1991, PAR189, UMA.

⁴⁵⁹ Matti Häkkänen: ”Mitterrand: Enemmän Eurooppaa – kaikki riippuu Maastrichtista”. 22.10.1991, PAR211, UMA.

⁴⁶⁰ Kai Helenius: ”Euroopan turvallisuusrakenteet; keskusteluja AA:n pol.päällikkö Chrobogin ja Eurooppa-osaston päällikkö Hofstetterin kanssa”. 3.6.1991, BONB088, UMA.

⁴⁶¹ Alpo Rusi: ”Poliittiset realiteetit muuttuvat Euroopassa”. HS 18.5.1991.

1991, että vain Yhdysvaltojen ydinasekapasiteetti Natossa voisi toimia yhä sotilaallisena suurvaltana säilyneen Neuvostoliiton vastapainona. Tätä näkökantaa korosti Jaakko Itoniemi.⁴⁶² Keisalo uskoi, että Euroopan valtioiden tulisi ottaa laajemmin vastuuta ja valtaa Natossa, jotta Yhdysvaltojen eristäytymistä puoltavat tahot saataisiin rauhoitettua. Kun myös Keisalon odotushorisontissa huolena esiintyivät mahdolliset etniset konfliktit Itä-Euroopassa, uskoi hän Yhdysvaltojen olevan paras mahdollinen ”tuomari” tällaisten skenaarioiden toteutuessa.⁴⁶³

Myös toimittaja Olli Kivisen tulevaisuudenkuva oli muuttunut kesään 1991 tultaessa. Nyt Kivinen piti selvänä, että Länsi-Euroopan maat eivät olisi halukkaita kustantamaan Euroopan puolustusta keskenään tai antamaan periksi omista kansallisista eduistaan. Tästä johtuen myös Kivinen piti Naton ja Yhdysvaltojen vahvaa asemaa Euroopan puolustus- ja turvallisuusjärjestelyissä myös tulevaisuudessa vain loogisena johtopäätöksenä.⁴⁶⁴ Kuitenkin vielä 1991 liittokuntien merkityksestä uudessa Euroopassa ilmeni myös vaihtoehtoisia näkemyksiä. Esimerkiksi Helsingin Sanomiin kolumnin kirjoittanut journalisti Tapani Ruokanen uskoi yhä, että Etyk muodostaisi Euroopan turvallisuusarkkitehtuurin: ”Turvallisuusjärjestelmä on institutionalisoitunut Etyk. [– –] Järjestelmä korvaa Naton ja Varsovan liiton”.⁴⁶⁵ Tämän kaltaiset tulevaisuudenkuvat, jotka poikkeavat voimakkaasti suurimman osan muiden aikalaisten käsityksistä maanosan kehityksestä, vahvistavat näkymää vuosista vaihtoehtojen ja uudelleenorientoitumisen aikana. Ne kuvastavat hyvin, miten vaikeaa nykytilaa seuraavaan horisonttiin oli etsiä.

Neuvostoliiton vallankaappausyritys elokuussa 1991 sai monet huolestumaan uudesta kylmän sodan kaudesta ja Jugoslavian konflikti osoitti EY:n poliittisen yhteistyön sekä Etykin toiminnan vajaavaisuuden. Monen odotushorisontissa Naton ja Yhdysvaltojen tulevaisuuden vahva rooli Euroopan turvallisuusjärjestelmässä sementoitui.⁴⁶⁶ Vaikka sosialismin jättäneet Itä-Euroopan maat esittivät kiinnostusta myös Euroopan yhteisöihin päin, Neuvostoliiton asteittainen hajoaminen vuonna 1991 tarkoitti näille maille myös kiinnostuksen lisääntymistä Natoon. Lokakuussa 1991 Yhdysvallat ja Saksa perustivat

⁴⁶² Jaakko Itoniemi: ”Persianlahden jälkeen”. SK 15.3.1991, 11/1991.

⁴⁶³ Paavo Keisalo: ”Yhdysvallat ja Eurooppa”. SK 8.3.1991, 10/1991.

⁴⁶⁴ Olli Kivinen: ”Nato pysyy Euroopan puolustusjärjestönä”. HS 2.6.1991; Olli Kivinen: ”Naton houkutus kasvaa idässä”. HS 22.12.1991.

⁴⁶⁵ Tapani Ruokanen: ”Uusi Eurooppa mullisti protestanttien lempiteemat”. HS 15.6.1991.

⁴⁶⁶ Jukka Tarkka: ”Kremlin kaappaus”. SK 23.8.1991, 34/1991; Paavo Keisalo: ”Euroopan teatteri”. SK 20.9.1991, 38/1991.

Pohjois-Atlantin yhteistyövaltuuston (North Atlantic Cooperation Council), jonka tarkoituksena oli toimia neuvottelufoorumina neuvostoblokin hajoamisesta muodostuneiden valtioiden ja Naton välillä.⁴⁶⁷ Tämä vaikutti myös Helsingin Sanomien tulevaisuudenkuvaan, jossa pitkään oli ilmennyt vain Naton toiminnan loppuminen kylmän sodan voittajana. Naton toiminta-alueen ja toimien mahdollinen laajeneminen herättivät lehdessä myös kysymyksiä, ja se epäilikin, että jollei vain puolustukseen erikoistunut Nato yhä muuttuisi merkittävästi, ei sen jäsenvaltioiden yhtenäisyys välttämättä kestäisi uusissa haasteissa ja organisaatioon kohdistuneissa toiveissa. Myös Helsingin Sanomien projisoimassa tulevaisuudenkuvassa kyseenalaistettiin, miten kauan Yhdysvallat haluaa kantaa vastuuta vanhasta mantereesta:

*Natolla on sitä paitsi Akilleen kantapäätänsä. Liiton menestys ja voima riippuvat viime kädessä Yhdysvaltojen jatkuvasta halusta pysyä Euroopassa ja kantaa vastuuta sen olojen vakavuudesta. Taakka voi osoittautua suuremmaksi kuin mitä amerikkalainen veronmaksaja haluaa kantaa, nyt kun kommunismin pelko ei enää toimi aatteellisena ponttimena.*⁴⁶⁸

Tutkija Pekka Sivonen puolestaan kirjoitti, että ”amerikkalaisten veronmaksajien kiinnostus” tukea Yhdysvaltojen laajaa puolustuksellista läsnäoloa tuskin kestäisi kovin pitkään. Lisäksi hän koki, että Natolla ei juuri ollut mitään käytännöllistä syytä jatkaa ”intensiivistä yhteistyötä”, nyt kun kaikki organisaation tavoitteet olivat vanhentuneet. Sivonen toivoi, että Itä-Euroopan poliittiset muutokset demokratiaa kohti myös ratkaisisivat läntisen sotilasliiton jättämän aukon Euroopassa, ja samalla edesauttaisivat yleiseurooppalaisen turvallisuusyhteisön rakentumista. Tämä oli silti pidemmän aikavälin toive: ”Vielä ollaan kuitenkin kaukana tuollaisista turvallisuusyhteisön olosuhteista.”⁴⁶⁹

Muun muassa kansainvälisen politiikan tutkija G. John Ikenberry on todennut, että suurimmalla osalla aikalaistarkkailijoista, kuten oppialan tunnetuille teoreetikoille Kenneth Waltzille ja John Mearsheimerille oletus kansainvälisen järjestelmän tulevaisuudesta kylmän sodan jälkeen oli siirtyminen kaksinapaisuudesta moninapaiseen järjestelmään. Yhdysvaltojen hallitsevaa roolia maailmanpolitiikassa harva osasi odottaa, sillä Euroopan, Japanin, Saksan ja uuden Venäjän odotettiin haastavan tämän

⁴⁶⁷ Mastny 2008, 241.

⁴⁶⁸ HS: ”Nato on äkillinen lemmikki”. 22.12.1991.

⁴⁶⁹ Pekka Sivonen: ”Suomen turvallisuuspolitiikka uusissa oloissa”. Kanava 9/1991.

asetelman.⁴⁷⁰ Monella suomalaisella oli samansuuntaisia ajatuksia. Vaikka valtaosa kyllä alkoi hahmottaa vuoden 1991 aikana tulevaisuuden, jossa Natolla olisi oma paikkansa maanosan uudessa turvallisuusjärjestelmässä, moni arvioi, ettei Yhdysvalloilla olisi uudessa tilanteessa halukkuutta kohdentaa resurssejaan Eurooppaan kovin pitkäksi ajaksi.

⁴⁷⁰ Ikenberry 2010, 540–541.

5. Menneet tulevaisuuden identiteetit, ideologiat ja uhkakuvat

Miksi emme työskentele yhdessä kaikkien poliittisten puolueiden hajottamiseksi? Miksi emme perusta vain yhtä suurta puoluetta, Euroopan Puoluetta?

Näin totesi Tshekkoslovakian vastavalittu presidentti ja aikakauden ikoni Václav Havel Helmut Kohlille vuonna 1990.⁴⁷¹ Institutionaalisten muutosten lisäksi maanosa oli myös keskellä ideologista murroskautta. Tähän mennessä olen tutkimuksessa keskittynyt temaattisesti suomalaisten tutkijoiden, toimittajien ja diplomaattien käsityksiin Euroopan institutionaalisisesta tulevaisuudesta. Samalla on käynyt ilmi yleisiä suuntaviivoja tutkittavien toimijoiden käsityksistä maanosan ideologisen suunnan, Euroopan kansalaisten identiteettien sekä uusien uhkien tulevaisuudesta.

Tulevaisuus nähtiin muodostuvan niin länsimaisten arvojen, markkinatalouden ja demokratian kuin yhdistyvän Euroopan ja yleiseurooppalaisuuden pohjalle. Neuvostoliiton tappio ideologioiden kaksinkamppailussa oli aikalaisille osoitus demokraattisen länsimaisen liberaalin järjestyksen voitosta. Muutoksen vuodet eivät avanneet odotushorisonttiin mahdollisuutta lännen ja idän yhdistämisestä vain rakenteellisten integraatioprosessien tasolla. Kuten moneen kertaan on jo käynyt ilmi, puheet yleiseurooppalaisuudesta tai paneurooppalaisuudesta olivat yleisiä vuosien aikana. Aikalaiset eivät pohtineet vain minkälaista Eurooppaa oltiin rakentamassa, mutta myös mitä Eurooppa ja eurooppalaisuus tarkoittivat.⁴⁷²

Politiikan ja historian tutkija Anthony Pagden on kirjoittanut, ettei eurooppalainen poliittinen arkkitehtuuri valtioiden liiton tai liittovaltion muodossa voi selvitä, ellei se pysty visioimaan kulttuurisesti, intellektuellisesti ja esteettisesti kansallisvaltiota houkuttelevampaa mallia.⁴⁷³ Virallisten instituutioiden lisäksi ihmiset tarvitsevat yhteisiä kokemuksia, kertomuksia ja yhteenkuuluvuutta. Samalla kun Eurooppa näytti yhdistyvän, ilmeni suomalaisten odotushorisontissa myös uudenlaisia haasteita. Seuraavaksi käsittelen tulevaisuuskuvia Euroopan ideologisesta suunnasta, eurooppalaisesta identiteetistä sekä suomalaisten käsityksiä maanosan tulevaisuuden uhista.

⁴⁷¹ Lainaus teoksesta Žižek 2018, 77. Suomennos kirjoittajan.

⁴⁷² Wilson & van der Dussen 1993, 9.

⁴⁷³ Pagden 2002, 20.

5.1. Yleiseurooppalainen identiteetti ja ideologia?

Ajatus Euroopan yhdentymisestä poliittisten rakenteiden tasolla oli siis tiiviisti kytköksissä Euroopan idean ja eurooppalaisen identiteetin merkityksiin. Jos ensimmäinen maailmansota nosti esille muun muassa Coudenhove-Kalergin ajatuksia Paneuroopasta, toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina Eurooppa jakaantui ideologisesti kahtia, mutta samalla kehittyi pohja tulevien vuosikymmenien Länsi-Euroopan integraatiolle, niin vuosi 1989 mahdollisti ihmisten mielikuvitukset hahmottelemaan ajatusta laajemmasta, uudesta ja yhtenäisestä maanosasta.⁴⁷⁴ Ajatus Euroopasta toimi muutosten myötä ihmisiä mobilisoivana poliittisena ideana.⁴⁷⁵ Minkälaisia kuvia tulevaisuuden Euroopan ideologisesta suunnasta ja eurooppalaisesta identiteetistä suomalaisilla tarkkailijoille oli?

Joensuun yliopiston entinen rehtori ja historian emeritusprofessori ja 1980-luvun lopulla Ranskassa vierailevana professorina työskennellyt Heikki Kirkinen arvioi Euroopan ja eurooppalaisuuden identiteetin tulevaisuutta vuoden 1989 alussa. Kirjoituksessaan Kirkinen kritisoi Eurooppaa satoja vuosia kahlinnutta ”mekanistista ajattelutapaa”, jossa yhteiskunnan toimintaa pyritään keskittämään aina vain laajemmiksi ja keskitetyiksi yksiköiksi, kuten kansakunniksi. Kirkinen piti ihmisen pitkän aikavälin historiassa tällaista mekanistista ajattelutapaa luonnottomana ja kestäättömänä. Hän uskoi tämän kuitenkin ennen pitkää syrjäytyvän luonnollisempien mentaliteettien ja yksiköiden – sukujen, heimojen ja maakuntien – tieltä. Kirkiselle tämä tarkoitti käytännössä sitä, että Euroopassa kehitys oli kulkemassa yli kansakuntien rajojen, poliittisten liittojen ja fasismin tai sosialismin kaltaisten ”suurten selitysmallien”.⁴⁷⁶ Sen sijaan Kirkinen tulevaisuudenkuvassa maanosan yhdentymisen tuli perustua ”suureen sopeutuvuuteen ja erilaisuuksien sietokykyyn”, jossa maanosan rakentuisi maakuntien, kansakuntien ja paikallisten kulttuurien verkoksi. Tällä tavoin professori uskoi Euroopan tulevaisuuden voivan muodostua eheäksi ja rikkaaksi kokonaisuudeksi.⁴⁷⁷ Samaista kulttuurien sopeutumista sekä erilaisuuden ja monimuotoisuuden sietämistä Kirkinen korosti myös Kanava-lehdessä vuonna 1991.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Bugge 2002, 61.

⁴⁷⁵ Stråth 2002, 388.

⁴⁷⁶ Ns. suurten kertomusten tai metanarratiivien kritiikki on ollut tyypillistä postmodernille yhteiskuntateorialle. Ks. erityisesti Lyotard 1984. Narratiivin puolustuksesta ihmisten kokemuksessa esim. Carr 1991.

⁴⁷⁷ Heikki Kirkinen: ”Heimojen, maakuntien ja kansakuntien Eurooppa”. HS 4.2.1989.

⁴⁷⁸ Heikki Kirkinen: ”Diversiteetin merkitys kulttuurievoluutiassa”. Kanava 5/1991.

Myös käytännöllisen teologian dosentti Tapio Lampinen visioi Suomen Kuvalehden kirjoituksessa, miten siirtyminen kansallisvaltioiden Euroopasta kansakuntien Eurooppaan, jossa flaamit, katalonialaiset tai irlantilaiset olisivat vapaita määräämään itse kohtalostaan, saattaisi olla ratkaisu, jolla maanosa välttäisi väkivaltaisuudet. Lampinen esitti, että ajatus kansakuntien ja kansallisvaltioiden välttämättömästä yhteydestä saattoi hyvin olla vanhentunut ja kansallisvaltio vain hetkellinen organisoinnin muoto.⁴⁷⁹ Helsingin Sanomat yhtyi osittain näihin ajatuksiin kommentoidessaan Kirkisen kirjoitusta pääkirjoituksessaan helmikuussa 1989. Lehti kuitenkin piti kansallisvaltioiden sisäisten identiteettien, kuten baskien tai skotlantilaisten nousua ensisijaisesti länsieurooppalaisena ilmiönä. Itä-Euroopan tulevaisuuden Helsingin Sanomat projisoi toisenlaisena: ”Kyseessä on lähinnä länsieurooppalainen ilmiö. Itä-Euroopassa kehitys johtanee ensin kohti kansallisvaltioiden renessanssia ja jatkossa lisääntyvään yhteistyöhön Länsi-Euroopan kanssa.”⁴⁸⁰ Myös Max Jakobson uskoi hahmotellessaan 1990-luvun Eurooppaa, että Itä-Euroopassa valheellisen ”ideologisen yhteenkuuluvuuden” jälkeen maiden kansalliset edut nousevat aluksi merkittävimmäksi kysymykseksi.⁴⁸¹ Suurlähettiläs Matti Häkkänen puolestaan arvioi, että Euroopan integraatiokehityksen laajentaminen Itä- ja Keski-Eurooppaan olisi suotavaa, sillä sen myötä maihin muodostuva eurooppalainen identiteetti saattaisi estää nationalismin nousun sosialismin jättämän ”ideologisen tyhjiön” tilalle.⁴⁸²

Euroopan yhdistymistä tutkineen Esko Antolan tulevaisuudenkuvassa, vielä ennen ajanjakson suurimpia muutoksia, näytti ilmeiseltä, että valtioiden ylivalta Euroopassa murtuisi, ja tulevaisuudessa valta jakautuisi osittain kansallisvaltioiden, Euroopan yhteisön ja kansalaisyhteiskunnan kesken.⁴⁸³ Olli Kivinen taas piti tuolloin jo selvänä, ettei tulevaisuuden ongelmia olisi ratkaistavissa kansallisvaltioiden kesken, jolloin yleiseurooppalainen yhteistyö tulisi heikentämään kansallisvaltioiden asemaa väistämättä.⁴⁸⁴ Kaksi vuotta myöhemmin kolumneissaan aktiivisesti Euroopan yhdentymisen puolesta puhunut Kivinen piti vain kaikkein utopistisimpia ajatuksia ainoina, joilla Euroopan tulevaisuus olisi mahdollista ratkaista. Tämä tarkoitti hänelle koko maanosalle yhteistä keskusvaltaa, jonka ohella valtaa tuli hänen mielestään hajottaa

⁴⁷⁹ Tapio Lampinen: ”Kansakuntien Eurooppa”. SK 8.11.1991, 45/1991.

⁴⁸⁰ HS: ”Euroopan uudet rakenteet”. 12.2.1989.

⁴⁸¹ Max Jakobson: ”1990-luku”. SK 5.1.1990, 1/1990.

⁴⁸² Matti Häkkänen: ”Ranskan näkökulma Itä-Euroopan tilanteeseen”. 15.1.1990, PAR, UMA.

⁴⁸³ SK: ”1992. Näkyjä Euroopasta. ”Kansalaisjärjestöjen kautta voimme vaikuttaa”. Esko Antolan haastattelu. Teksti Arja Piispa. 27.1.1989, 4/1989.

⁴⁸⁴ Olli Kivinen: ”Berliinin muuri on virheiden monumentti”. HS 13.5.1989.

kansalaisille ruohonjuuritasolle, jotta vähemmistökansat saisivat aidosti itsemääräämisoikeuden.⁴⁸⁵ Vuoden 1991 loppupuolella Kivinen kirjoittikin kolumnissaan, miten hän uskoi ”maakuntien ja kuntien” Euroopan helpottavan paluuta luonnolliseen yhteiskuntaan, jossa ”oikeat ihmiset” tekevät ”oikeaa yhteistyötä” byrokraattisen ja keskitetyn vallan sijasta.⁴⁸⁶

Helsingin yliopiston valtio-opin ja kauppakorkeakoulun dosentti Kari Sulevo analysoi eurooppalaista identiteettiä ja ideologiaa erilaisesta näkökulmasta. Sulevo uskoi, että vaikka teot eivät välttämättä tukeneet ajatusta Euroopan vahvistumisesta globaalissa politiikassa suurvallan tasolle, oli tästä huolimatta ”ihmisten mielten tasolla” nousemassa ajatus yhteisestä Eurooppa- ja EY-perheestä. EY:n suunnitelmat esimerkiksi poliittisesta unionista osoittivat hänelle, että jo nyt oltiin suuntautumassa aidosti integroituneeseen maanosaan. Huolena Sulevolla oli, että tulevaisuus saattaisi olla pikemminkin yritysten kuin ihmisten Eurooppa.⁴⁸⁷ Myös Kirkinen esitti teksteissään huolia kulttuurien moninaisuuden vähentymisestä, jos Eurooppa yhdentyisi vain talouden ehdoilla.⁴⁸⁸ Tähän saattoi liittyä, kuten esimerkiksi toimittaja Renny Jokelinille, huoli siitä, että yhteisten sisämarkkinoiden ja talouspolitiikan myötä ihmisten sosiaaliset takuut, kuten vähimmäispalkka, jäisivät yritysten etujen jalkoihin.⁴⁸⁹ Myös hyvinvointivaltion ja Euroopan integraation suhdetta tutkinut sosiologi Pekka Kosonen kirjoitti, että vaikka paneurooppalainen integraatio ja yleiseurooppalainen yhteistyö vaikuttivat hänelle mielenkiintoisimmilta Euroopan yhdentymisen skenaarioilta, piti hän näitä juuri tästä syystä myös epärealistisimpana. ”Puhdas sisämarkkinaprojekti”, jossa integraation keskiössä olisi vain markkinoiden vapauttaminen oli Kososen odotushorisontissa todennäköisin vaihtoehto.⁴⁹⁰

Sulevo jatkoi Helsingin Sanomissa eurooppalaisesta identiteetistä vuoden 1990 alussa. Nyt hänen odotushorisontissaan integraation syvenemisen myötä nouseva uusi eurooppalainen identiteetti tulisi johtamaan myös uudenlaisiin ajatusrakennelmiin, joilla olisi vaikutusta Euroopan poliittisiin ideologioihin. Koska Sulevo uskoi ajan ajaneen monesta länsieurooppalaisesta aatteesta ohi ja osan taas saavuttaneen tärkeimmät

⁴⁸⁵ Olli Kivinen: ”Tuli ja vesi eivät risteydy”. HS 30.6.1991.

⁴⁸⁶ Olli Kivinen: ”Luonnollinen Eurooppa”. HS 22.10.1991.

⁴⁸⁷ Kari Sulevo: ”Länsieurooppalainen suurvalta kehitteillä?”. HS 2.6.1989.

⁴⁸⁸ Heikki Kirkinen: ”Diversiteetin merkitys kulttuurievoluutiassa”. Kanava 5/1991.

⁴⁸⁹ Renny Jokelin: ”Kansankoti on kaukana Euroopasta”. HS 20.10.1991.

⁴⁹⁰ Pekka Kosonen: ”Eurooppalaisuus, integraatio ja hyvinvointivaltio”. Rauhantutkimus 1/1990.

tavoitteensa, arvioi hän, että tulevaisuudessa tämän kaltaisille uusille poliittisille ideologioille olisi tilausta. Hänen tulevaisuudenkuvassaan pelkkä eurooppalainen identiteetti ei kuitenkaan riittänyt ideologian pohjaksi, mutta integraatioon liittyville vapaalle markkinataloudelle, demokratialle ja ylikansalliselle yhteistyölle hän uskoi olevan tavalla tai toisella kysyntää. Sulevo piti tämän kaltaista ”EY-eurooppalaisuutta” mahdollisena ideologisena pohjana tulevaisuuden eurooppalaiselle liittovaltiolle. Sulevo havaitsi ajatuksen esteenä kuitenkin monia haasteita. Yksi näistä oli taloudellinen: Sulevo piti uuden ”metaideologian” toteutumisen kannalta tarpeellisena, että EY:n kaavailemat uudistukset, uudet instituutiot ja talousintegraatio etenevät mallikkaasti. Tähän hän toisaalta vaikutti itse myös uskovan.⁴⁹¹

Ulkopoliittisen instituutin johtaja Paavo Lipponen sen sijaan uskoi, että yleiseurooppalaiset instituutiot eivät itsessään riittäisi maanosan yhdentymisen rakennuspalikoiksi. Hänkin ajatteli, että uusi Eurooppa kehittyy juuri talouden ja demokratian pohjalle EY:n puitteissa, maanosan yhteiskuntien ”arvoperustan samankaltaistumisen vastustamattomien voimien myötä”. Uudenlaiset uhkakuvat sekä Neuvostoliiton sisäiset ongelmat ja Itä-Euroopan markkinatalouteen siirtymisen haasteet herättivät hänessä kyllä huolta, mutta Lipponen uskoi maanosan rakenteiden kestävän tämän ja Itä-Euroopan liittyvän Euroopan yhteisöihin vuosituhaten vaihteessa. Lipposen tulevaisuuden Eurooppa ei näyttänyt muodostuvan yleiseurooppalaisten instituutioiden ja ajatusten pohjalta, mutta ei myöskään Länsi-Eurooppa ja EY-keskeisen mallin mukaisesti, vaan hänen odotushorisontissa ilmeni näiden mallien, muodoltaan jokseenkin epämääräinen, synteesi.⁴⁹²

Tampereen yliopistossa liseniaatintyötä eurooppalaisen ihmisen maailmankuvan murroksesta tehnyt sosiologi Jussi Vähämäki sen sijaan piti esille nousseita tarinoita eurooppalaisesta identiteetistä vain nostalgisena reaktiona ja myyttisenä paluuna menneisyyteen. Vaikka Vähämäen kokemustilassa tämä paluu ”epämääräisen Euroopan” myyttiin esiintyi negatiivisena ilmiönä, näki hän siinä myös mahdollisuuksia, jos eurooppalaiset ymmärtäisivät tarinat vain tarinoiksi ja hyväksyisivät muuttuneen asemansa. Vähämäki siis toivoi, että tarinoiden toistamisen kautta nostalgia menneestä Euroopasta tehtäisiin ”heikoksi” ja ”kitschiksi”, jotta eurooppalaiset ymmärtäisivät olevansa vain yksi kulttuuri kaikkien muiden joukossa. Vähämäen odotushorisontissa

⁴⁹¹ Kari Sulevo: ”EY:n ideologinen tausta täsmentyy”. HS 8.1.1990.

⁴⁹² Paavo Lipponen: ”Suomen edut ja EY”. SK 22.3.1991, 22/1991.

menneisyyden Euroopan heikentäminen ja vanhojen eurooppalaisten arvojen kyseenalaistaminen oli tapa, jolla tulevaisuuden eurooppalaisen ymmärrys itsestään voisi muuttua positiivisempaan suuntaan.⁴⁹³ Hänelle tulevaisuuden pelkona selvästi oli, että menneisyyden kautta maanosa pitäisi eurooppalaisuutta ylivertaisena identiteettinä ja näin palaisi imperialistiseen menneisyyteensä ja vahingollisiin suuriin kertomuksiin.

Toiveet ”eurooppalaisen ihmisen synnystä” samoista arvopohjista kummuten eivät olleet Helsingin Sanomien mielestä kovinkaan realistisia, historian yhteisistä kiinnostavista huolimatta. Maanosan yhdistymiskehitystä ei lehden pääkirjoitustoimituksen mukaan ajanut niinkään aatteellisuus, vaan ”taloudellisten etujen yhteisyys” ja ”voiton tavoittelu”, samalla kun maanosa oli yhä ennen kaikkea kulttuurisesti hyvin hajanainen. Kuten aiemminkin, eritoten Itä-Euroopan kontekstissa lehti uskoi ajatuksen vaikuttavan epärealistiselta. Lehden odotushorisontissa institutionaalinen integraatio kansallisvaltioiden tasolla tai länsimaisten arvojen leviäminen itäiseen Eurooppaan eivät tarkoittaneetkaan identiteettien yhdistymistä vaan vaatimuksia historian epäoikeudenmukaisuuksien korjaamiseen. Lehti yhtyi ajatukseen siitä, että maanosan tulee sietää erilaisuuksia myös vastaisuudessa:

*Eurooppalaiset valtiot saattavat kyllä löytää yhteiset pelisäännöt, mutta niiden asukkaat tulevat säilyttämään vielä vuosikymmeniä ja -satoja kansalliset ominaispiirteensä ja pitämään kiinni erikoislaadustaan, missä piilee vanhan mantereen rikkaus. Eurooppalaisen ihmisen rooli iskostuu ensin pieniin, paljon liikkuviin ja kansainvälisyydestä eläviin ihmisryhmiin.*⁴⁹⁴

Usein vastustus Euroopan integraatioprojektille on juontunut huolesta, että kansalliset identiteetit heikentyvät yhdistymisen myötä.⁴⁹⁵ Pariisissa Häkkänen todisteli, että pikemminkin kansallinen identiteetti saattaisi hyvin voimistua EY-jäsenyyden ja integraation myötä,⁴⁹⁶ ja Bonnissa Helenius uskoi, että eurooppalainen identiteetti on joka tapauksessa parhaimmillaan vain ”yhteisiä kokemuksia ja yhteisiä intressejä” ja kansallisvaltioiden välillä tullaan jatkossakin käymään poliittiset keskustelut.⁴⁹⁷ Samankaltaisia näkemyksiä esittivät ”Suomi ja Euroopan integraatio” - tutkimusohjelmassa työskennelleet Joensuun yliopiston Heikki Eskelinen ja Åbo

⁴⁹³ Jussi Vähämäki: ”Tarinoita Euroopasta – Eurooppalainen identiteetti nostalgisena reaktiona”. Rauhantutkimus 1/1990.

⁴⁹⁴ HS: ”Monikasvoinen Eurooppa”. 29.7.1990.

⁴⁹⁵ Ks. esim. McLaren 2004.

⁴⁹⁶ Matti Häkkänen: ”EY:n laajentaminen Pariisista katsoen”. 28.10.1991, PAR215, UMA.

⁴⁹⁷ Kai Helenius: ”Saksan tavoitteita ja naapureiden pelkoja”. 23.10.1990, BON305, UMA.

Akademian Bo Forsström loppuvuonna 1990. He arvioivat, että tulevaisuuden Eurooppa syntyy ristiriitaisten sekä ylikansallisten että alueellisten prosessien kautta, jonka ominaispiirteisiin poliittisesta yhdistymisestä huolimatta tulee jatkossakin kuulumaan laaja sisäinen erilaisuus, jossa myös erilaisten etnisten ryhmien väliset kiistat sekä alueiden välinen eriarvoisuus tulevat olemaan haasteita.⁴⁹⁸ Jyväskylän yliopiston rehtori ja kansantaloustieteen professori Antti Tanskanen oli Helsingin Sanomien kolumnissaan samaa mieltä. Hän muistutti, että Euroopan yhteisöt eivät tarkoittaneet koko Eurooppaa, ja vaikka kylmän sodan kahtiajakautuminen oli päättynyt, maanosa tulisi yhä säilymään pirstoutuneena.⁴⁹⁹

Eurooppalaisuuden aatehistoriaa tutkinut, myöhemmin Helsingin yliopiston yleisen historian professoriksi valittu Heikki Mikkeli⁵⁰⁰ piti myös nationalismia edelleen vaikuttavana voimana eurooppalaisessa politiikassa yhdistymiskehityksestä huolimatta. Mikkelillekään pelkkä taloudellinen tai poliittinen yhteistyö ei tarkoittanut, että maanosan kansat yhdistyisivät identiteettien tasolla. Vaikka hän toivoi, että Euroopan idea olisi suvaitsevaisuuteen pohjautuva, myös Mikkeli piti yhdistymisaatteessa Vähämäen tapaan uhkana, että taustalla ilmenisi ajatus imperialismiin palaamisesta: ”Toivottavasti yhtenäisyyden korostamisen taustalla ei yhä piile ajatus Euroopan maailmanvallan palauttamisesta.”⁵⁰¹ Huoli Euroopan menneisyyteen palaamisesta oli jälleen ilmeistä.

Myös Heikki Kirkinen oli huolestunut, että EY:n ”keskittyvä rakennepolitiikka” ja byrokratia saattaisi palauttaa EY:n takaisin imperialismiin aikaan, vallan keskittyessä vain voimakkaiden valtioiden käsiin.⁵⁰² Aatehistorioitsija Simo Knuutilan tuolloisessa tulevaisuudenkuvassa EY:n tulevaisuus näytti lyhytaikaiselta, varsinkin jos integraatioprosessi pyrki luomaan yhtä ainoata eurooppalaisuuden muotoa. Knuutila arvioi Historian päivien puheessaan, että ”EY:stä tuskin tulee pidempi-ikäistä kuin Saksan kolmannesta valtakunnasta”. Lisäksi hän argumentoi, että Euroopan historiassa aatteelliseen yhtenäisyyteen perustuvat ajanjaksot olivat lähtökohtaisesti negatiivisia

⁴⁹⁸ Heikki Eskelinen & Bo Forsström: ”Alueiden Eurooppa sisämarkkinoiden syntyessä”. Ulkopolitiikka 4/1990.

⁴⁹⁹ Antti Tanskanen: ”EY:n kehitys on osa laajempaa muutosta”. HS 27.4.1991.

⁵⁰⁰ Helsingin yliopiston verkkosivut. Heikki Mikkelin henkilöprofiili. <[https://tuhat.helsinki.fi/portal/fi/persons/heikki-mikkeli\(b2ca69b9-058a-4d10-a467-f1190721e35b\).html](https://tuhat.helsinki.fi/portal/fi/persons/heikki-mikkeli(b2ca69b9-058a-4d10-a467-f1190721e35b).html)> Luettu 21.11.2018.

⁵⁰¹ Heikki Mikkeli: ”Euroopan yhtenäisyys vai ylivalta?”. HS 12.8.1990.

⁵⁰² Heikki Kirkinen: ”Onko EY:ssä itämässä uuden imperiumin siemen?”. HS 21.9.1991.

hetkiä maanosan menneisyydessä.⁵⁰³ Helsingin yliopiston kulttuuriantropologian professori Matti Sarmela esitti huhtikuussa 1991 kolumnissaan erittäin uhkaavan kuvan yhdentymisestä juontuvasta tulevaisuuden eurooppalaisten identiteetistä. Hänen odotushorisontissaan ilmeni mahdollisuus, että vapauksiin perustuvassa keskitetyssä eurooppalaisessa kulttuurissa kansallisten kulttuurien merkitys häviää, yksilöllisyys korostuu ja ”vapaudesta voi tulla uusi kurinpidon ideologia”, jossa paikallisyhteisöjen solidaarisuus katoaa:

*Ehkä lähestymme postkulttuurista aikaa, jolloin tavallisella ihmisellä ei ole yhteisöllistä merkitystä, vaan arkielämäkin tuotetaan tieteellis-teknisesti täydellisissä teknojärjestelmissä. [– –] Uusi mannerkonsernien eurokulttuuri ei tule jatkamaan Euroopan eri kansojen henkistä perintöä. Se on pikemminkin oma ylikansallinen järjestelmänsä, sekin luodaan yhteismarkkinoille, eurokuluttajille. [– –] Eurooppalaisen singlen persoonallisuuden muokkaavat kansainväliset tajuntateknikot ja mielen insinöörit.*⁵⁰⁴

Seikko Eskolan odotushorisontissa ei puolestaan näyttänyt todennäköiseltä, että EY:n integraatioprosessi uhkaisi kansallisia kulttuureita. Sen sijaan hän epäili, että ”Euroopan nousu” voisi mahdollisesti vahvistaa niitä, kun ylikansallinen amerikkalainen kulttuuri heikentyisi sen myötä. Institutionaalisen yhdentymisen hän uskoi vain heikentävän kansallisvaltion asemaa.⁵⁰⁵ Myöskään historian professori Heikki Ylikankaan tulevaisuudenkuvissa pessimistiset visiot, joissa EY jyräisi alueen vähemmistökansoja ja heikentäisi paikallisten yhteisöjen yhteenkuuluvuutta, eivät näyttäneet todennäköisiltä: ”Toistaiseksi näyttää siltä, että meitä ei lähesty Ruotsin ja Rooman liitto, vaan muinaisten lyypekkiläisten ja novgorodilaisten retkikunta, joka on kiinnostunut vain kaupasta ja taloudesta.”⁵⁰⁶ Jos Matti Sarmelalle ja monelle muulle yksilöllisyyden trendi Euroopassa oli huolestuttava kehityssuunta ja kansallisten kulttuurien tuhoaja, niin Jukka Tarkalle se ilmeni vastaavasti positiivisena ilmiönä odotushorisontissa.⁵⁰⁷ Toisaalta Tarkankaan odotushorisontissa ei Euroopan poliittisen ja ideologisen kahtiajaon loppumisesta huolimatta näkynyt maanosan kulttuurista yhdistymistä lähitulevaisuudessa:

Varsinainen jako kahteen perustuu siihen, että Euroopassa on kaksi kulttuurihistoriallista mannerlaattaa. On kollektiivismyyttinen itä, joka kantaa Bysantin perintöä. Ja on yksilöllis-

⁵⁰³ Jukka-Pekka Lappalainen: ”Yksipuolinen aate ei elä Euroopassa”. HS 21.10.1991.

⁵⁰⁴ Matti Sarmela: ”Euro-Suomi hukkuu mannerkulttuuriin”. HS 14.4.1991.

⁵⁰⁵ Seikko Eskola: ”500”. Kanava 7/1990.

⁵⁰⁶ Jukka-Pekka Lappalainen: ”EY-paine on suuri”. HS:n uutinen Historian päiviltä. HS 21.10.1991.

⁵⁰⁷ Jukka Tarkka: ”Kansan edustus”. SK 16.11.1990, 46/1990.

*rationaali länsi, joka kantaa Rooman perintöä. Tämä perusero ei siitä mihinkään katoa, että sosialismi tunnustaa epäonnistumisensa ja markkinatalous jää ihmettelemään, mitä se voitollaan tekisi.*⁵⁰⁸

Siihen yleiseen käsitykseen Euroopan nykyisyyden ja tulevaisuuden horisontista, jossa sosialismi ja kommunismi ideologioina olivat ”tulleet tiensä päähän”⁵⁰⁹ ja liberaali järjestys jatkaisi voittokulkuaan, toi Jussi Vähämäki vaihtoehdoisen näkökulman. Hänen mukaansa EY-projektissa pyrittiin luomaan kansallisvaltiosta ja ideologioista vapaata ”kansalaisyhteiskuntien Eurooppaa, epäpoliittista ja luokkajajoista vapaata yhteistä Eurooppaa”, jonka Vähämäki tulkitsi vastaavan monin paikoin Karl Marxin ja Friedrich Engelsin ajatuksia kommunistisesta yhteiskunnasta:

Siellä ”kehityksen edistyessä luokkaeroavuudet ovat hävinneet ja tuotanto on keskittynyt yksilöiden yhtymien käsiin,[– –] julkinen valta kadottaa valtiollisen luonteensa” ja ”vanhan porvarillisen yhteiskunnan ja sen luokkien tilalle tulee yhteisö, jossa kunkin yksilön vapaa kehitys on kaikkien vapaan kehityksen edellytyksenä”. Tulevaisuuden eurovisioita lukiessa tulee toiveikkaasti [sic] kysyneeksi: onko Marxin ja Engelsin yhteisöutopia vihdoinkin toteutumassa?

Ennen kaikkea Vähämäki arvioi, että Euroopan yhdentymisen tulisi tarkoittamaan ideologisen suunnan osalta kehitystä kohti epäpoliittista tilaa, jossa puolueet menettävät merkityksensä ja tilalle tulevat politiikan ja ideologian vastaiset yhteisöt. Vähämäen visiossa tässä tilassa ihmiset epäpoliittisoivat vapaa-aikansa, yhteistä kokemusta etsitään politiikan sijaan elämyksistä, mutta näin politiikka vain piilotetaan näkyvistä, eikä se aidosti häviä minnekään. Tämä samanaikainen suunta politiikan loppua kohti, johon oli piilotettu ”kommunismien kaipuu” ei Vähämäen tulevaisuudenkuvassa tarvinnut kuitenkaan tarkoittavan kehitystä ”väkivaltaiseen pakkovaltaan”, kunhan politiikan merkitys ajateltaisiin uudelleen ja ”kommunismien paluusta voitaisiin tehdä farssi tai juhla”.⁵¹⁰ Tästä poliittisuuden haihtumisesta kirjoitti myös Max Jakobson, joka pohti mitä Euroopan oikeistopuolueet nyt tekevät, kun ne ovat menettäneet sosialismissa vihollisensa, ja missä kulkee oikeiston ja vasemmiston raja: ”[V]asemmistopuolueet uskottelevat äänestäjille säilyttävänsä sosiaalipalvelut veroja korottamatta ja porvarilliset puolueet alentavansa veroja sosiaalipalveluja vähentämättä. Näin ohut on tänä päivänä

⁵⁰⁸ Jukka Tarkka: ”Kesän muisto”. SK 11.1.1991, 2/1991.

⁵⁰⁹ Olli Kivinen: ”Kaikki kaipaavat suunnan näyttäjää”. HS 18.3.1990.

⁵¹⁰ Jussi Vähämäki: ”Kommunismien loppu – vai politiikan”. HS 25.11.1990.

linja, joka erottaa porvarit ja vasemmiston toisistaan”.⁵¹¹ Ideologisen kahtiajaon murtuminen herätti siis myös ajatuksia ja tulkintoja poliittisuuden katoamisesta.

Sosiologi ja historiantutkija Jari Ehnroothin ”Rakennettu ympäristö-identiteetti-yhdentyvä Eurooppa” -symposiumissa pidettyyn esitelmään pohjautuva kirjoitus julkaistiin Suomen Kuvalehdessä huhtikuussa 1991. Ehnrooth kummaksui ajattelutapaa, jossa eurooppalaisten kulttuurien ja sivistyksen yhdentymistä pelättiin eikä hyväksytty ”kansallisten kulttuurien väistämättömiä rajoituksia”. Hän uskoi tämän tulevaisuudenpelon johtuvan vanhan Euroopan kulttuurin perinteen korkeasta tasosta. Kun modernismin myötä eurooppalainen ihminen oli siirtynyt pois Jumalasta kohti ihmisyyttä,⁵¹² uskoi Ehnrooth maanosan siirtyneen nyt tilaan, ”jossa keskustelu tulevaisuudesta on samalla ainakin kahdessa mielessä keskustelua siitä, mitä tulee Ihmisen jälkeen”. Kirjoitus tarjoaa mielenkiintoisen vastakohdan sille ajattelulle, että yksilö tulisi olemaan tulevaisuuden Euroopan keskiössä. Ehnrooth puolestaan uskoi, että ”Ihminen” maailmakuvamme keskiössä oli pikemminkin menettänyt merkityksensä. Mitä tulisi ”Ihmisen” jälkeen, ei hän uskonut eurooppalaisten vielä pystyvän arvioimaan. Ennen kaikkea Ehnrooth kuitenkin kritisoi kirjoituksessaan sitä tapaa, miten Suomi ja muut periferian maat taistelivat yleiseurooppalaisen sivistyksen perintöä ja Euroopan henkistä yhdistymistä vastaan.⁵¹³

Symposiumiin osallistunut toimittaja Jyrki Alkio kyseenalaisti Ehnroothin ajatuksen yleiseurooppalaisuudesta. Myös hänen nähdäkseen Eurooppa oli ollut, oli ja tuli tulevaisuudessakin olemaan monien eri kulttuurien summa.⁵¹⁴ Samaisessa kirjoituksessa Alkio selvitti symposiumissa puhuneen arvostetun filosofin Georg Henrik von Wrightin ajatuksia aiheesta. Von Wright oli Alkion mukaan symposiumissa esittänyt huolia juuri samasta aiheesta mistä esimerkiksi Kirkinen ja Sulevo; Euroopan yhdentymispolitiikka saattaisi tapahtua ylikansallisten yritysten etujen pohjalta, talouden keskittyminen ja teknologian kehitys uhkaisivat sekä ympäristöä että hyvinvointivaltion tarjoamaa turvallisuutta.⁵¹⁵ Moni intellektuelli havaitsi Euroopan integraatiota ajavan ideologian taustalla uhkaavia tulevaisuuden näkymiä. Toisaalta uhkakuvat eivät kytkeytyneet

⁵¹¹ Max Jakobson: ”Euroopan oikeisto voitti kylmän sodan mutta menetti vihollisensa.” HS 26.8.1990.

⁵¹² Ehnrooth viittaa tällä mitä todennäköisemmin muun muassa Hegelin sekä erityisesti Friedrich Nietzchen lanseeraamaan ajatukseen ”Jumalan kuolemasta”, jonka yleisin tulkinta lienee ajatus länsimaisen ihmisen sekularisoitumisesta.

⁵¹³ Jari Ehnrooth: ”Ihmisen jälkeen. Tai eurooppalaisuus ja Suomen ongelma”. SK 26.4.1991, 17/1991.

⁵¹⁴ Jyrki Alkio: ”Euroopan pelko on...”. HS 20.4.1991.

⁵¹⁵ Ibid.

ainoastaan Euroopan integraatioprosessiin, vaan usein ne koskivat laajemmin koko maanosan tulevaisuutta. Seuraavaksi tarkastelen tarkemmin käsityksiä uudentlaisista vaaroista, joiden huomaamme esiintyneen tässä tutkimuksessa jo aiemmin eri konteksteissa.

5.2. Odotushorisontissa erilaisia haasteita

Aiemmin olemme esimerkiksi Euroopan integraatioon ja maanosan turvallisuusjärjestelmään liitettyjen tulevaisuuskuvien yhteyksissä huomanneet, miten kansallisuuskysymykset, itäisen ja läntisen Euroopan eriarvoisuus ja huolet ympäristön tilasta olivat esillä suomalaisten tulevaisuuden peloissa. Laajamittaisen aseellisen konfliktin uhan hälvennyttyä pelot muuttuivat toisenlaiseksi. Monien muiden ohella esimerkiksi Barry Buzan ja Ole Weaver ovat todenneet, miten 1990-luvulla turvallisuuskäsitys laajeni kattamaan sotilaallisen turvallisuuden lisäksi myös niin kutsutun inhimillisen turvallisuuden kysymyksiä, joihin sisältyvät juuri muun muassa ympäristöuhat ja eriarvoisuus.⁵¹⁶ Toisaalta on todettava, että tutkimusajanjaksona puheet turvallisuudesta kytkettiin yhä usein ensisijaisesti sotilaallisiin kysymyksiin. Seuraavassa analysoin vielä lyhyesti näitä tulevaisuuden pelkoja. Vaikka monin paikoin Euroopan tulevaisuus näyttäytyi aiempaa valoisammalta, horisontissa näkyi myös uudentlaisia haasteita. Vanhan järjestyksen murtumiseen liittyi optimismin lisäksi myös se, että ”turvattomuus ja epävarmuus” valtasivat alaa, ja uudet haasteet aiheuttivat hämmennystä odotushorisontissa, kuten toimittaja Olli Kivinen asian ilmaisi.⁵¹⁷

Jo maaliskuussa 1989 Kivinen totesi, miten ympäristön saastuminen ja nälänhätä olivat nousemassa uusiksi uhkakuviksi, samalla kun länsimaat laittoivat rahojaan ”vääraan taisteluun”, käyttäessään merkittäviä summia sotilaalliseen puolustukseen. Kivinen kuitenkin uskoi, että oli mahdollista ennustaa optimistinen tulevaisuus, jossa näiden uhkakuvien nopea kärjistyminen herättäisi ihmiskunnan suuntaamaan resurssit niiden torjuntaan.⁵¹⁸ Hänen kokemustilassaan nämä uudet uhkakuvat kytkeytyivät laajemmin Euroopan kansojen pyrkimykseen ottaa valta itselleen; ”kansat eivät ole entiseen tapaan valmiita uskomaan perinteisiä sotilaspoliittisia uhkakuvia”, ja tietoyhteiskunnan,

⁵¹⁶ Buzan & Weaver 2003, 356–361.

⁵¹⁷ Olli Kivinen: ”Vuosisadan vallankumous Euroopassa”. HS 31.12.1989.

⁵¹⁸ Olli Kivinen: ”Uuden ajan uhkakuvat syrjäyttävät asepeikon”. HS 12.3.1989.

teknologian kehityksen sekä paremman koulutustason myötä Kivinen uskoi, ettei kansoja voi myöskään enää ohjata ylhäältäpäin samalla tavoin kuin aikaisemmin.⁵¹⁹

Toimittaja Antti Vahtera kirjoitti Helsingin Sanomien pääkirjoituspalstalle kolumnin helmikuussa 1990 juuri Euroopan yhdentymisen ja ympäristönsuojelun haastavasta suhteesta. Hän haastoi vallitsevaa ajattelua kapitalistisen järjestelmän voittokulusta, ja huomautti, että myös tuotannon tehokkuutta painottavan läntisen yhteiskuntajärjestelmän tulee muuttua, jottei se törmäisi ympäristön kuormittavuuden osalta pian ”lopullisiin rajoihinsa”. Vahtera piti Euroopan tulevaa yhdentymiskehitystä ongelmallisena sen markkinavetoisuuden takia: hänen tulevaisuudenkuvassaan näytti epätodennäköiseltä, että EY pystyisi luopumaan jatkuvan kasvun politiikasta, jolloin läntinen markkinatalouteen pohjautuva järjestelmä tulisi ajautumaan yhä vain paheneviin ympäristökriiseihin.⁵²⁰ Myöhemmin samana vuonna toisessa kolumnissaan Vahtera toisti painokkaammin samoja ajatuksia: EY:n vapaakauppakeskeisyys ei hänen odotushorisontissaan tulisi joustamaan valtioiden itsenäisten uusien energia- ja ympäristökokeilujen edestä.⁵²¹ Kari Sulevon mielestä merkittävin haaste aiemmassa kappaleessa käsitellylle, hänen visioimalleen uudelle, vanhoja poliittis-ideologisia ajatusmalleja korvaavalle eurooppalaiselle EY-ideologialle tuli juuri ympäristöongelmista ja niiden kärjistymisestä jatkuvan talouskasvun myötä: ”Järjellä ajatellen juuri tämän pulman voisi arvella nostattavan uudelle EY-ideologialle suurimmat tulevaisuuden haasteet.”⁵²²

Ehnroothin aiemmin mainitussa kirjoituksessa projisoima tulevaisuudenkuva oli vielä uhkaavampi. Ehnroothin mukaan hiljalleen eurooppalaiset tulisivat alistumaan siihen tosiasiaan, ”että ensi vuosituhannen neuvokas ihminen” tulee jossain vaiheessa kokemaan sekä ”lajin puhdistuksen” että ”suuren etuoikeuksien peruutuksen”. Tämä näytti hänen horisontissaan väistämättömältä: ”Jotain vääjäämätöntä ja pakottavan varteenotettavaa on ilmestynyt aikaisemmin niin joustavaan ja järkiperaisesti muotoiltavissa olleeseen tulevaisuutemme. Paras ystävämme talutti meidät vuorelle, josta avautuu näköala lajimme kuolemaan asti.”⁵²³

⁵¹⁹ Olli Kivinen: ”Kansat sanovat sanansa” HS 16.11.1989.

⁵²⁰ Antti Vahtera: ”Kapitalismin voitto – Pyrrhoksen voitto?”. HS, 11.2.1990.

⁵²¹ Antti Vahtera: ”Yhdentyminen on kestävä ratkaisu”. HS 14.10.1990

⁵²² Kari Sulevo: ”EY:n ideologinen tausta täsmentyy”. HS 8.1.1990.

⁵²³ Jari Ehnrooth: ”Ihmisen jälkeen. Tai eurooppalaisuus ja Suomen ongelma”. SK 26.4.1991, 17/1991.

Uuden vuosikymmenen kynnyksellä Suomen Kuvalehti puolestaan arvioi pääkirjoituksessaan huomattavasti optimistisemmin, että Euroopan suuret muutokset mahdollistaisivat juuri uudenlaisen ympäristöajattelun, kun yhteistyö valtioiden välillä lisääntyisi. Lehti pitikin perusteltuna odottaa, että seuraavan vuosikymmenen avainkäsitteeksi muodostuisi ”Vihreä Eurooppa”.⁵²⁴ Maaliskuussa 1990 Ulkopoliittisen instituutin kansainvälisen ympäristöpolitiikan tutkija Tapani Vaahtoranta uumoili myös, että negatiivisen kehityksen sijasta Itä-Euroopan muutokset tulisivat todennäköisesti tarkoittamaan sitä, että nyt aiemmin ympäristönsuojelussa jälkeen jääneillä sosialistimailla olisi huomattavasti paremmat mahdollisuudet liittyä ylikansalliseen ympäristöpolitiikkaan, ja yhteistyö mahdollistaisi tehokkaampaan ympäristönsuojeluun tähtääviä toimia.⁵²⁵ Kun keväällä 1991 toimittaja Eero Silvasti oli Suomen Kuvalehdessä julkaistussa esseessään kyseenalaistanut myös Euroopan taloudellisen yhdentymisen ja ympäristön hyvinvoinnin välisen suhteen,⁵²⁶ tyrmäsi kolumnisti Jukka Tarkka vastineessaan tämänkaltaisen ajattelun:

*Mikään muu kuin vauras ja tehokas markkinatalous ei osaa eikä jaksa teknisesti eikä taloudellisesti korjata edes niitä ympäristötuhoja, jotka ovat korjattavissa. Länsi joutuu maksamaan idän ympäristösyynnit omiensa lisäksi, kolmanteen ja neljänteen polveen. Vain jatkuvan kasvun luoma vauraus tekee mahdolliseksi aktiivisen ympäristöpolitiikan, joka myös tehoaa. EY on ekologian ainoa toivo.*⁵²⁷

Ympäristöongelmien lisäksi Sulevon uhkakuvissa EY-ideologian esteenä oli maanosan ja yhteisön sisäisen eriarvoisuuden kasvu sekä tulevaisuuden siirtolaiset, jotka etsivät EY:stä parempaa elintasoja; näiden ongelmien sivuuttaminen oli ollut eskapismia ja nyt oli aika tarttua näihin tulevaisuuden haasteisiin.⁵²⁸ Mitä tuli nationalismiin ja vähemmistökansojen oikeuksiin, uskoi Sulevo, että EY-integraation sen hetkisen kehityksen valossa tulisi ennemmin tai myöhemmin syntymään sen kaltainen eurooppalainen liittovaltio, jossa kansallisuusaatteen haitat haihtuisivat ja vähemmistökansoilla olisi oikeudenmukainen paikkansa.⁵²⁹ Esimerkiksi Suomen Akatemian tutkija Matti Heikkilä oli painottanut jo vuotta aiemmin, että tulevaisuudessa juuri Euroopan lisääntyvä köyhyys näyttäisi hänen odotushorisontissaan muodostuvan EY:n

⁵²⁴ SK: ”Vihreä Eurooppa”. 22.12.1989, 51-52/1989.

⁵²⁵ Tapani Vaahtoranta: ”Itä-Euroopan muutos koituu myös ympäristön hyväksi”. HS, 14.3.1990.

⁵²⁶ Eero Silvasti: ”Itään vai länteen? Suomen ikuinen valinta”. SK 12.4.1991, 15/1991.

⁵²⁷ Jukka Tarkka: ”Länteen”. SK 19.4.1991, 16/1991.

⁵²⁸ Kari Sulevo: ”EY:n pinta peittää alleen kirjavan ongelmavyöhydin”. HS 8.6.1990.

⁵²⁹ Ibid.

”koetinkiveksi”.⁵³⁰ Myös Helsingin Sanomat korosti useampaan kertaan vuoden 1990 aikana Euroopan eriarvoisuuden aiheuttavan haasteita Euroopan yhtenäisyyden etenemiselle. Lehti uskoi, että paras tapa vastata tähän haasteeseen olisi päästää itäisen Euroopan köyhät ”nauttimaan ihmisoikeuksista” ja elämään demokraattisissa valtioissa.⁵³¹ Max Jakobsonkin esitti huolia tulevaisuuden eriarvoisuudesta ja itäisen Euroopan markkinatalouteen siirtymisen haasteesta. Kuten moni muu, myös Jakobson korosti, että maiden taloudellinen tukeminen oli ensisijaisen tärkeää useasta syystä: ”Onhan lännen oman edun mukaista edistää Itä- ja Keski-Euroopassa sellaista taloudellista kehitystä, joka vahvistaa poliittista stabiilitettä, vähentää muuttovirtaa ja lievittää ympäristöhaittoja.”⁵³²

Paavo Keisalon tulevaisuudenkuvassa maanosan alueiden väliset hyvinvointierot saattoivat kyllä johtaa laajoihin kansainvaelluksiin, mutta hän ei uskonut köyhien itäisten maiden pyrkivän väkivalloin hankkimaan itselleen vaurautta lännestä. Entisten sosialististen maiden kansallisuuksien välisten kiistojen Keisalo epäili mahdollisesti johtavan aseellisiin konflikteihin, mutta Keisalo ei pitänyt todennäköisenä, että konfliktit laajenisivat koko maanosan laajuiseksi.⁵³³ Jukka Tarkka puolestaan pelkäsi ”liennytyksen Euroopan” olevan vaarallisempi kuin kylmän sodan aikainen maanosa, ja näki Jugoslavian konfliktin kaltaisten yhteenottojen lisääntyvän Euroopan tulevaisuudessa. Tarkalle Eurooppa näytti uuden kansallisromantiikan aallon myötä taantuvan ”henkisesti viime vuosisadalle”.⁵³⁴ Sosialismin jättäneiden Keski- ja Itä-Euroopan kansallisuuksien välisten kiistojen lisäksi muun muassa epävarmuus Neuvostoliiton suunnasta, eritoten elokuun 1991 vanhoillisten vallankaappausyritysten jälkeen, sekä uudenlaisen turvallisuusjärjestelmän epäselvyys loi epävarmuutta maanosan vakauden pitkäaikaisuudesta.⁵³⁵ Sama vaikutus oli suurilla maastamuutoilla idästä sekä etelästä länteen ja pohjoiseen.⁵³⁶ Vaikka siis maanosan tulevaisuuden näkymät olivat suomalaisille lupaavia, oli edesspäin erottumassa myös uudenlaisia uhkia: ”Euroopan tilanne näyttää hyvältä, mutta uusi Eurooppa ei välttämättä ole sen turvallisempi kuin entinenkään.”⁵³⁷

⁵³⁰ Matti Heikkilä: ”Kasvava köyhyys Euroopan yhteisön kiusana”. HS 28.7.1989.

⁵³¹ HS: ”Etykin köyhät ja rikkaat”. 25.6.1990; HS: ”Idän köyhyys on Etykin uusi haaste”. 3.11.1990.

⁵³² Max Jakobson: ”1990-luku”. SK 5.1.1990, 1/1990.

⁵³³ Paavo Keisalo: ”Yksin ei kannata jäädä”. SK 25.10.1991, 43/1991.

⁵³⁴ Jukka Tarkka: ”Uudet uhat”. SK 16.8.1991, 33/1991.

⁵³⁵ Jaakko Itoniemi: ”Mahdollisen taito”. SK 28.9.1990, 39/1990.

⁵³⁶ Matti Klemola: ”Suurvallan kuoleman vuosi 1991”. HS 29.12.1991; Seikko Eskola: ”Maanpuolustusta ja maataloutta”. Kanava 5/1990.

⁵³⁷ Paavo Keisalo: ”Suomi, EY ja puolueettomuus”. SK 15.2.1991, 7/1991.

6. Johtopäätökset

Kuten Quentin Skinner on todennut, nykypäivän henkilöt saattavat joutua oman kulttuurinsa valtavirtaa edustavan älyllisen perimän vangeiksi. Saatamme pitää ajattelutapojamme monista kysymyksistä itsestään selvinä ja ottaa käsitteiden merkitykset annettuina. Aatehistorioitsijan tehtävänä on toimia eräänlaisena ajattelun puhdistajana: hän voi osoittaa miten nykyiset ajattelutapamme peilaavat menneisyydessä tehtyjä valintoja monenlaisten vaihtoehtojen välillä. Tällöin pystymme parhaimmassa tapauksessa vapautumaan tiettyihin ilmiöihin liitettävistä hegemonisista ajatusmalleista, hahmottamaan laajemman vaihtoehtojen maailman ja pohtimaan uudelleen mitä voimme näistä ilmiöistä ajatella.⁵³⁸ Tämä on ollut myös oman tutkielmani tausta-ajatus. Keskustelu Euroopan tulevaisuudesta on uskoakseni monin paikoin joutunut vääjäämättömän pessimismin ja pelon kierteeseen. Maanosamme perusteellisesti muuttaneista tapahtumista tulee tänä vuonna täyteen kolmekymmentä vuotta, ja nähdäkseni nykyhetkemme tuntuu vaativan laajempaa ymmärrystä menneisyydestä. Tarkastelemalla menneisyydessä esitettyjä ajatuksia maanosamme tulevaisuudesta meille saattaa omaan kokemustilaamme avautua uudenlainen käsitys tulevaisuuden vaihtoehtoista. Sen lisäksi, että John Maynard Keynes uskoi ideoiden voimaan muuttaa maailmaa, hän piti uusien ideoiden syntymistä ja meihin iskostuneista vanhoista ajatusmalleista irtaantumista ensiarvoisen tärkeänä.⁵³⁹ Mutta myös mennyt voi olla uutta, kun jo kerran unohdettu idea muistetaan jälleen kerran.

Tutkimuksessa on analysoitu, miten Euroopan poliittista tilannetta tarkkailleet suomalaiset tutkijat, toimittajat ja diplomaatit suhtautuivat maanosan institutionaaliseen ja ideologiseen tulevaisuuteen vuosien 1989 ja 1991 välillä. Minkälaisia olivat heidän tulevaisuudenkuvansa Euroopan suunnasta? Tutkimuksen aikana Reinhart Koselleckin ajatus tulevaisuuden ja menneisyyden vuoropuhelusta yksilön kokemustilassa osoittautui täsmälliseksi. Monin paikoin maanosan tulevaisuutta, joka oli nyt avautunut uudellaisella tavalla, käsiteltiin juuri Euroopan menneisyyden tapahtumien kautta. Palaamalla takaisin tulevaisuudenkuvan ja Koselleckin odotushorisontin käsitteisiin, voimme nähdä, että suomalaisten käsityksiä tulevaisuudesta vallitsivat heidän odotukset, pelot ja ennusteet nykyhetkeä seuraavasta tilasta.

⁵³⁸ Skinner 2002, 6.

⁵³⁹ Keynes 1936, viii.

Vielä ennen Berliinin muurin murtumista tässä tulevaisuuden tilassa Saksojen ja samalla koko Euroopan kahtiajako näyttäytyi monelle suomalaiselle jatkuvan havaittavissa olevaan lähitulevaisuuteen. Odotushorisontissa ei juurikaan ilmennyt mahdollisuuksia tämän jaon poistumiseen, vaikka Euroopan yhdistymisestä joitakin puheenvuoroja esitettiin. Jo tuolloin esiintyi huolia hypoteettisesta Saksojen yhdistymisen vaikutuksesta Euroopan tulevaisuuden turvallisuuteen, mutta myös niitä käsityksiä, joissa tämä pelko koettiin aiheettomana. Jälkimmäistä tulevaisuudenkuvaa edustavat tarkkailijat arvioivat, että 1990-luvun Euroopassa Saksa olisi joka tapauksessa vahvasti riippuvainen muista valtioista, ja maa ei kykenisi aiheuttamaan uhkaa omalla toiminnallaan. Samoin jo ennen marraskuun 1989 dramaattisia tapahtumia esiintyi jakolinja niiden välillä, jotka uskoivat Saksojen kysymyksen tulevan selvitetyn kontrolloidusti suurvaltioiden neuvotteluiden myötä, kun taas osalle ratkaisu oli saksalaisten itsensä käsissä. Yhtä lailla saatettiin ajatella, että yleisempi Euroopan yhdistyminen tuli tapahtua ennen kuin kaksi Saksaa voisivat yhdistyä, kun taas toiset kritisoivat maanosan yhdistymisajatuksen abstraktiutta.

Välittömästi Berliinin tapahtumien jälkeen odotushorisonttiin ilmenikin konkreettinen mahdollisuus Saksojen yhdistymisestä, vaikka harva uskoi yhdistymisen tapahtuvan lähitulevaisuudessa. Muun muassa muiden valtioiden pelot yhdistyneestä suur-Saksasta sai eräät visioimaan, etteivät Saksat voisi konkreettisesti yhtyä valtiolliseksi kokonaisuudeksi. Myös epäileviä tulevaisuudenkuvia koko yhdistymisen mielekkyydestä esiintyi välittömästi tapahtumien jälkeen. Toisaalta se, että saksalaiset olivat omalla toiminnallaan nostaneet kysymyksen ajankohtaiseksi, vahvisti niitä tulevaisuudenkuvia, joissa koko kysymys näytti tulevan ratkaistuksi saksalaisten oman liikehdinnän ja aktivismin myötä. Aineistossa esiintyi myös useampia kirjoituksia, joissa koettiin Saksojen yhdistyvän joka tapauksessa sivistyksellisellä ja yhteiskunnallisella tasolla, vaikka konkreettista valtiollista liittoa ei muodostuisikaan.

Joulukuussa 1989, kun liittokansleri Kohl oli esittänyt suunnitelmansa Saksojen yhdistymisestä, näkemykset tulevaisuudesta muuttuivat ratkaisevasti. Nyt monen suomalaisenkin tarkkailijan odotushorisontissa kahden Saksan yhdistyminen ennemmin tai myöhemmin esiintyi realistisena todellisuutena. Vaikka yhä esiintyi huolia kehityksen rauhanomaisuudesta, monelle tarkkailijalle tulevaisuuden pelkona oli ennemminkin se, että toisen maailmansodan neljä voittajavaltiota vain katkeroittaisivat saksalaisia

jarruttaessaan luonnollista kehitystä, ja näin ollen vaarantaisivat koko Euroopan vakauden.

Nämä pelot tulevaisuudesta vain vahvistuivat vuoden 1990 alussa, ja monessa tekstissä painotettiin, että Saksojen kysymys tulisi ratkaista pikaisesti tai vastustus vaarantaisi maanosan lupaavalta näyttävän tulevaisuuden. Nyt poikkeuksetta suomalaisten käsityksissä Euroopan tulevaisuudesta Saksojen yhdistyminen näytti vääjäämättömältä, ja sen koettiin yhä enemmän tapahtuvan juuri kansalaisten oman toiminnan myötä yhteiskunnallisella tasolla. Vaikka vielä vuoden 1989 lopulla ilmeni joitakin puheenvuoroja hypoteettisen uuden Saksan puolueettomuuden pakollisuudesta, seuraavan vuoden keväästä eteenpäin tulevaisuudenkuvin korostuivat juuri uuden Saksan Nato- ja EY-jäsenyyden tärkeys, jotta uusi talousmahti saataisiin sidottua kansainväliseen järjestelmään. Toisaalta esimerkiksi vielä alkukeväästä 1990 Helsingin Sanomat visioi koko Euroopan ja liittokuntien yhdistymistä, jolloin Saksalla ei olisi puolia mistä valita.

Vaikka eräillä henkilöillä, kuten toimittajilla Paavo Keisalolla ja Jukka Tarkalla, oli huolia, että yhdistynyt Saksa tekisi Euroopan yhteisössä mitä haluaa ja ottaisi samalla sosialistiblokista irtautuneet Itä- ja Keski-Euroopan oman vaikutusvaltansa alle, oli yleisempi käsitys tulevaisuudesta se, että uutta Saksaa ei saisi nöyryyttää ja kohdella toisin kuin muita valtioita, jotta menneisyyden virheitä ei toistettaisi. Yhtä lailla sen jälkeen, kun yhdistyminen varmistui kevään ja kesän 1990 aikana, suomalaisten tulevaisuudenkuvin esiintyi yhä huolia muun muassa Saksan sisäisen erilaisuuden ja eriarvoisuuden vaikutuksista maan ja maanosan vakaudelle. Joissakin kirjoituksissa epäiltiin myös, että tästä erilaisuudesta johtuen Saksalla saattaisi olla hankaluuksia ymmärtää omaa asemaansa uudessa Euroopassa. Sen sijaan pelkoja saksalaisen nationalismin noususta ei suomalaisilla juurikaan ilmennyt. Monessa tekstissä oli havaittavissa uskomus, että saksalainen nationalismi oli menneisyyden jäännös, ja tästä eteenpäin Saksalla tulisi olemaan tärkeä rooli uuden Euroopan ja maanosan integraation rakentamisessa. Toisaalta useammassa kirjoituksessa korostui myös, että Saksa tuskin pystyisi vastaamaan sille asetettuihin valtaviin odotuksiin koko maanosan ongelmien ratkaisemisesta. Ennen kaikkea kuitenkin odotushorisontin takana uusi yhdistynyt Saksa ei näyttänyt vaaralliselta, vaan valtion jäsenyys Euroopan poliittisissa instituutioissa ja riippuvaisuus muista valtioista uskottiin estävän mahdollisen aggressiivisen toiminnan.

Euroopan integraatiota koskien suurin osa suomalaisista suhtautui tutkimusajanjakson aikana hyvin epäilevästi Euroopan yhteisöjen mahdollisuuteen kehittää pitkälle menevää ulko-, turvallisuus- ja puolustuspolitiikkaa. Erityisesti sotilaallinen ja puolustuksellinen ulottuvuus näyttäytyi monelle joko vuosikymmenien mittakaavan kysymyksenä tai epärealistisena ideana. Osaltaan tähän käsitykseen tulevaisuudesta vaikutti EY:n jäsenvaltioiden epäkoherenttius Persianlahden kysymyksessä ja Jugoslavian kriisissä, mutta myös uskomus eritoten vuoden 1990 lopusta eteenpäin, että Yhdysvaltojen ja Naton roolia tulnaisiin tarvitsemaan Euroopassa pitkälle tulevaisuuteen. Vaikka saatettiin uskoa, että ulko- ja turvallisuuspolitiikassa voitaisiin mahdollisesti päästä yhteisymmärrykseen, eurooppalainen liittovaltiokehitys oli melko harvalle todennäköinen kehityssuunta. Toisaalta tämäkään ei ollut koko totuus, vaan osa suomalaisista tarkkailijoista uskoi sekä liittovaltiokehitykseen että EY:n sotilaalliseen yhteistyöhön tulevaisuudessa. Eritoten vuoden 1991 aikana, kun neuvottelut poliittisesta unionista olivat edenneet, alkoi useissa tulevaisuudenkuvissa ilmetä skenaarioita, jossa uskottiin Euroopalle ja EY:lle jossain kohtaa tulevaisuudessa kehittyvän oma puolustusyhteistyö muodossa tai toisessa. Tästä huolimatta monet uskoivat, että aiemmat epäonnistumiset, EY:n laajentuminen uusiin jäsenmaihin ja Naton roolin vakiintuminen uudessa Euroopassa tulisivat tarkoittamaan, että puolustusyhteistyö ei tulisi tapahtumaan ainakaan EY:n piirissä, vaikka idealistisesta sotilaallisen integraation pitkän ajan tavoitteesta pidettäisiinkin kiinni.

Mutta myös moni niistä, jotka epäilivät EY:n jäsenvaltioiden mahdollisuuksia kehittää omaa sotilaallista ja puolustuksellista yhteistyötä, saattoivat nähdä tulevaisuuden, jossa tämä yhteistyö tulisi suuntautumaan vaihtelevan geometrian integraation periaatteen mukaisesti pieneen ydinpiiriin Länsi-Euroopan unioniin. Tämän kaltainen useamman nopeuden Euroopan integraatio ilmeni osalle ainoana keinona, jolla EY pystyisi sekä syventämään integraatiotaan vaikkapa puolustuksen tasolle että laajenemaan uusiin valtioihin. Toisaalta yksittäisissä tulevaisuudenkuvissa vaihteleva geometria, jossa valtiot saisivat päättää missä tapauksissa tekisivät yhteistyötä, ilmeni vain maanosan eriarvoisuutta lisäävänä ja kestäättömänä pidemmän ajan ratkaisuna vakaata ja rauhallista Eurooppaa tavoiteltaessa.

Tulevaisuudenkuvat Eftan ja EY:n neuvottelemasta Euroopan talousalueesta olivat taas huomattavasti yhteneväisempiä. Hyvin nopeasti vuoden 1990 alusta eteenpäin suurimman osan suomalaisten kokemustilan ja odotushorisontin välisessä yhteydessä

maanosan suuret muutokset tarkoittivat sitä, että suunnitellusta talousalueesta ja myös Eftasta oli aika ajanut ohitse, kun koko Euroopan laajuinen yhdentyminen tulisi etenemään vauhdikkaasti. Toisaalta teemasta kirjoittivat käytännössä ainoastaan toimittajat. Silti sekä Suomen Kuvalehden että Helsingin Sanomien pääkirjoitustoimitukset ja lehtien yksittäiset toimittajat uskoivat Euroopan talousalueen toimivan kokonaiskuvassa vain väliaikaisena järjestelynä, jonka jälkeen niin Efta-maat kuin Keski- ja Itä-Euroopan valtiot hiljalleen siirtyisivät talousalueen kautta Euroopan yhteisöön.

Vaikka EY:n taloudellisen integraation institutionaalista tulevaisuutta suomalaiset diplomaatit arvioivat jonkin verran, laajemmassa kuvassa tätä tematiikkaa käsiteltiin tutkimuksen primääriaineistossa yllättävän vähän. Todennäköisesti tämä johtuu siitä, että Euroopan talousalue ja EY:n poliittinen ulottuvuus olivat kyseisinä vuosina Suomen kannalta olennaisempia kysymyksiä. Niissä teksteissä, joissa tematiikkaa käsiteltiin, tuntui painottuvan näkemys EY:n taloudellisen integraation toteutumisen väistämättömyydestä. Monen suomalaisen näkökulmasta Eurooppa oli väistämättömästi suuntautumassa vapaan yhteiseurooppalaisen markkinatalouden sekä talous- ja rahapolitiikan suuntaan, ja näissä tulevaisuudenkuvissa yhteistyö vaikutti vain lisääntyvän. Toisaalta muutamassa kirjoituksessa pohdittiin, että asetetut ehdot yhteistyöhön liittymiselle olivat niin tiukat, että ne saattaisivat johtaa EY-valtioiden välisen eriarvoisuuden kasvuun, kun ne valtiot, jotka eivät täyttäisi ehtoja jäisivät integraation ulkopuolelle.

Sen sijaan tulevaisuudenkuvissa korostui hyvin vahvasti näkemys siitä, että sosialismin jättäneitä Keski- ja Itä-Euroopan maita tulisi auttaa taloudellisesti, jotta välttyttäisiin valtioiden sisäisiltä yhteiskunnallisilta levottomuuksilta ja nationalismin nousulta, jotka saattaisivat vaarantaa koko maanosan tulevaisuuden. Moni painottikin, että EY:n ja Eftan läntisen Euroopan maiden tulisi avata ovensa ja tarjota yhteistyötä kyseisille maille mahdollisimman nopeasti. Tähän kuvaan sisältyi myös ajatus siitä, että EY tulisi seuraavan vuosikymmenen aikana laajenemaan Unkarin, Puolan ja Tshekkoslovakian kaltaisiin jälkisosialistisiin maihin, sillä niiden taloudellisen tilan kohetessa ei EY:llä nähty olevan juurikaan perusteita estää niiden jäsenyyttä. Idän ja lännen yhdentymiseen uskottiin vakaasti. Useammassa kirjoituksessa korostettiin myös, että jos Itä-Euroopan kansalaiset pääsevät näkemään niin sanotusti vapaan yhteiskunnan lopputuloksia, hyödyttäisi se heidän orientoitumistaan uuteen tilanteeseen.

Moni suomalainen kommentaattori uskoi myös Efta-maiden liittyvän lähitulevaisuudessa EY:n täysjäseniksi. Tähän liittyi Suomelle tärkeä kysymys eurooppalaisen puolueettomuuden yhdistämisestä täysjäsenyyteen. Puolueettomuuden tulevaisuus uudessa Euroopassa ilmeni suomalaisten odotushorisonteissa monin tavoin ja käsitteelle annettiin uudenlaisia sisältöjä. Vielä 1989 saattoi esiintyä arvioita, joissa korostettiin miten puolueettomuus tulisi vahvistamaan ja kiinnostamaan yhä uusia valtioita. Nämä näkemykset liittyivät ennen kaikkea arvioon kaksinapaisesta tulevaisuuden Euroopasta. Osalle puolueettomuus oli kuitenkin menettänyt täysin merkityksensä, ja toiset korostivat käsitteen merkitysten muutosta uusiin vaihtoehtoihin kuten Risto E. J. Penttilä ”minimalistiseen puolueettomuuteen”. Puolueettomuuden uudelleenmäärittelyä korostavat äänet kasvoivat vuosien 1990 ja 1991 aikana. Jakolinjoja löytyi myös siinä, että osa uskoi jonkinlaisen sotilaallisen puolueettomuuden olevan mahdollista Euroopan yhteisön täysjäsenyyden puitteissa mutta toisaalta monen kuva tulevaisuudesta ei tällaista mahdollisuutta sisältänyt. Tämä kytkeytyi tiiviisti odotuksiin siitä, miten pitkälle EY:n poliittinen yhteistyö ja mahdollinen liittovaltio kehitys tulisi etenemään. Usko liittovaltiokehitykseen ja sotilaalliseen integraatioon ei juurikaan antanut mahdollisuuksia kuvitella puolueettomuuden tulevaisuutta EY:n sisällä.

Kun kylmän sodan aikainen kaksinapainen turvallisuusjärjestelmä Euroopassa oli murtunut tai vähintäänkin murtumassa, ilmeni primääriaineistossa myös monia arvioita siitä, miten uuden Euroopan turvallisuus ja rauha varmistettaisiin tulevaisuudessa. Tähän sisältyi hyvin usein odotus, tai ainakin toive, yleiseurooppalaisesta koko maanosan kattavasta järjestelmästä. Moni, erityisesti Helsingin Sanomat pääkirjoituksissaan, piti pitkään sekä todennäköisenä että toivottavana, että turvallisuusjärjestelmä tulisi muodostumaan Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin puitteisiin. Suomalaiset kansainvälisen politiikan tutkijat ja diplomaatit taas korostivat vuodesta 1989 lähtien, että vaikka Etyk kyllä edesauttaisi ja ennen kaikkea peilaisi niitä positiivisia muutoksia, joita Euroopassa oli paraikaa meneillään, oli Etyk kuitenkin luonteensa johdosta loppujen lopuksi voimaton toimimaan aidosti tehokkaana turvallisuusjärjestelmänä. Useassa tekstissä oli ajatuksena, että Etykiin kohdistuneita odotuksia tulisi rauhoitella, sillä odotus saattaisi johtaa karvaaseen pettymykseen. Näin näyttikin tapahtuvan Jugoslavian konfliktin yhteydessä. Mutta moni näistäkin toimijoista uskoi, että Etykillä oli paikkansa muiden eurooppalaisten instituutioiden ohella, ja että konferenssin kautta olisi mahdollista edistää yleiseurooppalaista turvallisuusyhteistyötä prosessien ja neuvotteluiden muodossa.

Vuoden 1990 lopusta eteenpäin myös ne toimijat, jotka olivat aiemmin odottaneet Etykin olevan ensisijainen ratkaisu maanosan turvallisuuden takaamiseen, muuttivat hiljalleen kantojaan. Kuten todettua, nyt tulevaisuudenkuvissa korostui aiempaa enemmän vanhojen rakenteiden; Naton ja kansallisten puolustusmekanismien roolin jatkuminen myös uudenaikaisessa Euroopassa. Kansallisten konfliktien aiheuttamat jännitteet suuntautuivat myös kritiikkinä Etykiä kohtaan: prosessissa ei huomioitu tarpeeksi valtioiden sisäisten vähemmistökansallisuuksien kysymyksiä. Myös suurinta Etyk-idealismia kuvastanut Helsingin Sanomien pääkirjoitustoimitus tuli tarkastelujakson loppuun mennessä siihen tulokseen, että Etyk saattaa olla vain rauhallisiin ja hyviin aikoihin soveltuva järjestely.

Jos vuoden 1991 aikana käsitys Natosta yhtenä Euroopan tulevaisuuden tärkeänä pilarina vahvistui, oli aineiston teksteissä kaksi vuotta aikaisemmin ilmassa kysymyksiä. Oliko kummallakaan liittokunnalla enää tulevaisuutta maanosan kahtiajaon vähennyttyä? Toisaalta eräät näkivät asian siten, että liittokuntia sekä kahta suurvaltaa tarvittaisiin yhä vakauttamaan poliittisista muutoksista aiheutuvaa tilannetta, mutta samalla niiden olemassaolo kuvasti vanhan asetelman jatkuvuutta ja niiden nähtiin mahdollisesti vaikuttavan negatiivisesti yleiseen kehityskulkuun. Yleinen käsitys jo vuoden 1989 aikana oli, että Naton tulisi jollain tavalla muuttaa toimintansa luonnetta idän ja lännen vastakkainasettelua vahvistavasta sotilaallisesti organisaatiosta kohti poliittisempaa toimintakenttää. Myös kahden liittokunnan yleisen merkityksen Euroopan poliittisessa asetelmassa moni uskoi tavalla tai toisella vähentyvän.

Vuosien 1989 ja 1990 aikana usealle suomalaiselle Varsovan liitolla ja Natolla näytti olevan suora yhteys, jossa kumpikin tarvitsi toistaan säilyttääkseen toimintalogiikkansa. Huomioon ottaen kahden liittokunnan historian tämä olikin ymmärrettävää. Varsovan liiton merkityksen vähentyessä uskottiin myös Naton sotilaallisen roolin kutistuvan. Vuoden 1990 aikana usealle kävi kuitenkin selväksi, että Varsovan liitolla ei ollut enää mitään konkreettista merkitystä, kun esimerkiksi Unkari ja Tshekkoslovakia suuntautuivat yhä vain vahvemmin länttä kohti. Esimerkiksi vielä vuoden 1989 lopussa Jukka Tarkka oli uskonut, että itäinen liittokunta ei olisi katoamassa maanosan instituutioiden joukosta, sillä Neuvostoliitto tarvitsisi yhä sotilaallista vaikutusvaltaansa.

Mitä tuli Yhdysvaltojen sotilasjoukkoihin ja suuriin panostuksiin Euroopan turvallisuudessa Naton kautta, myös sen osalta käsitykset tulevaisuuden kehitysuunnasta

vaihtelivat. Toisaalta odotushorisontissa saatettiin nähdä maanosan tarvitsevan Yhdysvaltojen panostuksia myös vastaisuudessa, sillä epäiltiin, etteivät Länsi-Euroopan valtiot olisi valmiita lisäämään resurssejaan puolustukseen eikä uskottu maiden pääsevän yhteisymmärrykseen yhteisestä eurooppalaisesta puolustusjärjestelmästä EY:n tai WEU:n puitteissa. Samalla silti hyvin moni epäili, ettei Yhdysvalloilla ja maan kansalaisilla olisi pidemmän aikavälin tulevaisuudessa halukkuutta kustantaa suurinta osaa vanhan mantereen puolustus- ja turvallisuusmenoista. Toisaalta tutkimusaineistossa esiintyi useita ajatusrakennelmia, joissa tulevaisuuden Euroopassa sotilaallisella voimalla ei enää olisi samankaltaista merkitystä, vaan 1990-luvun ja uuden vuosituhannen maanosassa taloudelliset ja poliittiset voimavarat korostuisivat yhä enemmän.

Yleisesti ottaen primääriaineiston teksteissä Euroopan nähtiin useimmiten ajautuvan, ainakin ideologisella tasolla, tietynlaista yhtenäisyyttä kohti. Yhtenäisyyttä jossa demokratia ja markkinatalous muodostaisivat pohjan maanosan yhteisille arvoille. Toisaalta monien suomalaisten tarkkailijoiden odotushorisontissa kansallisvaltioilla ja niiden sisäisillä kansallisuuksilla oli paikkansa myös uudessa Euroopassa. Varsinkin sosialismin taakseen jättäneessä Itä-Euroopassa kansallisvaltioiden uskottiin nousevan uuteen arvoon, vaikka tulevaisuudenkuvissa Euroopan integraatio saattoi kyllä näyttäytyä kansallisvaltioiden roolia heikentävänä voimana. Tähän kuvaan tulevaisuudesta kytkeytyi siis myös pelko nationalismin noususta idässä, ja sen negatiivista vaikutuksista koko maanosaan. Samalla useammassa tekstissä korostui ajatus, että institutionaalisesta yhdentymisestä huolimatta maanosan erilaiset kulttuurit, yhteiskunnat ja kansallisuudet tulisivat kyllä säilyttämään myös jatkossa uniikit ominaispiirteensä ja identiteettinsä, ja Eurooppa voi olla aidosti eheä ja vakaa kokonaisuus vain, jos tämä erilaisuus ymmärretään, sitä arvostetaan ja suvaitaan.

Toisaalta ylikansallisen Euroopan integraation saatettiin myös pelätä johtavan perinteisten paikallisyhteisöjen häviämiseen ja individualismin korostumiseen. Eritoten monelle suomalaiselle tutkijalle vaaranpaikkana näytti olevan, että Euroopan yhdentymisen, uudet yleiseurooppalaiset kertomukset ja Euroopan maailmanpoliittisen aseman vahvistumisen saattaisivat johtaa imperialismin, Euroopan ylivallan ja erityislaatuisuuden ajatuksen paluuseen. Tähän liittyvä, ja useammassa kirjoituksessa ilmennyt huoli oli myös, että yhdentyvässä Euroopassa valta saattaisi keskittyä enenevässä määrin vain vahvojen ja suurien valtioiden käsiin. Jos Euroopan taloudellista yhdistymistä ei institutionaalisesta näkökulmasta arvioitu kovinkaan paljon

primääriaineistossa, sen ideologisesta taustasta ja vaikutuksista uudenlaisiin tulevaisuuden uhkiin kyllä kirjoitettiin usean henkilön toimesta. Aineistossa esitettiin myös pelkoja, että Euroopan integraatio tulisi etenemään vain talouden, markkinoiden ja yritysten ehdoilla, eikä näin ollen tarkoittaisi oikeanlaista Euroopan yhdentymistä ihmisten tasolla.

1980-luvulla ympäristöongelmat olivat ensimmäistä kertaa nousseet laajemmaksi huolenaiheeksi muun muassa otsonikadon johdosta. Tulevaisuudenkuvissa ilmeni jakolinjoja myös tämän kysymyksen osalta. Osalle Euroopan yhdentymisen, talousintegraatio ja markkinatalouden voittokulku tarkoittivat mahdollisuutta päästä kansallisvaltioiden rajat ylittäviin ratkaisuihin, erityisesti kun uskottiin aiemmin ympäristönsuojelun toissijaiseksi jättäneiden sosialistimaiden tulevan nyt mukaan koko Euroopan kattavaan ympäristöpolitiikkaan. Tätä tulevaisuudenuskoa kuvastaa hyvin Suomen Kuvalehden pääkirjoituksessaan esittämä tulevaisuudenkuva 1990-luvusta ”Vihreän Euroopan” vuosikymmenenä. Kuitenkin myös vastakkaisia näkemyksiä tulevasta ilmeni useaan otteeseen. Teksteissä saatettiin visioida myös tulevaisuutta, jossa ympäristöongelmat tulisivat yhä pahenemaan, sillä integraation edetessä talouskasvun ehdoilla ei ympäristön sietokyvyn rajoja tultaisi aidosti ottamaan huomioon. Ja kuten todettua, ympäristöuhkien ja valtioiden sisäisten kansallisuuskiistojen lisäksi maanosan tulevaisuuden haasteena nähtiin läntisen ja itäisen puolen välinen eriarvoisuus, Neuvostoliiton sisäinen kehitys, suuret väestöjen liikkeet ja näiden aiheuttamat jännitteet.

Samalla tutkimuksessa kävi ilmi, että tulevaisuuteen orientoituva horisontti saattoi muuttua hyvin nopeasti vallitsevasta tilanteesta riippuen. Odotukset tulevasta elivät jatkuvasti ympäröivän maailman mukana. Tutkimukseni myötä huomaamme myös, että ne haasteet ja ristiriidat, joita Eurooppa kohtaa tänä päivänä ja tulevaisuudessa eivät ole uusia. Ympäristöön liittyvät haasteet, eurooppalaisen ja kansallisen identiteetin välinen jännite, vähemmistökansallisuuksien asema, maahanmuuttajien suuret määrät ja eriarvoisuus ilmenivät kolmekymmentä vuotta sitten juuri niinä tulevaisuuden dilemmoina, jotka Eurooppa tulisi kohtaamaan. Mielenkiintoista olisikin nähdä, miten tuolloin esitetyt maanosan tulevaisuuden haasteet suhteutuvat nykypäivän tulevaisuudenkuviin.

Mitä sitten voimme tulkita näistä Euroopan institutionaalista ja ideologista tulevaisuutta koskevista ajatusrakennelmista? Voimme ainakin havaita, että vuonna 1989 alkanut

hurmos paremmasta Euroopan tulevaisuudesta väljähtyi vuoden 1991 loppuun tultaessa, ja moni näki uudessa myös enenevissä määrin vanhan aineksia. Toisaalta näiden vanhojen rakenteiden uskottiin toimivan tulevaisuutta vakauttavana elementtinä. Kansallisuusongelmat, alueellisen eriarvoisuuden voimakkuus ja ympäristöön kohdistuvat haasteet muistuttivat, että historiaa tai tulevaisuutta ei ollut peruttu positiivisessa tai negatiivisessa mielessä. Uhkakuvista huolimatta olen taipuvainen toteamaan, että pääasiallinen vire analysoimissani tulevaisuudenkuvissa oli horisontti, jossa maanosan tulevaisuudessa ilmeni jotain aikalaisten kokemustilaa parempaa ja optimistisempää. Horisontti, jossa maanosa olisi yhtenäisempi, vauraampi ja turvallisempi. Laajoja ja erityisen koherentteja suuria visioita ei primääriaineistossa ehkä juuri ilmennyt, mutta toisaalta sen voi nähdä ymmärrettävänä jo tutkittavien tekstien lyhyestä luonteesta johtuen. Mutta uskoakseni suurta oli jo se, että tulevaisuuden uskottiin pääosin olevan nykyhetkeä parempi, demokraattinen ja vakaa. Teksteissä myös usein uskaliaasti visioitiin hyvin pitkän aikavälin, jopa vuosikymmenien, kysymyksiä, eikä pitäydytty vain nykyhetkessä tai lähitulevaisuudessa.

Pidemmän aikavälin skenaariot Euroopan suunnasta olivat myös hyvin heterogeenisiä – sekä toimijoiden välillä että niiden sisällä. Tämä heterogeenisyys osoittaa ennen kaikkea, ettei mikään tietty horisontin takana aukeava tila ole yhdessäkään ajassa ennalta määrätty tai vaihtoehtoton. Kylmän sodan jälkeiset Euroopan institutionaaliset ja aatteelliset kehityskulut eivät ole edenneet vääjäämättömästi nykyiseen tilanteeseemme, vaan tulevaisuus nähtiin vuosien 1989 ja 1991 välisenä murroskautena avoimena, ja horisonttiin sijoitettiin useita erilaisia vaihtoehtoja. Kussakin ajassa ja paikassa käydään eräänlaista taistelua tulevaisuuden suunnasta. Useassa tekstissä korostuikin ajatus, että uudessa tilanteessa tulisi huomioida kaikki ehdotukset ja vaihtoehdot – tulevaisuuden visioita ei saisi hylätä etukäteen. Vaikka tämä varmasti kuvastaa ajankohdan luonnetta, tulisi se ehkä nähdä muistutuksena myös muihin aikoihin ja paikkoihin.

Menneiden tulevaisuuksien logiikka

Juuri ajattelumme ja horisonttiemme avartaminen on muun aatehistorian tutkimuksen tapaan myös menneiden tulevaisuuksien tutkimuksen logiikka. Viimeisten vuosien aikana puhe positiivisten tulevaisuudenkuvien peruuntumisesta ja utopioiden puutteesta länsimaisten yhteiskuntien vallitsevassa ajattelussa on lisääntynyt. Edesmennyt puolalainen sosiologi Zygmunt Bauman argumentoi vuonna 2017 julkaistussa viimeisessä teoksessaan *Retrotopia*, etteivät ideat paremmasta huomista suuntaudu enää tulevaisuuteen, vaan ne kiinnittyvät pikemminkin menneisyyden nostalgisointiin ja menetettyihin saavutuksiin. Viimeisen vuoden aikana paljon näkyvyyttä saaneen hollantilaisen tietokirjailija Rutger Bregmanin mukaan länsimaisten yhteiskuntien tulevaisuutta hallitsee ylitsepääsemätön pessimismi, jossa unelmat paremmasta tulevaisuudesta ovat mahdottomia.⁵⁴⁰

Suomessa utopioiden, positiivisten odotushorisonttien ja vaihtoehtoisten optimististen yhteiskunnallisten tulevaisuuskuvioiden puutteesta nykyisessä poliittisessa mielikuvituksessa on kirjoittanut muun muassa filosofian ja yhteiskuntapolitiikan dosentti Teppo Eskelinen sekä Jyväskylän yliopiston Keijo Lakkala.⁵⁴¹ Tietokirjailija Pontus Purokuron syksyllä 2018 julkaistussa esseeteoksessa tätä tematiikkaa käsitellään useamman kerran. Toinen tietokirjailija Tommi Uschanov argumentoi teoksessaan *Hätä on tarpeen: kulttuuripessimismin nousu 1965-2015* vuonna 2015, että länsimainen yhteiskunta on elänyt pessimismin aikaa jo useita vuosikymmeniä. Uschanovin mielestä odotuksemme tulevaisuudesta ovat olleet synkkiä jo jonkin aikaa.⁵⁴² Toisaalta, kuten tulevaisuusajattelun historioitsija Jenny Andersson on huomauttanut, jo vuosien 1989 ja 1991 aikana julkaistiin useampia teoksia, jossa julistettiin tulevaisuus ja utopiat kuolleiksi.⁵⁴³ Vaikka siis puhe parempien tulevaisuuksien ja utopioiden kuolemasta on jälleen esillä, ei tämäkään keskustelu ole uutta historiassamme. Hollantilainen sosiologi Fred Polak väitti jo 1950-luvulla, että moderni yhteiskunta oli tuhonnut utopiat ja lakannut sekä kuvittelemasta että pyrkimästä uusiin parempiin tulevaisuuksiin. Polakin

⁵⁴⁰ Baumann 2017; Bregman 2018, 19–26.

⁵⁴¹ Ks. esim. Teppo Eskelinen: ”Utopioiden ajankuva: voiko poliittisen mielikuvituksen pelastaa?” Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verkkolehti Alusta!. <<https://alusta.uta.fi/2018/09/26/utopioiden-ajankuva-voiko-poliittisen-mielikuvituksen-pelastaa/>> Julkaistu 26.9.2018, luettu 20.10.2018; sekä Eskelinen et al. 2017 ja Lakkala 2014.

⁵⁴² Purokuro 2018; Uschanov 2015.

⁵⁴³ Andersson 2018, 16. Andersson mainitsee erikseen esimerkkeinä David Harveyn *The Condition of Postmodernity. An Inquiry into the origins of Cultural Change* (1989) sekä Frederic Jamesonin *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism* (1991).

mielestä positiivisten tulevaisuudenkuvien uupuminen yhteiskunnassa oli yksi merkittävä syy kulttuurien tuhoutumiseen.⁵⁴⁴ Vain muutama vuosi ennen Euroopan 1980-luvun lopun mullistuksia, tunnettu saksalainen filosofi ja sosiologi Jürgen Habermas argumentoi, että länsimaisen yhteiskunnan *Zeitgeist*, ajan henki, oli muuttunut. Habermasin mukaan tulevaisuuden horisontti oli kaventunut aiemmasta ja läntisen Euroopan tulevaisuuteen suuntautunutta yhteiskunnallista ajattelua hallitsivat vain pessimistiset odotukset: hallitsematon asevarustelu, ympäristökatastrofit ja sosiaalinen epätasa-arvo.⁵⁴⁵

Kuten Polak on todennut, sinällään vanhojen tulevaisuudenkuvien tuhoutuminen ja uusien muodostuminen kuuluvat ymmärrettävästi historiallisen prosessin ja ajan dynamiikkaan.⁵⁴⁶ Tähän ajatukseen sekä Francois Hartogin ideaan ”ajan järjestyksen” mullistuksesta vuonna 1989 peilaten on ymmärrettävää, että suomalaisille vuosien 1989 ja 1991 välillä vaihtoehtoisen tulevaisuuden hahmotteleminen oli mahdollista: heidän aikuisikänsä ajan monilta osin muuttumattomana pysynyt Euroopan institutionaalinen ja ideologinen todellisuus menetti pohjansa vuosien 1989 ja 1991 välillä. Olosuhteiden pakosta oli tarve katsoa eteenpäin ja pohtia, minkälaiseksi heidän maanosansa muodostuu. Mutta merkittävää oli näiden tulevaisuuskuviin optimistinen yleisilme. Epävarmuudesta ja uusista tulevaisuuden huolista huolimatta parempi Eurooppa nähtiin suurimman osan toimesta mahdollisena. Habermasin argumentti ei, joitakin vuosia hänen kirjoituksensa jälkeen, ainakaan Suomen tapauksessa pitänyt paikkansa.

Emmekö sitten enää osaa muodostaa parempia, rauhallisempia ja oikeudenmukaisempia tulevaisuuskuvia maanosamme suunnasta? Suuntammeko ajattelumme ennemminkin menneisyyteen, kuten Baumann ehdottaa, ja sisältääkö myös nykyinen *Zeitgeist*, Habermasin sanoin, ”yleiskatsauksettomuutta” Euroopan tulevaisuudesta. Keskitymmekö laajojen positiivisten yhteiskunnallisten muutosten hahmottelemisen sijaan vain lähipiirimme turvaan ja vakauteen, kuten historioitsija Juha Siltala on arvioinut nyky-yhteiskuntamme tilaa.⁵⁴⁷ Ainakin useamman kyselytutkimuksen mukaan

⁵⁴⁴ Polak 1961 (a), 455–456; Polak 1961 (b), 14, 356–357.

⁵⁴⁵ Habermas 1986, 2.

⁵⁴⁶ Polak 1961(b), 14.

⁵⁴⁷ Siltala 2017, esim. 157–158, 222, 248, 281, 348, 364–370. Siltala liittää tulevaisuusperspektiivin kaventumisen uusliberalistiseen kehitykseen, keskiluokan katoamiseen ja epävarmuuden lisääntymiseen.

länsimaisissa yhteiskunnissa usko tulevaisuuteen on rapistunut.⁵⁴⁸ Vaikka tämä olisikin asianlaita, ei sen tarvitse olla pysyvää. Emme myöskään saa antaa sen olla pysyvää, sillä kykymme hahmottaa parempia huomisia on myös asiantilojen toteutumisen ehto. Meidän tulee muistaa, että Euroopan tulevaisuus ei ole väistämättä negatiivinen, ja samalla pyrkiä hahmottelemaan optimistisempia tulevaisuuden tiloja. Vaikka hallitsevat ”realiteetit” ja ”rakenteet” vaikuttavat siihen, mitä pystymme näkemään tulevaisuudessa, pohtimalla ja kirjoittamalla nähdäksemme paremmista vaihtoehtoisista suunnista luomme tilaa ja muokkaamme mahdollisuuksien rajoja. Tämä tulisi muistaa, kun nykyhetkessä visioimme maanosan tulevaisuuksia.

Andersson on kirjoittanut, että vuoden 1989 jälkimainingeissa historioitsijat liittyivät fukuyamalaiseen käsitykseen tulevaisuuden lopusta. Hänen mukaansa, jos 1960- ja 1970-luvulla, muun muassa Reinhart Koselleckin johdolla, historia ja yleisesti yhteiskuntatieteet olivat kiinnostuneita tulevaisuuden horisontista, niin viimeisinä vuosikymmeninä historioitsijat, kuten Hartog, ovat korostaneet ”presentismin” eli nykyhetken horisontin merkitystä ja argumentoineet tulevaisuuteen suuntautuvan ajattelun menettäneen merkitystään.⁵⁴⁹ Yhdyn Anderssonin näkemykseen siitä, että meidän tulisi palauttaa menneisyyden tulevaisuuden horisontit niille kuuluvaan arvoonsa. Ymmärtämällä lähimenneisyyden toimijoiden käsityksiä tulevasta muutosten keskellä pystymme suhteuttamaan nykyistä ajatteluamme ja tulevaisuuden visioitamme näihin käsityksiin, ja toivottavasti paremmin kriittisesti tarkastelemaan omia näkemyksiämme tulevasta. Havaitsemalla vallitsevia ja toistuvia malleja ajattelussamme voimme pyrkiä purkamaan haitallisia kaavoja ja toisaalta löytää uudenlaisia skeemoja tulevaisuudesta. Suomalainen esseisti ja kirjailija Kari Hukkila on Euroopan ja arabimaiden suhdetta käsittelevässä esseessään kirjoittanut, että tällä hetkellä kahden osapuolen suhteissa vallitsee näkemys, ettei yhteistä tulevaisuutta ja elämistä ole. Ratkaisuksi Hukkila ehdottaa palaamista historiaan, joka paljastaa jaetun menneisyyden.⁵⁵⁰ Meidän tulisi tehdä samoin myös endogeenisesti, jolloin huomaamme, että Euroopalla on aina ollut erilaisia tulevaisuuksia.

⁵⁴⁸ Aleksi Neuvonen: ”Luhistuuko toivo paremmasta tulevaisuudesta”. Suomen itsenäisyysrahaston verkkosivut. <<https://www.sitra.fi/artikkelit/luhistuuko-toivo-paremmasta-tulevaisuudesta/>> Luettu 27.10.2018.

⁵⁴⁹ Andersson 2018, 14–17; Hartog 2015, 101–114.

⁵⁵⁰ Hukkila 2017.

Kuten Andersson on todennut, tutkimalla menneisyyden tulevaisuudenkuvia tutkimme myös käsityksiä ihmisyyden rajoista ja siitä mitä on aikanaan pidetty mahdollisena. Tulevaisuusajattelun historiaa tutkimalla voimme parantaa ymmärrystämme yhteiskuntien tavasta käsitellä pidemmän aikavälin ajattelua ja tulevaisuuteen suuntautuvia visioita.⁵⁵¹ Parempi tulevaisuuden tila ei luonnollisesti ole mikään objektiivinen jaettu käsitys. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö meidän tulisi pohtia ja keskustella tästä tilasta. Keskustelussa aiemmat tulevaisuuskäsitykset ja rajanvedot voivat toimia tienviittoina sekä ajattelun haastajina. Kuten historiantutkija Petri Hakkarainen oivallisesti huomauttaa *Historian käyttö ja väärinkäyttö* -teoksessa, on menneisyyden tulevaisuuskäsityksien ymmärtämisellä myös paikkansa nykypäivän muodikkaassa strategisessa ennakoinnissa. Mahdollisesti toteutumattomat tulevaisuudenkuvat toimivat vähintään opetuksena nöyryydestä, jota meidän tulisi harjoittaa suhtautumisessamme ajan ja tapahtumien kulkuun, juuri sen takia, että ne osoittavat, ettei yksikään kehityspolku ole vaihtoehtoton.⁵⁵²

Toisaalta menneet tulevaisuudet voivat opettaa nöyryyttä myös toisella tavalla. Huomatessamme, että kolmekymmentä vuotta sitten esitetyt varoitukset esimerkiksi ympäristöongelmista ovat käyneet toteen, tulee meidän palauttaa yhä uudestaan mieleemme, että myös nykypäivän varoitukset saattavat toteutua. Olisikin tärkeää, että myös Euroopan aatehistoriaa tutkittaessa tutkijat aktiivisesti keskittyisivät menneisyydessä esitettyihin ajatuksiin tulevaisuuden Euroopasta – siirtyisivät presentismistä myös tulevaisuuden horisontteihin. Uskoakseni vain näin pystymme aidosti vastaamaan tämän työn alussa esitettyyn Slavoj Žižekin kutsuun kysyä yhä uudestaan mitä Eurooppa ja eurooppalaisuus tarkoittavat.

Koska tämä opinnäytetyö antaa vain näkymän yhdenlaiseen suomalaiseen tulevaisuutta kohti orientoituvaan mielenmaisemaan Euroopan suunnasta vuosien 1989 ja 1991 välillä, olisi jatkotutkimusta mielenkiintoista nähdä muista Euroopan valtioista, jotta voisimme paremmin hahmottaa kokonaiskuvan siitä, miten tuleva nähtiin näinä murroksen vuosina. Tärkeää olisi myös tarkastella, miten ihmiset ovat orientoituneet maanosamme tulevaisuuteen eri aikoina, niin viimeisinä kahtena vuosikymmenenä, kun Eurooppa on kohdannut uudenlaisia poliittisia mullistuksia, kuin myös aiemmin menneisyydessä. Uskommeko EY:n jäsenvaltioiden pääsevän tulevaisuudessa paremmin

⁵⁵¹ Andersson 2012, 1430.

⁵⁵² Hakkarainen 2016, 43–44.

yhteisymmärrykseen integraation suunnasta? Miten olemme nähneet 2010-luvulla Euroopan integraation, talouskasvun ja ympäristön suhteen? Olemmeko esimerkiksi enää huolissamme maanosamme alueiden välisestä eriarvoisuudesta, ja näemmekö taloudellisen eriarvoisuuden vähentämisen enää vaihtoehtona Unkarin tai Puolan kaltaisten tilanteiden ratkaisuun? Minkälaisena olemme yleisesti nähneet Euroopan tulevaisuuden 2010-luvulla?

Mielenkiintoinen anekdootti onkin, että kesäkuussa 1990 Helsingin yliopiston silloinen yleisen historian professori Erkki Kouri kirjoitti lehteen kolumnin, jossa hän nosti esille menneiden tulevaisuuksien tutkimuksen nousun historiatieteiden sisällä kyseisenä aikakautena. Kourin mukaan myös laajemmin historiatieteellä oli yhteiskunnallista tilausta niin julkisessa keskustelussa, tiedeyhteisössä kuin politiikassa: ”Kautta aikojen suuret mullistukset ovat aiheuttaneet epävarmuutta. Tulevaisuudesta huolestuneet ihmiset ovat pyrkineet orientoitumaan historian avulla.”.⁵⁵³ En osaa varmaksi sanoa, onko viimeisen vuosikymmenen aikana ilmennyt viitteitä historiatieteen merkittävästä kysynnästä. Varmaa on kuitenkin se, että tulevaisuuden menneisyyttä ei ole syytä unohtaa. Palatkaamme menneeseen, jotta voimme jäsentää tulevaisuutta: orientoitukaamme jälleen historian avulla.

⁵⁵³ Erkki Kouri: ”Historioitsijat tutkivat menneitä tulevaisuuksia”. HS 10.6.1990.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Aikakauslehdet

Kanava	1989-1991
Rauhantutkimus	1989-1991
Suomen Kuvalehti (SK)	1989-1991
Ulkopolitiikka	1989-1991

Arkistolähteet

Ulkoministeriön arkisto (UMA), Helsinki:

Berliini R-sarja	1989-1990
Bonn R-sarja	1989-1991
Etyk-valtuuskunta	1989-1991
Lontoo R-sarja	1989-1991
Pariisi R-sarja	1989-1991

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat (HS) 1989-1991

Muut lähteet

Aikalaiskirjallisuus

Andreeva I.S, Vesa Unto, *European Security and Cultural values*. Tampere Peace Research Institute Research Report 45, Tampere 1991.

Fritsch-Bournazel Renata, German unification: views from Germany's neighbours. Artikkele teoksessa *German unification in European perspective*. Toim. Wolfgang Heisenberg. The Centre for European Policy Studies, Bryssel 1991.

Gaddis John Lewis, *International Relations Theory and the End of the Cold War*.
International Security 3/1992.

Harle Vilho, Sivonen Pekka, *Europe in Transition. Politics and Nuclear Security*. Pinter
Publishers Limited, Lontoo 1989.

Hoffman Stanley, Keohane Robert O., Mearsheimer John J., *Back to the Future, Part II:
International Relations Theory and Post-Cold War Europe*. International Security
2/1990.

Hyde-Price Adrian, *European Security beyond the Cold War: Four Scenarios for the
year 2010*. Royal Institution of International Affairs, Lontoo 1991.

Iivonen Jyrki, Antola Esko, *Eurooppa nyt!* Otava, Helsinki 1990.

Joenniemi Pertti, *Ulkopolitiikka murroksessa. Suomi kylmän sodan jälkeen*. WSOY,
Helsinki 1990.

Joutsamo Kari, *Puolueettomuus ja EY*. Euro-Consulting Oy, Turku 1990.

Kirkinen Heikki, *Maakuntien Eurooppa ja Suomi*. Otava, Helsinki 1991.

Mearsheimer John J., *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*.
International Security 1/1990.

Rusi Alpo, *After the Cold War. Europe's New Political Architecture*. Institute for East-
West Security Studies, New York 1991.

Russett Bruce M., Risse-Kappen Thomas, Mearsheimer John J., *Back to the Future, Part
III: Realism and the Realities of European Security*. International Security 3/1990.

Väyrynen Raimo, *Suomen puolueettomuuden tulevaisuus*. WSOY, Helsinki 1990.

Kirjallisuus

Adomeit Hannes, Gorbachev's consent to united Germany's membership of NATO. Teoksessa *Europe and the End of the Cold War: A reappraisal*. Toim. Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, N. Piers Ludlow ja Leopoldo Nuti. Routledge, Oxford 2008.

Alasuutari Pertti, *Laadullinen tutkimus 2.0*. Vastapaino, Tampere 2011.

Albaek Erik, Munk Christiansen Peter, Tøgeb Lise, *Experts in the mass media: researches as sources in Danish daily newspapers, 1961-2001*. Journalism & Mass Communication Quarterly 4/2003.

Albrecht Ulrich, *How the four powers accomplished German unification: An assessment of recent findings from a German perspective*. Contemporary Security Policy 3/1998.

Alter Peter, *The German Question and Europe: a history*. Oxford University Press, Oxford 2000.

Andersson Jenny, Midwives of the future: Futurism, future studies and the shaping of the global imagination. Artikkeliteoksessa *The struggle for the long term in transnational science and politics: Forging the future*. Toim. Jenny Andersson ja Egle Rindzeviciute. Routledge, Abingdon 2015.

Andersson Jenny, *The future of the world: Futurology, futurists and the struggle for the post-Cold War world*. Oxford University Press, Oxford 2018.

Andersson Jenny, *The Great Future Debate and the Struggle for the World*. The American Historical Review 5/2012.

Aunesluoma Juhana, Mitzner Veera, Kekseliäs ja Ketterä. Suomen ulkopoliittikan nopeat suunnanmuutokset kylmän sodan päättyessä. Teoksessa *Utopia ulkopoliitikassa. Sarja visioita Suomen asemasta*. Toim. Ville Sinkkonen ja Henri Vogt. Ulkoasiainministeriön julkaisu, Helsinki 2014.

- Bailes Alyson JK, Messervy-Whiting Graham, *Death of An Institution. The end for Western European Union, a future for European defence?* Academia Press for Egmont – The Royal Institute for International Relations, Bryssel 2011.
- Baldwin David A., *The concept of security*. Review of International Studies 1/1997.
- Bauman Zygmunt, *Retrotopia*. Polity Press, Cambridge 2017.
- Berger Peter L., Luckmann Thomas, *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suomentanut Vesa Raiskila. Gaudeamus, Helsinki 1994.
- Bevir Mark, *Objectivity in History*. History and Theory 3/1994.
- Bevir Mark, *The Logic of the History of Ideas*. Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Bevir, Mark, *Mind and Method in the History of Ideas*. History & Theory 2/1997.
- Bindi Federiga, European Union Foreign Policy: A Historical Overview. Teoksessa *The Foreign Policy of the European Union. Assessing Europe's Role in the World*. Toim. Federiga Bindi. Brookings Institution Press, Washington D.C 2010.
- Blomberg Jaakko, *Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi*. WSOY, Helsinki 2011.
- Booth Ken, *Critical security studies and world politics*. Lynne Rienner, Boulder 2005.
- Bowler Peter J., *A History of the Future. Prophets of Progress from H.G.Wells to Isaac Asimov*. Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Bozo Frédéric, *The Failure of a Grand Design: Mitterrand's European Confederation, 1989–1991*. Contemporary European History, Special Issue 3: A Peaceful Europe? Negotiating Peace in the Twentieth Century, 2008.

Bozo Frédéric, Rey Marie-Pierre, Ludlow N. Piers, Nuti Leopoldo. *Europe and the end of the Cold War: A reappraisal*. Routledge, Abingdon 2008.

Bozo Frédéric, *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*. Berghahn Books, New York 2009.

Bozo Frédéric, Rey Marie-Pierre, Rother Bernd, Ludlow N. Piers (a), Introduction. Artikkelit teoksessa *Visions of the End of the Cold War in Europe, 1945-1990*. Toim. Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, Bernd Rother, N. Piers Ludlow. Berghahn Books, New York 2012.

Bozo Frédéric, Rey Marie-Pierre, Rother Bernd, Ludlow N. Piers (b), *Visions of the End of the Cold War in Europe, 1945-1990*. Berghahn Books, New York 2012.

Bregman Rutger, *Ilmaista rahaa kaikille*. Suomeksi kääntänyt Mari Janatuinen. Atena, Jyväskylä 2018.

Bugge Peter, 'Shatter Zones': The Creation and Re-creation of Europe's East. Artikkelit teoksessa *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Toim. Menno Spiering & Michael Wintle. Palgrave Mcmillan, New York 2002.

Bugge Peter, The nation supreme. The idea of Europe 1914-1945. Artikkelit teoksessa *The History of the Idea of Europe*. The Open University, Milton Keynes 1993.

Buzan Barry, Weaver Ole, *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press, Cambridge 2003.

Carr David, *Time, narrative and history*. Indiana University Press, Bloomington 1991.

Clerc Loius, Elo Kimmo, *Aatteesta instituutioksi. Euroopan unionin historia ja rakenteet*. Avain, Helsinki 2014.

Clerc Loius, *Place de Finlande. Suomen Pariisin-suurlähetystön historia*. Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2017.

Connelly Matthew, Fay Matt, Ferrini Giulia, Kaufman Micki, Leonard Will, Monsky Harrison, Musto Ryan, Paine Taunton, Standish Nicholas, Walker Lydia, "General, I Have Fought Just as Many Nuclear Wars as You Have": *Forecasts, Future Scenarios and the Politics of Armageddon*. The American Historical Review 5/2012.

Corn Joseph J., Horrigan Brian, *Yesterday's tomorrows: past visions of the American future*. The John Hopkins University Press, Baltimore 1996.

Dinan Desmond, Nugent Neill, Paterson William E., *The European Union in Crisis*. Palgrave Macmillan, Lontoo 2017.

Dyson Kenneth, Featherstone Kevin, *The Road To Maastricht: Negotiating Economic and Monetary Union*. Oxford University Press, Oxford 1999.

Engerman David C., *Introduction: Histories of the Future and the Futures of History*. The American Historical Review 5/2012

Eskelinen Teppo, Lakkala Keijo, Lohtaja Aleks, Moisio Olli-Pekka, Pyykkönen Miikka, *Utopia on yhteiskunnallisten vaihtoehtojen etsimisen menetelmä*. Futura 1/2017.

Eskola Jari, Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Toim. Juhani Aaltola, Raine Valli. PS-kustannus, Jyväskylä 2010.

Eskola Jari, Suoranta Juha, *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Lapin yliopisto 1996.

Farr James, Understanding conceptual change politically. Teoksessa *Political innovation and conceptual change*. Toim. Terence Ball, James Farr, Russel L. Hanson. Cambridge University Press, Cambridge 1989.

Flynn Gregory, Farrel Henry, *Piercing Together the Democratic Peace: The CSCE, Norms and the Construction of Security in Post-Cold War Europe*. International Organization 3/1999.

Foglesong David S., *American Images of the Future of Russia in the Early Cold War, 1948-1953*. *The International History Review* 1/1999.

Forsberg Tuomas, Vaahtoranta Tapani. *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen*. Gaudeamus, Helsinki 1993.

Fredric Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, Durham 1991.

Freeden Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford University Press, Oxford 1996.

Freeden Michael, *Ideology. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2003.

Fukuyama Francis, *The End of History?* *The National Interest* Kesä 1989.

Gaddis John Lewis, *The Cold War*. Penguin Books, Lontoo 2007.

Galbreath David, *The Organization for Security and Co-operation in Europe*. Routledge, Abingdon 2007.

Gerring John, *Ideology: A Defitional Analysis*. *Political Research Quarterly* 4/1997.

Gerwarth Robert, Horne John, Poliittinen väkivalta Euroopassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen: Johdanto. Teoksessa *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918-1923*. Toim. Robert Gerwarth ja John Horne. Vastapaino, Tampere 2013.

Gheciu Alexandra, *NATO in the "new Europe": the politics of international socialization after the Cold War*. Stanford University Press, Stanford 2005.

Goswami Manu, *Imaginary Futures and Colonial Internationalisms*. *The American Historical Review* 5/2012.

Gstöhl Sieglinde, *EFTA and the European Economic Area or the Politics of Frustration*. Cooperation and Conflict 4/1994.

Haaparanta Leila, Niiniluoto Ilkka, *Johdatus tieteelliseen ajatteluun*. Gaudeamus, Helsinki 2016.

Habermas Jürgen, *The New Obscurity: The Crisis of the Welfare State and the Exhaustion of Utopian Energies*. Englanniksi kääntänyt Phillip Jacobs. Philosophy and Social Criticism 2/1986.

Haftendorn Helga, German unification and European integration are but two sides of one coin: the FRG, Europe, and the diplomacy of European integration. Teoksessa *Europe and the End of the Cold War: A reappraisal*. Toim. Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, N. Piers Ludlow ja Leopoldo Nuti. Routledge, Abingdon 2008.

Haftendorn Helga, The Unification of Germany, 1985-1991. Teoksessa *The Cambridge History of Cold War. Volume 3: Endings*. Toim. Melvyn P. Leffler ja Odd Arne Westad. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Hakkarainen Petri, Ajattelua ajoissa. Artikkelit teoksessa *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Toim. Antti Blåfield. Siltala, Helsinki 2016.

Hakoniemi Elina, Kärrylä Ilkka, Silvan Kristiina, Taavetti Riikka, *Menneet tulevaisuudet. Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2018*. Poliittisen historian vuosikirja, Turku 2018.

Hartog Francois, *Regimes of historicity: presentism and experiences of time*. Kääntänyt Saskia Brown. Columbia University Press, New York 2015.

Harvey David, *The Condition of Postmodernity. An Inquiry into the origins of Cultural Change*. Blackwell, Oxford 1989.

Heater Derek, *The idea of European unity*. Leicester University Press, Leicester 1992.

Heikkilä Katariina, Nevala Tuulia, Ahokas Ira, Hyttinen Liisa, Ollila Johanna, *Nuorten tulevaisuuskuvat 2067. Näkökulma suomalaisen yhteiskunnan kehittämiseksi*. Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto 2017.

Heikkilä Pauli, Euroopan yhdentämistä sotien välisellä ajalla. Suomalaiset Paneurooppa-järjestössä. Teoksessa *Suomen asialla? Yksityiset ja julkiset toimijat kansainvälisessä yhteistyössä*. Toim. Loius Clerc ja Tiina Lintunen. Poliittisen historian vuosikirja, Turku 2013.

Howorth Jolyon, The EU, NATO and the origins of CFSP and ESDP: old thinking, false starts and new imperatives. Artikkeliteoksessa *Europe and the End of the Cold War: A reappraisal*. Toim. Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, N. Piers Ludlow ja Leopoldo Nuti. Routledge, Abingdon 2008.

Hukkila Kari, *Kun historia jäätyy, syntyy hirviöitä*. Long Play Media, Helsinki 2017.

Hyrkkänen Markku, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.

Ifersen Jan, The Crisis of European Civilization After 1918. Artikkeliteoksessa *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Toim. Menno Spiering & Michael Wintle. Palgrave Macmillan, Lontoo 2002.

Ikenberry G. John, The restructuring of the international system after the Cold War. Artikkeliteoksessa *The Cambridge History of the Cold War. Volume III: Endings*. Toim. Melvyn P. Leffler & Odd Arne Westad. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Jokela Juha et al., *Multi-speed Europe? Differentiated Integration in the External Relations of the European Union*. Ulkopoliittinen instituutti, Report 38, Helsinki 2014.

Kalela Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Keohane Robert, *International Institutions: Two Approaches*. International Studies Quarterly 4/1988.

Keynes John Maynard, *The general theory of employment interest and money*.
Macmillan, Lontoo 1936.

Knight Kathleen, *Transformations of the Concept of Ideology in the Twentieth Century*.
American Political Science Review 4/2006.

Koselleck Reinhart, *Futures Past: On Semantics of Historical Time*. Columbia
University Press, New York 2004.

Koselleck Reinhart, *The Temporalisation of Concepts*. Finnish Yearbook of Political
Thought 1/1997.

Kunelius Risto, Noppari Elina, Reunanen Esa, *Media vallan verkoissa*. Tampereen
yliopistopaino, Tampere 2010.

Kupchan Charles A., Kupchan Clifford A., *The Promise of Collective Security*.
International Security 1/1995.

Kölliker Alkuin, *Flexibility and European Unification. The Logic of Differentiated
Integration*. Rowman & Littlefield Publishers, Oxford 2006.

Lakkala Keijo, *Utopia tänään. Yhteiskunnallisen mielikuvituksen metodologiaa*.
Kampus Kustannus, Jyväskylä 2014.

Leffler Melvyn P., Westad Odd Arne, *The Cambridge history of the Cold War: Vol. 3,
Endings*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Libbey James K., *CoCom, Comecon, and the Economic Cold War*. Russian History
2/2010.

Ludlow N. Piers, A naturally supportive environment? The European institutions and
German unification. Teoksessa *Europe and the End of the Cold War: A reappraisal*.
Toim. Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, N. Piers Ludlow ja Leopoldo Nuti. Routledge,
Abingdon 2008.

Liotard, Jean-François, *The postmodern condition: a report on knowledge*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1984.

Mastny Vojtech, Eastern Europe and the early prospect for EC/EU and NATO membership. Artikkele teoksessa *Europe and the End of the Cold War: A reappraisal*. Toim. Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, N. Piers Ludlow ja Leopoldo Nuti. Routledge, Abingdon 2008.

Mazower Mark, *Dark Continent. Europe's Twentieth Century*. Vintage Books, New York 2000.

McCalla Robert B., *NATO's Persistence after the Cold War*. International Organization 3/1996.

McLaren Lauren M., *Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project*. European Journal of Political Research 3/2004.

Mikkeli Heikki, *Euroopan idea: Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.

Mikkeli Heikki, *Europe as an idea and an identity*. Palgrave Macmillan, Lontoo 1998.

Miles Matthew B., Huberman Michael A., *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Sage Publications, Thousand Oaks 1994.

Morgan Patrick M., Region Security Complexes and Regional Orders. Artikkele teoksessa *Regional Orders. Building Security in a New World*. Toim. David A. Lake & Patrick M. Morgan. The Pennsylvania State University Press, Philadelphia 1997.

Männikkö Matti, Tulevaisuudentutkimus ja historiankirjoitus. Teoksessa *Miten tutkimme tulevaisuuksia?* Toim. Osmo Kuusi, Timo Bergman ja Hazel Salminen. Tulevaisuuden tutkimuksen seura, Helsinki 2013.

Männikkö Matti. Mennyt tulevaisuus tutkimuskohteena: tulevaisuusajattelun historian metodologista tarkastelua. Teoksessa *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Toim. Eero Kuparinen. Turun yliopisto 1997.

Newnham Randall, *Deutsche Mark Diplomacy: Positive Economic Sanctions in German-Russia Relations*. Pennsylvania State University Press, University Park 2002.

Nugent Neill, *The government and politics of the European Union*. Duke University Press, Durham 1994.

Nuttall Simon J., *European Foreign Policy*. Oxford University Press, Oxford 2000.

Pagden Anthony, *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Pagden Anthony, Introduction. Artikkele teoksessa *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Toim. Anthony Pagden. Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Palonen Kari, Quentin Skinner, retoriikka ja käsitehistoria. Artikkele teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*. Toim. Kari Palonen & Hilikka Summa. Vastapaino, Tampere 1996.

Palonen Kari, *Quentin Skinner: history, politics, rhetoric*. Polity, Cambridge 2003.

Peters Hans Peter, Scientists as public experts. Teoksessa *Handbook of Public Communication of Science and Technology*. Toim. Massimiano Bucchi ja Brian Trench. Routledge, Abingdon 2008.

Pocock J.G.A, *Virtue, Commerce and History. Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 1986.

Polak Fred L. (a), *The Image of the Future. Enlightening the Past, Orientating the Present, Forecasting the Future. Volume One: The Promised Land, Source of Living Culture*. Kääntänyt Elise Boulding. A.W.Sythoff, Leiden 1961.

Polak Fred L. (b), *The Image of the Future: Enlightening the Past, Orientating the Present, Forecasting the Future. Volume Two: Iconoclasm of the Images of the Future, Demolition of Culture*. Kääntänyt Elise Boulding. A.W.Sythoff, Leiden 1961.

Puhakka Sirpa, Ridell Seija, Poliittikkaa ja poliittikkaa uutisessa – Hallitus, oppositio ja Helsingin Sanomat. Artikkelele teoksessa *Sopuli silppuri – mediakritiikin näkökulmia*. Toim. Heikki Luostarinen, Ullamaija Kivikuru ja Merja Ukkola. Gummerus, Jyväskylä 1996.

Purokuro Pontus, *Täysin automatisoitu avaruushomoluksuskommunismi*. Kosmos, Helsinki 2018.

Raunio Kyösti, *Positiivismi ja ihmistiede: sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt*. Gaudeamus, Helsinki 1999.

Rainio-Niemi Johanna, *The Ideological Cold War. The Politics of Neutrality in Austria and Finland*. Routledge, New York 2014.

Rey Marie-Pierre, Gorbachev's New Thinking and Europe, 1985-1989. Artikkelele teoksessa *Europe and the End of the Cold War: A reappraisal*. Toim. Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, N. Piers Ludlow ja Leopoldo Nuti. Routledge, Oxford 2008.

Roobol Wim, Aristide Briand's Plan: The Seed of European Unification. Artikkelele teoksessa *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Toim. Menno Spiering & Michael Wintle. Palgrave Macmillan, Lontoo 2002.

Rubin Anita, Tulevaisuudenkuvat ja identiteetin rakentuminen myöhäismodernissa. Teoksessa *Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovellutukset*. Toim. Matti Kamppinen, Osmo Kuusi ja Sari Söderlund. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Rye Lise, EFTA's quest for free trade in Western Europe (1960-1992). Artikkelele julkaisussa *EFTA Bulletin: The European Economic Area Past, present and future*. Toim. Tore Grønningseter. EFTA Bulletin 7/2015.

Sarotte Elise, 1989. *The Struggle to Create Post-Cold War Europe*. Princeton University Press, New Jersey 2009.

Seppinen Jukka, *Mahdottomasta mahdollinen: Suomen tie Euroopan unioniin*. Ajatus, Helsinki 2001.

Siltala Juha, *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Otava, Helsinki 2017.

Skinner Quentin, *Visions of Politics. Volume 1: Regarding Method*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Spiering Menno, Wintle Michael, *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Palgrave Macmillan, Lontoo 2002.

Spiering Menno, Wintle Michael, European Identity, Europeanness and the First World War: Reflections on the Twentieth Century – an Introduction. Artikkeliteoksessa *Ideas of Europe since 1914. The Legacy of the First World War*. Toim. Menno Spiering & Michael Wintle. Palgrave Macmillan, Lontoo 2002.

Spohr Kristina, *Germany, America and the shaping of post-Cold War Europe: a story of German international emancipation through political unification, 1989–90*. Cold War History 2/2015.

Stråth Bo, *A European Identity. To the Historical Limits of a Concept*. European Journal of Social Theory 4/2002.

Stråth Bo, *Ideology and history*. Journal of Political Ideologies 1/2006.

Stråth Bo, Ideology and Conceptual History. Teoksessa *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Toim. Michael Freeden, Lyman Tower Sargent, Stears Marc. Oxford University Press, Oxford 2013.

Stubb Alexander, *A Categorization of Differentiated Integration*. Journal of Common Market Studies 2/1996.

Subedi Surya P., *Neutrality in a Changing World: European Neutral States and the European Community*. The International and Comparative Law Quarterly, 2/1993.

Taubman William, Savranskaya Svetlana, If a Wall Fell in Berlin and Moscow Hardly Noticed, Would It Still Make a Noise? Artikkele teoksessa *The Fall of the Berlin Wall. The Revolutionary Legacy of 1989*. Toim. Jeffrey A. Engel. Oxford University Press, New York 2009.

Thompson Michael, *The Politics of Inequality: A Political History of the Idea of Economic Inequality in America*. Columbia University Press, New York 2007.

Tow William T., Taylor Brendan, *What is Asian security architecture?* Review of International Studies 1/2010.

Tuomi Jouni, Sarajärvi Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2018.

Tuomi Jouni, Sarajärvi Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2009.

Urwin Derek W., *The Community of Europe: A History of European Integration since 1945*. Longman Group Limited, Harlow 1995.

Uschanov Tommi, *Hätä on tarpeen: kulttuuripessimismin nousu 1965-2015*. Teos, Helsinki 2015.

Vanhoonacker Sophie, Luxembourg. Artikkele teoksessa *The Intergovernmental Conference on Political Union: Institutional Reforms, New Policies and International Identity of the European Community*. Toim. Finn Laursen ja Sophie Vanhoonacker. Nijhoff, Maastricht 1992.

Vares Vesa, Siltala Sakari, *Sanan ja kuvan vuosisata. Suomen Kuvalehti 1916-2016*. Otava, Helsinki 2016.

Väliverronen Esa, *Popularisers, Interpreters, Advocates, Managers and Critics. Framing Science and Scientists in the Media*. Nordicom Review 2/2001.

Wilson Kevin, van der Dussen Jan, *The History of the Idea of Europe*. The Open University, Milton Keynes 1993.

Zelikow Philip, Rice Condoleezza, *Germany unified and Europe transformed: a study in statecraft*. Harvard University Press, Cambridge 2002.

Žižek Slavoj, *Like a Thief in Broad Daylight. Power in the Era of Post-Humanity*. Allen Lane, Penguin Books, Lontoo 2018.

Žižek Slavoj, *Uusi luokkataistelu. Terrorismin ja pakolaisuuden todelliset syyt*. Suomentanut Miika Luoto. Into Kustannus, Helsinki 2017.

Opinnäytetyöt

Isotalo Heikki, *Hitaasti kiiruhtaen kohti Paneurooppaa. Euroopan yhdentymisen aate Suomessa 1918-1939*. Helsingin yliopiston poliittisen historian pro gradu-tutkielma, Helsinki 2016.

Kemppainen Jutta, *Taloukasvu, kilpailukyky ja informaatioteknologian läpimurto. Yhdysvaltain, Euroopan unionin, Ruotsin ja Suomen informaatioteknologia-ohjelmat ja niihin liittyvät poliittiset suunnitelmat sekä tulevaisuuskuva vuosina 1993-1995*. Oulun yliopiston historian oppiaineen lisensiaatintyö, Oulu 2007.

Koivuporras Kirsi, *Rotuerottelun perintö. Etelä-Afrikan ja Rhodesian valkoisten vähemmistövaltojen vaikutusten ihmisten käsityksiin ja tulevaisuuskuviin ensimmäisten vapaiden vaalien alla*. Tampereen yliopiston yleisen historian pro gradu -tutkielma, Tampere 2009.

Kurth Rami, *Mihin menet, Eurooppa? 1930-luvun kansainvälinen politiikka ja Hitlerin Saksan nousu suomalaisten diplomaattien silmin*. Turun yliopiston poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Turku 2007.

Lavonen Petri, *Mustat muslimit, Malcolm X ja musta valta mustan Amerikan itsenäisyysliikkeenä: mustien nationalistien historiankäsitelmä ja tulevaisuudenkuva 1960-luvun Yhdysvalloissa*. Turun yliopiston yleisen historian pro gradu –tutkielma, Turku 1995.

Löytömäki Eero, *Uusi Saksa, uusi Eurooppa – uusi ulkopolitiikka? Suomi ja Saksan kysymys 1989–1990*. Turun yliopiston poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Turku 2016.

Mikkonen Anu, *Nuorten tulevaisuuskuvat ja tulevaisuuskasvatus*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan väitöskirja, Joensuu 2000.

Rubin Anita, *Growing up in social transition: in search of late-modern identity*. Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan väitöskirja, Turku 2000.

Sundin Jyri, *Etyk, Suomi ja uusi Eurooppa: Pariisin huippukokous ja Etyk uuden eurooppalaisen turvallisuuden muodostajina 1989–1991*. Turun yliopiston poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Turku 2018.

Uutela Marjo, *Operaatio Pax. Pariisin rauhansopimuksen tulkinnat ja Saksan kysymys Suomen ulkopolitiikassa 1987-1990*. Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan väitöskirja, Helsinki 2017.

Wilska Juho, *Tulevaisuuden toivot: Lotta Svärdin Pikkulotta-lehti ja muuttuva tulevaisuuskuva rauhan ja sodan vuosina 1938-1941*. Turun yliopiston poliittisen historian pro gradu –tutkielma, Turku 2017.

Verkkosivut

Durand Cédric: “The End of Europe”. Jacobin-lehden verkkosivut. <<https://www.jacobinmag.com/2015/07/tsipras-syriza-euro-austerity-debt/>> Julkaistu 16.7.2015, luettu 20.10.2018.

EastWest Instituutin verkkosivut: ”About”. <<https://www.eastwest.ngo/info/about>> Luettu 18.10.2018.

Eskelinen Teppo: ”Utopioiden ajankuva: voiko poliittisen mielikuvituksen pelastaa?”
Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verkkolehti Alusta!
<<https://alusta.uta.fi/2018/09/26/utopioiden-ajankuva-voiko-poliittisen-mielikuvituksen-pelastaa/>> Julkaistu 26.9.2018, luettu 20.10.2018.

Euroopan keskuspankin verkkosivut. EMU:n historia.
<<https://www.ecb.europa.eu/ecb/history/emu/html/index.en.html>> Luettu 21.8.2018.

Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön verkkosivut. Tietoa Etykin seurantakokouksista. <<https://www.osce.org/mc/43198>> Luettu 1.11.2018.

Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön verkkosivut. Pariisin päätösasiakirja.
<<https://www.osce.org/mc/39516>> Luettu 13.11.2018.

Euroopan unionin verkkosivut: ”The history of the European Union – 1991”.
<https://europa.eu/european-union/about-eu/history/1990-1999/1991_en> Luettu 12.4.2018.

Helsingin Sanomat: ”EU:n puolustusyhteistyö herätetään ”Ruususen unesta” – 23 jäsenmaata heti mukaan.” <<https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000005447364.html>>
Julkaistu 13.11.2017, luettu 10.4.2018.

Helsingin Sanomat: ”Helsingin Sanomien periaatelinja”.
<<https://www.hs.fi/periaatelinja/>> Luettu 17.10.2018.

Helsingin Sanomat: ”Ranskan tunnetuin tulevaisuuden ennustaja näkee ajan, kun Eurooppaa ei enää ole – Katso Macronin löytäjän Helsingissä pitämä luento”.
<<https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000005822658.html>> Julkaistu 11.9.2018, luettu 10.12.2018.

Helsingin yliopiston verkkosivut. Heikki Mikkelin henkilöprofiili.
<[https://tuhat.helsinki.fi/portal/fi/persons/heikki-mikkeli\(b2ca69b9-058a-4d10-a467-f1190721e35b\).html](https://tuhat.helsinki.fi/portal/fi/persons/heikki-mikkeli(b2ca69b9-058a-4d10-a467-f1190721e35b).html)> Luettu 21.11.2018.

Neuvonen Aleks: ”Luhistuuko toivo paremmasta tulevaisuudesta?” Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitran verkkosivut.

<<https://www.sitra.fi/artikkelit/luhistuuko-toivo-paremmasta-tulevaisuudesta/>>

Julkaistu 15.9.2017, luettu 27.10.2018.

Otava Median verkkosivut: ”Kanava”. <<https://otavamedia.fi/tuotteet/kanava/>> Luettu 17.10.2018.

Päivälehdien arkisto: ”Sanoma Yhtymän toimintakertomus 1989”.

<http://www.paivalehdenarkisto.fi/arkisto_luettelot/Toimintakertomukset/PLA-H-269-1_Toimintakertomus_1989.pdf> Luettu 17.10.2018.

Suomen Lontoon suurlähetystön verkkosivut: ”Lähetystörakennus, 38 Chesham Palace”. <<http://www.finemb.org.uk/public/default.aspx?nodeid=35339&contentlan=1&culture=fi-FI>> Luettu 18.10.2018.

Suomen rauhantutkimus ry:n verkkosivut: ”Kosmopolis”.

<<http://rauhantutkimus.fi/kosmopolis/>> 17.10.2018.

Suomen valtioneuvoston kanslian verkkosivut. Sakari Lehdon profiili.

<<https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti/-/r/m2/358>>

Luettu 21.8.2018.

The Economist Special Report: “Differentiate or bust. Europe’s future is multi-speed and multi-tier”. <<https://www.economist.com/special-report/2017/03/23/europes-future-is-multi-speed-and-multi-tier>> Julkaistu 23.3.2017, luettu 15.6.2018.

Ulkopolitiikka-lehti: ”Lehden esittely”. <<https://www.ulkopoliitikka.fi/lehden-esittely/>>

Luettu 17.10.2018.

Vimont Pierre: “The European Project in Crisis: Myths and Realities”. Carnegie European verkkosivut. <<http://carnegieeurope.eu/2017/11/17/european-project-in-crisis-myths-and-realities-pub-74770>> Julkaistu 17.11.2017, luettu 11.4.2018.

